

54683

1178

**ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SERIES LINGUISTICA, LITTERARIA ET AESTETICA**

**A
JUHÁSZ GYULA
TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI**

SZEGED, 1983

TANULMÁNYOK A NYELVÉSZET, AZ IRODALOM ÉS AZ ESZTÉTIKA KÖRÉBŐL

**SZENDREI JÁNOS és SIPOSNÉ KEDVES ÉVA
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL**

**szerkesztette
BÉKÉSI IMRE**

ISSN 0236-7718
Acta Acad. Paed. Szeged.
Ser. Ling.—Litt.—Aest.
1983

Szitokszóvá vált betegségneveink: KÓRSÁG

GALGÓCZI LÁSZLÓ

1. 1. Sitokszóvá vált betegségneveink vizsgálatával már hosszabb ideje foglalkozom. A téma kutatásának értelmét BENKŐ LORÁNDnál pontosabban nem lehet megfogalmazni: „Számos kultúrtörténetileg fontos fogalomkör szóanyagának monografikus feldolgozása is komplexebb szótani — etimológiai vizsgálatokat igényelne, ezek elkészülte még igen sok újat adhatna elmúlt korok társadalmi, gazdasági, műveltségi, politikai viszonyainak megismerése számára, s jelentékenyen gyarapítaná a gondolkodás fejlődéséről szóló ismereteket is” (NytudÉrt. 89. sz. 23).

Ilyen fontos, vizsgálatot érdemlő szócsoporthoz a sitokszóké is. Sitokszónak nevezem azokat az elhomályosult jelentésű szavakat, amelyek a sitkozódások legfontosabb elemeként, illetve mondatzóként indultak beszédhelyzetben társadalmi érvénnyel használatosak. Ezeknek igen jelentős része betegségnevből alakult: *csúz, fene, franc, frász, guta, görcs, íz, kórság, nehézség, nyavalya, rosszabb, rossz, súly~suj, tályog*.

1. 2. A felsorolt, eredetileg fogalomjelölő szavaknak nyelvünk egy bizonyos korszakában 'valamilyen betegség' jelentésük volt, s a kimondott szó varázserejébe vetett hit alapján igen gyakran szerepeltek az átkozódásokban, az átokformula részeként. Sitokszóvá válásukat az átkokban való gyakori használatuk tette lehetővé. Jelentésük elhomályosodásában nyelven kívüli (külső) és nyelven belüli (belső) okokkal számolhatunk. Az első a társadalmi, gondolkodásbeli viszonyokkal párhuzamos: a betegségnevé → sitokszó jelentésváltozás együtt járt az átokba vetett hit csökkenésével, a tudományok elterjedésével, az iskoláztatás kiszélesedésével. Az említett elnevezések elhomályosulását elősegítette a belső ok is: orvosi nyelvünk fejlődése és a nyelvújítás hatása. A XVI. századra kialakul és megszilárdul a népi gyógyászat terminológiája, de a latin nyelvű orvostudomány következtében a hivatalos használatban a latin a terminológia. Az ellatinosodott és a nyelvújítás során nem a hagyományos szaknyelv alapján visszamagyarosított orvosi nyelvből régi betegségnévezések koptak, így jelentésük elhomályosult.

A szótörténeti adatok vallomásából az is kiderül, hogy a sitokszóvá válás időszaka a XVIII—XIX. századra tehető.

2. Sitokszóvá vált betegségnéveink között szoros kapcsolat fűzi össze a *kórságot*, a *nehézséget*, a *nyavalyát*, a *rosszat* és a *frászt*. Közös jellemzőjük, hogy jelentéstörténetük egy korszakában 'epilepszia' jelentésük volt, s azonos átokformulák köré csoportosulnak. Ezek: „*Törje ki a ...!*”, „*Jöjjön rá a ...!*”, „*Essen belé a ...!*” szerkezetek. Az első átokformula — a sitkozódó kifejezések elődje — a betegségnevé 'epilepszia' jelentésére utal, s a betegség külső tüneteit jelzi; a másik kettőben a betegségnevé korábbi, általános jelentése öröközte meg: 'valamilyen betegség', s a szerkezet régi betegséggelképezésekre vonatkozik.

A 'betegségnevé' → 'epilepszia' jelentésváltozás legelőbb a *kórság* és a *nyavalya*

esetében mutatható ki. A *nehézség* a *nehézségkórság*, *nehézkórság*, *nehéznyavalya* szerkezetekből rövidült, s az utótag jelentését magába szíva lesz 'epilepszia' jelentésű. A *rossz* hasonló módon a *rossznyavalya* elnevezésből alakult ki, bár itt elképzelhető a 'valamilyen betegség' → 'epilepszia' jelentésváltozás is. A *frász* már 'epilepszia' jelentéssel került át a XIX. század nyelvébe, s a *kórság*, *nehézség*, *rossz*, *nyavalya* analógiájára vett részt a szitokszóvá válásban.

3. 1. Az említett 'epilepszia' jelentésű betegségnevek közül az 'epilepszia' jelentés legkorábbról a *kórság* esetében mutatható ki. A szó a *kór* 'beteg' melléknévnek -ság denominális nomenképzővel alkotott származéka, első kimutatható jelentése 'betegség'.

3. 2. A *kór* 'beteg' szó etimológiáját így foglalja össze a TESZ.: „Északi szláv eredetű; vö.: cseh *chorý* (SISJČ. 1: 699), R. *chvorý* (Jungmann 1: 840), szlk. *chorý* (SISJ. 1: 569), le. *chory* (SIJP. 1: 901): 'beteg, beteges, nyavalyás'. Megfelelő szó a többi északi szláv nyelvben is. Vö. még or. N. *xboꝛъ* 'betegség' (SIRLJ. 17: 98). — A magyarba egy északi szláv — közelebből talán szlovák — R. **ch(v)orъ* 'beteg' melléknév kerülhetett át” (II. 568).

Ez a 'beteg' jelentésű szó legkorábban a XV. század elején jelentkezik: SchlSzt. 1961.: „infirm(us): *cor*” (TESZ); majd a XVI. századból sorjáznak az adatok: NádK. 444: „Bemenwen Pafuncius az cellaba, hol *coor* fekcic vala” (NySz.); VirgK. 10: „En lelkem *kor* volt es fogsagba es meg holt bwnek miatta” (NYSZ) ÉrdyK. 199: „Kynek ylteesewel *korok* gyógyulnak” (NySz); Komj.: SzPál 9: „Vagnak nemely helek az zenth Paal apostol leveleybe, eertelemre ygen nehezek, kyket az gyarlo *koor* emberek forgathnak wñwñ vezedelmekre” (NySz); Sylv. Vt. L. 13: Es ime hozanac űneki eég *kör* embert kinek inai belekrül elindultanak es megfzakattanak vala”. GyöngySzt. 568: „aegrotus vero corpore szomorw lekŵ: *kor* testŵ, aegrato: *kor* vagyok, aegro: ... *kor* vagyok, 702: „affectus: partipium: langüens: maceratus: cesűs: *kor*: megh ősztowerytetóth: verettetóth”; Mel. Jób. 79: „Ki allanak a *kör* ember czontai” (NySz) egészen a XVII. század végéig: Bari SzBucu 175: „Rabok, *kórok*, betegék” (NySz).

3. 3. A szó denominális nomenképzős *kórság* származéka a XIV. század elején jelentkezik: GyS: „*Koor* fagban walaknok egeffege” (OMO. 136). A -ság képző a melléknévi *kór* 'beteg' szóhoz járult, s abból elvont főnevet képzett: 'betegség' jelentéssel. Ez a jelentés a XV. század elejétől mutatható ki tömegesebben: SermDom. II. 387: „morbus contagiosus: ragado *kor fag*”, II. 551: „molestiam morbi: navaljáyt, *cor fagnak* navaljáyt”, II. 718: „febris: hideg *cor fag*”; DomK. 91: „Ez asszonyallat meg jelente az fratereknek mykeppen zent Damancos atyank erdeme myat zabadult volna meg il rettenetes betegsegtwl es *korsag*tlwl” (NySz). Sylv. VT. 12: „Ez viueel az mu betegh figinket es az mŵ *kor fag*inkat ű vi fele el” (NySz) [vö.: Ipse infirmitates nostras accigit et aegrotationes nostras portavit]; GyöngySz. 575: aegrimonia: *korsagh* (lbj.: Sendes)!(Betegsegh); 720: aegritudo cum vexacione corporis *korsagh* testnek gywthrelmewely”; Born. Préd. 16: „*Korsag*, betegseg” (NySz); Mel. Herb. 335: „A virágát a szekfünek föld meg vízben a ... az asszonyember havi *kórságát* megindítja” (vö.: Herb. 237: Ha penig a magvát ... megiszod törve borban megindítja az asszonyállatok havi betegsegeket”).

A *kórság* szónak a fent említett 'betegség' jelentése szinte napjainkig kimutatható: Ballagi: „... ált. betegség, pl. *tengeri kórság*, kül.: huzamosabb ideig tartó idült betegség” (II. 104); CzF.: „Általában betegség, nyavalyás állapot, innen *aszu kórság* (vö.: OrvK.: Twdének *sebefwleferêl*: *Afzu kor fagrol* — G. L.) *száraz kórság*, *víz kórság* ... Úgy látszik, hogy a népnyelv szokása csak szerint üdült, s hosszasan sín-

lesztő betegségekre alkalmaztatik...” (III; 1006); Balassa: „*Kórság*: Betegség. A régi nyelv ezt a szót használja az újabb *kór* főnév helyett.” (I. 144), ÉrtSz.: *Kórság*: (rég.) Hosszadalmas, senyvesztő betegség, *kór*” (IV. 344).

A szót 'betegség' jelentésben kiszorította az újabb keletkezésű *kór*, amelyet a nyelvújítás hozott létre (Verseghy: Kisebbségi költemények 60 — TESZ), az *erdő*: *erdőség*, *hely*: *helység* analógiájára. Mai nyelvünkben már ez használatos: „Hull a halálhó, ez a sárga méreg, s szítál, permetez a gyilkos *kór* a por.” (Szabó: Emberek 395). Egyes nyelvjárásokban azonban megmaradt a *kórság* 'betegség'; például az Ormánságban: „Má mög miféle *kórság* bánti ezeket a tikokat?” (OrmSz. 318).

3. 4. A 'betegség' jelentésű *kórság* azonban további jelentésváltozáson ment keresztül: DomK.: „Nemely varnak asszonyanak vala egy fya kyt az nehez *korsag* tart vala” (NySz); Murm. 889: *Epilepsia: Korsag*”; OrvK. 36: *Korsagh* wtefrél es terefrél. *Epilepsia*, *Sacer morbus... Hercule, Comitialis*”; Mel.: Herb. 183: „Ha a gyökerét megtöröd ... fejedet kened ... minden főszédelgést, *kórságot*, hagymázt, farsábát, görcsöt, régi főfájást, fülfájást is meggyógyít.”, 355: „Ha borban megáztatod az hunyort ... *kórságosnak*, gutaütőknek, hasfájósoknak, hideglelőknek, bolondozóknak, elálmélkodóknak jó meginnya”; Born. Préd. 280: „*Kolika, korsag*, köszvény” (NySz); ACsere: Enc. 205: „Az oroszlan epéje a nagy nyavalyát, *kórság* túrest meggyógyította” (NySz); MA.: *Comitialis morbus caducus, sacer morbus, epilepsia: kórság*” (NySz); PP. PaxC. 16: *Korsag* vagy nehézbetegség”, 19: Az egész testet tőri a *kórság*” (NySz); PPB. „*Kórság*: hinfallende sucht, sanctveltinsplag” (NySz); 1770: Marton neven ember gyutreteek sok ideyg az nehez *korsaggal*, es vala ektelenyl eu testeben meg Zeurnyudeut” (M-Kossa 17); Gyöngy. Cup.: 27: A nehéz nyavalya s *kórság* nyomorgattya” (NySz); Dankovszky: „*Kórság*: comitialis morbus, die hinfallende Krankheit”; Ballagi: „*Kórság*: ... 2) Nyavalyatörés” CzF.: „*Kórság*: Különösen így nevezik Mátyusföldén a nyavalyatörést. *Kitörte a kórság* ... Dunán túl a nehéz melléknevet teszik elébe. A nehéz *kórság járja őt*”; Balassa: „*Kórság*: 1) Betegség, 2) Nyavalyatörés (rég.); ÉrtSz.: „*Kórság*: ... 4) (rég.) *Epilepszia*”;

Az adatokból látható, hogy a *kórság* szó a XVI. század elejére felvette az 'epilepszia' jelentést is, tehát az általános 'betegség' fogalom mellett jelölte az egyest is, az „epilepsziá”-t. A huszadik századi értelmező szótárak e jelentést is régiesenek jelzik. A múlt században azonban még használták így: Jókai: „Az öreg ... nagyon megadta magát bajainak, ágyának feküdt, és gyakran a nehéz *kórság* tőri” (ÉrtSz.). A népnyelv azonban e jelentést is megőrizte: „... a százforintos baka édobta a kártyát, ékeszte a fejét jobbra-bára csavargatni, még végre az asztal alá rogyott. Erre az öreg opsitos oda rohant hozzá, és ékeszte szólíthatni. — Mi bajod, pajtás? tán örömedbe tört ki a *kórság*, hogy száz forintot kapsz reggê!” (Nyr. I: 377). A tájszótárak vallomása szerint a Csallóközben és Szeged környékén a *kórság* jelentése 'nyavalyatörés, epilepszia'.

A szó jelentésének — 'betegség' → 'epilepszia' — ily megváltozását a következőképpen vázolhatjuk: 1. a *kórság* tőri 'betegség tőri' → 2. *kórság* 'olyan betegség, ami tőri az embert' (= 'epilepszia') → 3. *kórság* 'epilepszia'.

3. 5. A *kórság* szóval alkotott szitkozódásokból, mint pl. „*Kórság üsse! Kórság verje! Verje meg a kórság!*” (MTSz), „*Kórság törgyön ki!*” (Nyr. XXXIII. 243), következtethetünk az átokformulákra, amelyekből az idézett szitkozódások származnak. Az átokformula ez lehetett: „*Üsse, verje, törje (ki) a kórság.*” A kimondott szó varázsereje alapján a fenti módon átkozódó középkori ember konkrét értelemben használta az *ütés*, *verés*, *törés* szót a *kórság* betegségnév mellett. A „*törje ki, üsse, verje*” kifejezések a betegség, az epilepszia természetére, látható jeleire, tüneteire vonatkoznak: „*Korsagh wtefrél es terefrél. — Ef* oly Nyawalya, a ky el ve gy eccer/mýnd a 3 Elmet, a 3 Er 3eft, a 3 ýaraft es a fén allaft, ky le 3en a 3 teftnek megh haboroda fáwal,

es verekedé ra 3a fawal, le e fwen a 3 feoldre, es tajtekot turwan a 3 3ajawal kylene akkor mynd halla fa, mynd lata fa el vetetyk es gyakorta vyezetty awagy sekyy is el megyen, lezen e 3 nyawalya es oka ennek belfe, a 3 Nyalas Nedwef fegnek awagy fekete Sarnak beofeges wolta, ky hertelen feggel a 3 agy veleonek tartoyth es folya fa-yth rakwa teoltwen es megh tyltwa az elevenyte lelket a feldre le e fyk a 3 betegh. Iollet myndenefstewl fogwa 3ynthe rakwa nem teolthyk a 3 leleknek chyyveyth, de valamyy re 3et folyak el, azert hogyy a 3 feo ra 3odyk es ky akarya magabol a 3 artalmas dolgoth vetny ...” (OrvK. 36.)

CZUCZOR—FOGARASI szótára is hangsúlyozza a tüneteket: „Borzasztó nyavalya, melytől a szenvedő elveti magát, erős rángatódzásokkal és görcsökkel küzdik, szája habzik” (Czf. IV. 773).

4. Az átok hatásába vetett hit csökkenése, a *kórság* 'epilepszia' szónak az orvosi nyelvből való kiveszése (a nyelvújítás új szót teremtett az epilepszia magyar megfelelőjének: az *eskór*-t vö. BARTS, de használata nem vált általánossá), s ezzel párhuzamosan a köznyelvből való kiavulása azt eredményezte, hogy a *kórsággal* alkotott szerkezetek elhomályosult jelentéstartalommal a beszélő indulatát jelzik.

Elsősorban szitkozódásokban fordul elő: „*Kórság üsse! Kórság vigye! Kórság verje! Verje meg a kórságot!*” (MTSz); „*Kórság törgyön ki!*” (Nyr. XXXIII. 243); „Szerencse még, hogy ez a követválasztás van, valamelyik az öt közül majd csak leveszi rólam a bírságot, oszt arra rászavazok. Gyí, Bogár, a nehézség cifrázza ki a füled gombját! Csilla, ne a *kórság* essen beléd!” (Móra: Véreim, Parasztjaim 193); „Oszt éppen neköm köllött ezt elterefölni, *hogy a kórság ne sajnálja elütni* ahun egy ilyen embör van a világon” (Kiss: SzegEmb. 206).

A szitkozódó mondatból, annak mintegy a tartalmát magába sűrítve vált ki a kérdés, tagadás, felkiáltás *nyomatékosítására* használatos *kórság*. Ez a beszélő indulatát jelzi: „*Hun az ecetes kórságba vótá?*” (SzegSz. I. 815); „Hát kendet mi érte? — kérdezi. — Hogy mi ért? — jajgat amaz. — Ahol ni, szerteszt a lovak estig se szedem valamennyit össze. Meg vannak vadulva. — *Mi a kórság leli üket?* — kérdezi tovább Nosza” (Tömörkény: VáElb. 291); „— Úgy lösz — mondta a gulyás az öregbéresnek — hogy a nyáron neköd köll őket az öledbe hordanod. — *Hát a kórság!* — káromkodta el magát a béres.” (Móra: Véreim, Parasztjaim 97).

5. A *kórság* szó jelentéstörténetét áttekintve a következőket állapíthatjuk meg: a szláv eredetű *kór* 'beteg' szó denominális nomenképzős *kórság* származéka nyelvünkben először 'betegség' jelentésű volt, majd a gyakran használt „*töri, kitöri, üti, veri a kórság*” kifejezésekben, melyeket az epilepsziás betegség tüneteinek jellemzésére alkalmaztak, kialakult a szó 'epilepszia' jelentése is. Az átokban való gyakori használat következtében, annak hatásába vetett hit csökkenésével együtt jelentéstartalma elhomályosult — ezt megerősítette a *kórság* elnevezés jelentésének kiavulása is —, s ma már csak indulatbeszédben használatos szitkozódásként, vagy nyomatékosító — indulatot jelző — elemként.

A példaanyag forrásai:

A Murmelius-féle latin—magyar szójegyzék 1533-ból. Budapest 1896.

A gyöngyösi latin—magyar szótártörödé. Budapest. 1898.

BALLAGI MÓR: A magyar nyelv teljes szótára I—II. Budapest 1868—1873.

BALASSA JÓZSEF: A magyar nyelv szótára I—II. Budapest, 1940.

BARTS JÓZSEF: Orvos-gyógyszerészeti műszótár. Budapest, 1884.

Calepinus latin—magyar szótára 1585-ből. Budapest, 1912.

DANKOVSKY GREGOR: Kritisch-etymologisches Wörterbuch der ungarischen Sprache. Pozsony, 1833.

KISS LAJOS: A szegény emberek élete. Budapest, 1955.

KÓSSA GYULA dr.: Régi magyar betegségszavak. Budapest, 1907.
 MÉLIUS PÉTER: Herbárium. Bukarest, 1979.
 MÓRA FERENC: Véreim, Parasztjaim. Budapest, 1958.
 Ómagyar olvasókönyv. Pécs, 1929.
 SZABÓ PÁL: Emberek. Budapest, 1962.
 Sermones Dominicales I—II. Budapest, 1910.
 SYLVESTER JÁNOS: Új Testamentum. Budapest, 1960.
 XVI. századi orvosi könyv. Kolozsvár, 1943.
 TÖMÖRKÉNY ISTVÁN válogatott elbeszélései. Budapest, 1960.

EINS VON UNSEREN SCHIMPFWORT GEWORDENEN KRANKHEITSNAMEN: DIE SUCHT

LÁSZLÓ GALGÓCZI

Die mit dem denominalen Nomensuffix *-ság* gebildete Ableitung des Wortes slawischer Herkunft *kór*, „beteg“, d. h. das Wort *kórság* hatte in unserer Sprache zuerst die Bedeutung „Krankheit“. In der ungarischen Wendung „*in jemanden ist die Sucht gefahren*“ nahm das Wort auch den Sinn „Epilepsie“ an.

Infolge der Verminderung des Glaubens in der Wirksamkeit des Fluches, weiterhin unter dem Einfluss des Sprachreform verblasste der Bedeutungsgehalt des Wortes *kórság*. Heute wird es bloss in heftigen Sprechsituationen als Schimpfwort oder verstärkendes Element angewandt.

ВЕНГЕРСКИЕ НАЗВАНИЯ БОЛЕЗНЕЙ, ПРЕВРАТИВШИЕСЯ В БРАННЫЕ ВЫРАЖЕНИЯ: Kórság

ЛАСЛО ГАЛГОЦИ

Слово „*kór*“ 'больной' и образованное от него при помощи суффикса *-ság* слово *kórság* имеет славянское происхождение. В венгерском языке первоначально оно имело значение 'betegség' (болезнь).

В выражениях „*töri, kitöri, üti, veri a kórság*“ оно приобрело новое значение 'epilepszia'. В результате исчезновения веры в действенность проклятий первоначальное значение слова *kórság* постепенно исчезло и в современном венгерском языке оно употребляется как составной элемент бранных выражений.

СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ В СЕМАНТИКЕ И КУЛЬТУРНОМ КОМПОНЕНТЕ РУССКИХ И ВЕНГЕРСКИХ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОВ

ЗОЛТАН ДЬЁРКЕ

Пословицы и поговорки, наряду с другими видами устойчивых словосочетаний, представляют собой важный лингвострановедческий материал. Важная страноведческая ценность пословиц и поговорок заключается в их способности рассказать об истории, быте и культуре народа, о богатстве, выразительности, образности, ёмкости русской речи. Широкая известность, употребительность русских пословиц и поговорок являются важными аргументами для их включения в учебный материал при изучении русского языка как в школах, так и в вузах.

Однако лингвострановедческому аспекту изучения устойчивых словосочетаний русского языка, в том числе и пословиц и поговорок, в венгерской русистике до сих пор уделяется недостаточно внимания. Это сказывается в том, что различные учебники и учебные пособия по развитию речи, предназначенные для школьников и студентов-русистов, бедны фразеологией и за редким исключением в них нет систематического лингвострановедческого комментирования культурного компонента устойчивых словосочетаний русского языка. Возникла настоятельная необходимость создания национально-ориентированного¹ лингвострановедческого словаря русских фразеологизмов, в том числе и словаря русских пословиц, поговорок и крылатых выражений. Базой для создания такого, ориентированного на венгерскую аудиторию, лингвострановедческого словаря русских пословиц и поговорок может послужить словарь «Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения», подготовленный сотрудниками Института Русского Языка им. А. С. Пушкина.²

Вследствие расхождения двух культур для более полного раскрытия семантики и культурного компонента русских пословиц, поговорок и крылатых выражений в структуру словарной статьи ориентированного на венгерскую аудиторию лингвострановедческого словаря русских пословиц, поговорок и крылатых выражений, должны входить и их венгерские эквиваленты.

На материале словаря нами проанализированы особенности раскрытия семантических сходств и различий в составе русских и венгерских пословиц и поговорок. Словарь содержит около 450 наиболее употребительных в современном русском языке афоризмов, в том числе и 286 пословиц и поговорок. (Крылатые выражения, в силу своей специфичности, рассматриваются нами в отдельной работе).

В подборке венгерских эквивалентов русских пословиц и поговорок главным образом мы опирались на самый авторитетный сборник венгерских пословиц и поговорок, составленный известным венгерским лингвистом Габором О. Надем.³ Кроме того часть венгерских эквивалентов русских пословиц и поговорок, подобрана нами по сборнику русско-венгерских пословиц и поговорок,

ворок, составленному Ференцем Ракошем в 1955 году⁴, а также по русско-венгерскому фразеологическому словарю Эрне Кестхеи, который был издан в 1961 году⁵. Первый сборник содержит около тысячи русских пословиц и поговорок и их венгерских эквивалентов, а во втором (фразеологическом словаре) содержится около пяти тысяч «русизмов» — пословиц, поговорок, крылатых выражений и других видов устойчивых словосочетаний и их венгерских эквивалентов. Необходимо отметить, что несмотря на всю ценность выше названных двух сборников, к ним необходимо относиться весьма осторожно в процессе подборки венгерских эквивалентов русских паремий. Особенно много ошибок и неточностей в словаре русско-венгерских пословиц и поговорок, составленном Ференцем Ракошем. В тысяче русских пословиц и поговорок и их венгерских переводах в словаре допущено около 500 ошибок и неточностей. Кроме того в обоих сборниках отсутствуют наиболее ценные с лингвострановедческой точки зрения русские пословицы и поговорки, которые труднее всего поддаются переводу на венгерский язык. Так, например, в русско-венгерском словаре пословиц и поговорок отсутствуют такие общеизвестные русские пословицы и поговорки, имеющиеся в рассматриваемом нами лингвострановедческом словаре как:

Вольному воля, спасённому рай.
 Язык до Киева доведёт.
 Москва не сразу (не вдруг) строилась.
 Москва от копеечной свечи сгорела.
 В Тулу со своим самоваром не ездят.
 Коса — девичья краса.
 Пар костей не ломит.
 Мели, Емеля, твоя неделя!
 Кашу (каши) маслом не испортишь.
 Щи да каша пища наша.
 Один за всех, все за одного.
 Не было ни гроша, да (и) вдруг алтын.

В обоих сборниках пословицы и поговорки переведены на венгерский язык описательно, при помощи свободных словосочетаний, несмотря на то, что они имеют в венгерском языке свои эквиваленты или аналоги. В целом в двух словарях отсутствуют около 20% всех пословиц и поговорок, имеющихся в рассматриваемом нами лингвострановедческом словаре, а около 15—20% русских пословиц и поговорок переведены на венгерский язык не совсем точно. Именно поэтому паспортизацию венгерских эквивалентов русских пословиц и поговорок мы считали необходимым провести по авторитетному венгерскому сборнику пословиц и поговорок, составленному Габором О. Надем.

В ходе анализа пословиц и поговорок, имеющихся в лингвострановедческом словаре, нами был выявлен удельный вес эквивалентов различных типов в составе русских и венгерских пословиц и поговорок.

Выявленные нами средние показатели эквивалентности русских и венгерских паремий не остаются одинаковыми во всех группах пословично-поговорочного состава двух языков. 286 пословиц и поговорок, имеющихся в словаре сгруппированы следующим образом:

1. Пословицы и поговорки исторического характера, основанные на исторических реалиях, живущих в сознании носителей русского языка.

2. Пословицы и поговорки, в которых отразился быт и обычаи русского народа.

3. Пословицы и поговорки с именами собственными, имеющие ярко выраженный культурный компонент.

4. Пословицы и поговорки, имеющие в обоих языках одну и ту же несётённость с объективной действительностью.

В настоящей работе мы ограничимся лишь выявлением структурно-семантической эквивалентности русских и венгерских паремий, относящихся к первым двум группам.

1. Пословицы и поговорки исторического характера, основанных на исторических реалиях, живущих в сознании носителей русского языка, в словаре насчитывается 9 единиц — 3% всего состава словаря. Среди них такие общеизвестные русские пословицы и поговорки как:

В Тулу со своим самоваром не ездят.
В чужой монастырь со своим уставом не ходят.
Вот тебе, бабушка, и Юрьев день!
Москва не сразу (не вдруг) стоилась.
Москва от копеечной свечки сгорела.
Язык до Киева доведёт.
Терпи, казак, атаманом будешь!

Необходимо сказать, что найти семантические эквиваленты этих пословиц и поговорок в венгерском языке исключительно трудно. В национально-ориентированных лингвострановедческих словарях русских пословиц и поговорок дословный перевод и лингвострановедческое комментирование в большинстве случаев недостаточны для полного раскрытия их семантики, необходимо найти и их венгерские эквиваленты.

Многие лингвисты придерживаются мнения, что особенно в художественном переводе необходимо стремиться передавать пословицы и поговорки с яркой национальной окраской единицами другого языка, в котором национальная окраска отсутствует, — т. е. нейтральными устойчивыми словосочетаниями (7). Однако в национально — ориентированных лингвострановедческих словарях русских пословиц и поговорок с целью более полного раскрытия семантики русских устойчивых словосочетаний, по нашему мнению, могут быть использованы венгерские пословицы и поговорки, содержащие специфические национальные реалии.

Среди пословиц и поговорок данной группы семантическая эквивалентность очень низка. Из 9 пословиц и поговорок только одна имеет свой частичный эквивалент с типично венгерской реалией. Русской поговорке

Москва не сразу (не вдруг) строилась в венгерском языке соответствует поговорка

Nem egy nap épült Buda vára (О. NAGY: B-1280)

Не один день строилась Буда (Будайская Крепость)

Этот венгерский эквивалент, хотя и способствует раскрытию семантики русской поговорки, однако в художественном и в устном переводе не может быть использован. Странно было бы видеть в тексте, в котором даётся описание русской жизни, венгерскую поговорку с типично венгерской реалией — названием венгерского города. Поэтому целесообразно указать и другую венгерс-

кугу поговорку, которая является аналогом русской поговорки, более нейтральной по значению:

Isten sem egy nap alatt teremtetette a világot (KESZTNELYI: M.-232)

(Бог не за один день сотворил мир)

Обе венгерские поговорки, и частичный эквивалент и аналог, способствуют более полному раскрытию семантики русской поговорки, а одна из них, стилистически более нейтральная, может быть использована и в художественном переводе.

Семь пословиц и поговорок этой группы имеет свои эквиваленты в венгерском языке в виде аналогов. Так, например, русской поговорке

В Тулу со своим самоваром не ездят в венгерском языке соответствуют две поговорки с аналогичным значением:

A Dunába hord vizet (KESZTNELYI: T-79) (В Дунай воды прибавлять)

A tengerbe vizet (Морю воды прибавлять)

Дословный перевод и два венгерских аналога достаточны для полного раскрытия семантики данной русской поговорки. В художественном переводе выбор того или иного синонима обуславливается контекстом. Либо следует использовать дословный перевод с примечанием, в котором должна быть раскрыта этимология указанной поговорки, либо использовать нейтральный синоним:

(Морю воды прибавлять) A tengerbe vizet.

Аналогами переводятся также и следующие русские пословицы и поговорки, относящиеся к этой группе:

Будет и на нашей (моей, твоей) улице праздник.

Lesz még szőlő, lágy kenyér (O. NAGY G.: 1—1184)

В чужой монастырь со своим уставом не ходят

Ahány ház, annyi szokás (O. NAGY: H-497)

Ahány falu, annyi szokás (törvény) (O. NAGY: F-194)

На Рóмáбан vagy, tégy úgy, ahogyan a rómaiak tesznek.

Москва от копейечной свечки сгорела (загорелась).

Szikrából lesz a tűz. (Kicsiny szikrából gyakorta v. gyakran nagy tűz támad);

Egy szikra a várost is megemésztheti (O. NAGY: Sz-910)

Терпи, казак, атаманом (атаман) будешь!

Keserű a tűrés, (de) édes a gyümölcse (O. NAGY: T-838)

Tanulj tinó, ökör lesz belőled (шутл., груб.) (O. NAGY: T-837)

Язык до Киева доведёт

Száján az ember messze elmehet (O. NAGY: Sz-89)

Szájában van az embernek a nyelve (O. NAGY: Sz-89)

Так в национально-ориентированном лингвострановедческом словаре в словарную статью входит и дословный перевод и венгерский эквивалент или аналог, иногда дословный перевод может быть использован в художественном переводе. Дословный перевод особенно важен, когда образ, заключающийся в пословице или поговорке связан с контекстом переводимого произведения.

Будет и на нашей улице праздник!

Lesz még ünnep a mi utcánkban is (KESZTNELYI: O-226)

Терпи, казак, атаманом (атаман) будешь!

Tűrtél, kozák, atamán lesz belőled! (RÁKOS: T-929)

В этой группе лишь одна поговорка не имеет в венгерском языке ни эквивалента, ни аналога. Ей в венгерском языке соответствует свободное словосочетание. Эта поговорка:

Вот тебе, бабушка, и Юев день!

Neked v. nekünk ugyan befellegzett!

Nesze neked! Megkaptam (-ad, -uk...) a magamét! (KESZTHELYI: 6-16).

Ez aztán betette a kaput! Márcsak ez hiányzott! (7)

Эта поговорка в венгерской аудитории очень трудно поддается семантизации. Ни объяснение этимологии и раскрытие культурного компонента, ни дословный, ни описательный переводы не могут так способствовать раскрытию семантики данной поговорки, как эквивалент, или аналог. Поэтому в венгерской аудитории семантика этой и подобных ей поговорок зачастую остаются неясной, не полностью раскрытой.

2. Пословицы и поговорки, в которых отразился быт и обычаи русского народа, обозначают национально-специфические ситуации, характерные для материального производства, быта, суеверий и верований русского народа. Таких пословиц и поговорок в словаре насчитывается 47 единиц.

В данной группе структурно-семантическая эквивалентность русских и венгерских пословиц и поговорок очень низка. Большинство пословиц и поговорок этой группы имеют свои соответствия в венгерском языке в виде аналогов. Из 47 пословиц и поговорок 32 имеют аналоги в венгерском языке. Две поговорки переводятся на венгерский язык кальками. Это поговорки:

Коса — девичья краса.

A csórf a lány ékessége.

Пар костей не ломит.

A melegtől még senkinek sem törött csontja.

(Смотри венгерскую поговорку в сборнике Габора О. Надя: Nem török csontja (ill. nem tör csontot) (O. NAGY: Cs-363)

В этом случае в результате калькирования получается выражение, образность которого легко воспринимается в венгерской аудитории и не создаёт впечатления неестественности общепринятым нормам венгерского языка.

В этой группе поговорке *Мели, Емеля, твоя неделя!* с национальным именем собственным представляющая собой побудительное предложение, в венгерском языке имеет аналог в виде повествовательного предложения.

Azért beszél, hogy el ne aludjon (táj. O. NAGY: B-696)

Русские пословицы и поговорки, включающие енаименования национальных реалий, обычно имеют в венгерском языке свои эквиваленты в виде аналогов или свободных словосочетаний. Таких пословиц и поговорок в этой группе 19, а в целом в словаре довольно большое количество. Например:

Мал золотник, да дорог.

Kicsi a bors, de erős (O. NAGY: 1121)

Копейка рубль бережёт

Sok kicsi sokra megy (O. NAGY: 1085)

Кашу (каши) маслом не испортишь

Bélesnek nem árt a vaj (O. NAGY: B-546)

Отметим, что, в силу значительного сходства социально-исторических условий развития наших народов, высокой структурно-семантической эквивалентностью обладают пословицы и поговорки интернационального характера, т.е. кальки, восходящие к какому-либо источнику европейского культурного ареала. Эти пословицы и поговорки, как правило, бытуют во всех европейских языках, в том числе и в русском и венгерском языках.

Таких паремий в этой группе 3, а в словаре число таких паремий весьма значительно. Для иллюстрации приведу несколько таких паремий:

Что посеешь, то и пожнешь

Ki mint vet, úgy arat. (O. NAGY: V-408)

Дарёному коню в зубы не смотрят.

Ajándék lónak ne nézd a fogát. (O. NAGY: A-186)

Не всё то золото, что блестит.

Nem mind arany, ami fénylik. (O. NAGY: A-570)

Тише едешь, дальше будешь.

Lassan járgj, tovább érsz. (O. NAGY: L-231)

Не сули журавля в небе, а дай синицу в руки.

Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tüzok. (O. NAGY: V-359)

Дыма без огня не бывает.

Nem zörög a hasaszt, ha a szél nem fújja. (O. NAGY: H-316)

Füst nem megy tűz nélkül (rég.) (O. NAGY: F-1088)

Куй железо пока горячо.

Addig üsd a vasat, amíg meleg. (O. NAGY: V-118)

Молчание — знак согласия.

Hallgatás — beleegyezés. (O. NAGY: H-183)

Не откладывай на завтра то, что можно сделать сегодня.

Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra! (O. NAGY: M-2)

Нет худа без добра.

Minden kár haszonnal jár.

Minden kárban van valami haszon.

Nincs olyan kár, amiben haszon ne lenne. (O. NAGY: K-303)

Слово — серебро, молчание — золото.

Hallgatni arany (beszélni ezüst). (O. NAGY: A-564)

Интернациональные пословицы и поговорки в венгерском языке, как правило имеют полные или частичные структурно-семантические эквиваленты.

В итоге можно сказать, что между русскими и венгерскими пословицами и поговорками существуют те же качественные типы структурно-семантических отношений, что и внутри каждого отдельного языка, с тем, однако, немаловажным различием, что вместо прямого материального тождества компонентов и структуры имеет место косвенное тождество, и что в речи на этих отношениях основывается не разнообразие способов языкового выражения в одном языке, а возможность перекодирования (перевода) на другой язык.

По предварительным данным, полученным на материале лингвострановедческого словаря русских пословиц, поговорок и крылатых выражений около 18% пословиц и поговорок (52 единицы) имеют полные или частичные структурно-семантические эквиваленты; 57% пословиц и поговорок (143 единицы) обладают аналогами в венгерском языке. Таким образом, совокупный удельный вес рассмотренных нами русских пословиц и поговорок, имеющих венгерские эквиваленты, составляет ориентировочно 75%. Из числа остальных русских паремий 5% (15) имеют свои соответствия в виде калек и 19% (56) лишь в виде переменных словосочетаний.

В результате подобных анализов можно установить, какие группы сопоставляемых пословично-поговорочных систем максимально сближаются, а какие наиболее удалены друг от друга. Это имеет большое практическое значение при составлении ориентированных лингвострановедческих словарей русских пословиц, поговорок и крылатых выражений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Термин К. Андрейчиной. см. статью К. Андрейчина: Компарация семантических долей фона слова как приём в написании ориентированных статей лингвострановедческого словаря. В сб. «Из опыта создания лингвострановедческих пособий» под ред. Е. М. Верещагина, В. Г. Костомарова и Ю. Е. Прохорова, Изд. Московского Университета 1977.
2. В. П. Фелицына, Ю. Е. Прохоров: Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения, лингвострановедческий словарь; Под ред. Е. М. Верещагина и В. Г. Костомарова. Москва, изд. «Русский язык», 1979. Смотри рецензию на словарь: GYÖRKE ZOLTÁN: Módszertani Közlemények, 1982/4., 262—264. old.
3. O. NAGY GÁBOR: Magyar szólások és közmondások, Gondolat, 1966.
4. RÁKOS FERENC: Nemzedékről nemzedékre. Ezer orosz közmondás és szólásmondás. „Művelt Nép”, Budapest, 1955.
5. KESZTHELYI ERNŐ: Russzicizmusok, 5000 orosz szólás és kifejezés, Terra, 1961.
6. Н. А. Читалина: Учитесь переводить. Изд. «Международные отношения», Москва, 1975, стр. 46.
7. HAJZER LAJOS: Orosz frazeológiai fordulatok magyarra fordításának nehezebb esetei. Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1967, 51. old.

Azonosságok és eltérések az orosz és a magyar szólások és közmondások szemantikájában és kultúrkomponensében

GYÖRKE ZOLTÁN

A szerző a nyelvészeti országismereti szótár anyaga alapján (В. П. Фелицына, Ю. Е. Прохоров: Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения. Лингвострановедческий словарь, Москва, Издательство «Русский Язык», 1979) az orosz és a magyar szólások és közmondások szemantikájában és kultúrkomponenseiben levő azonosságokat és eltéréseket elemzi.

Az elemzés során kitűnt, hogy a szótárban szereplő mintegy 286 orosz szólás és közmondás 18%-ának (52) a magyar nyelvben megtalálható a teljes vagy részleges ekvivalense, 57%-ának (163) pedig analóg szólás vagy közmondás felel meg. Ily módon a szótárban szereplő orosz szólások és közmondások 75%-ának megvan a magyar nyelvi megfelelője. A dolgozatban vizsgált összes orosz szólás és közmondás 5%-a (15) a magyar nyelvben tükörfordítással, 19%-a (56) pedig szabad szókapcsolattal (körülírással) fejezhető ki.

Identitate und Divergenze in der Semantik und Kulturkomponente der russischen und ungarischen Redewendungen und Sprichwörter

ZOLTÁN GYÖRKE

Auf Grund des linguistischen Wörterbuches für Landeskunde analysiert der Autor die Identität und Divergenz in der Semantik und Kulturkomponente der russischen und ungarischen Redewendungen sowie Sprichwörter. In der Analyse wurde es klar, dass 18% (52) der cca. 286 russischen Redewendungen und Sprichwörter des Wörterbuches im Ungarischen vollkommenes oder partielles Äquivalent, 57% (163) analoge Redewendungen oder Sprichwörter im Wörterbuch hat ungarische Äquivalente. In der ungarischen Sprache kann man 5% (15) der in dieser Arbeit analysierten sämtlichen russischen Wendungen und Sprichwörter mit Spiegelübersetzung 19% (19) mit freier Wortfügung (Umschreibung) ausdrücken.

A JELZŐS SZERKEZETEK NÉHÁNY KÉRDÉSE A SZAKSZÖVEGOKTATÁS ÉS -FORDÍTÁS TERÜLETÉN

KOCSONDINÉ BÉKÉSI MÁRTA—BALÁZS JÓZSEF

1. Az orosz nyelvű szövegek fordítása, tanítása során gyakran találkozunk a jelzős szerkezetek felismerésének és fordításának nehézségeivel. E probléma két síkon jelentkezik: egyrészt a határozói alakú — más néven „nem egyeztetett”, „hátravetett” jelzők; valamint a bővített jelzők terén. Jelen dolgozatunkban az előbbi kérdés körét vizsgáljuk a matematika és testnevelési szakszövegekből vett mintegy 350 mondat példája alapján.

Mind az orosz, mind a magyar nyelvben, — noha nem egyforma gyakorisággal, — a határozói alakú főnevek a mondatban nem mindig az ige bővítményeiként funkcionálnak, hanem főnévhez kapcsolódnak, következésképpen nem az igei állítmány határozói bővítményei, hanem az alany, vagy tárgy bővítményei —, egyedítve azokat, s így a mondatokban jelzői funkciót töltenek be. Például:

— Несомненно, что египтяне знали правило для вычисления объема усеченного пирамида с квадратным основанием.

Kétségtelen, hogy az egyiptomiak ismerték a négyzetes alapú csonkagúla térfogatának kiszámítási szabályát.

— Сейчас мы уже знаем, что Игры XXII Олимпиады в Москве будут моделью для последующих олимпиад.

Már tudjuk, hogy a XXII. Moszkvai Olimpiai Játékok az elkövetkező olimpiák modellje lesz.

SIPÓCZI Győző szerint a magyarban igét tartalmazó mondatban határozóragos főnév általában csak akkor szerepel jelzőként, ha az ige jelentése kizárja a jelentésbeli kettősséget, azaz a határozóragos főnév nem lehet az ige állandó vagy közvetlen határozója.

A. N. GVOZGYEV szerint az orosz mondatban a szórend és az intonáció kap nagy szerepet az egyértelműség biztosítására. Az igei valencia a hozzá strukturálisan kapcsolódó határozónak argumentum helyet jelölhet ki a szerkezet beágyazódásakor, a jelzőnek meg nem.

Az orosz nyelvű szakszövegek határozói alakú (nem egyeztetett) jelzők két nagy csoportjára szolgáltatnak bőséges példát morfológiai szerkezetük alapján:

1) A főnév + esetragos (prepozíció nélküli) főnév, és 2) főnév + prepozíciós főnév. E két csoportot a nem egyeztetett jelzők alcsoportjainak tekintjük vizsgálódásainkban.

A nem egyeztetett jelzők problémáját fontos fajsúlyi kérdésnek ítéljük meg. Oktató munkánk során nem mindig fordítunk erre kellő figyelmet, noha szövegfordításkor lépten-nyomon találkoztunk hallgatóinknál félreértésekkel.

Elképzeléseink szerint — korábbi gyakorlatunktól egy kissé eltérően — a szó-szerkezetekre, azok képzésére és a köztük levő szintaktikai viszonyokra nagyobb hangsúlyt kell fordítani az oktatási folyamat megtervezésekor, mert meggyőződésünk és empirikus tapasztalataink szerint a szószerkezetek nem az egyes alkotóelemük

külön-külön ismeretét feltételezik, hanem arra támaszkodva az egészet összességében (totalitásban) mutatják meg, és ez segíti a mondat szinten való gondolkodást és a mondatintegritás megértését, ami a nyelv kommunikatív funkcióját is erősíti.

A főiskolai nyelvoktatás új követelményrendszere is a mondatértést helyezi előtérbe. Ez pedig a korábbi gyakorlat módosulását is igényli a mindennapi nyelvtanári tevékenységben, ami azt jelenti, hogy az oktatásnak szintagma centikusnak is kell lennie. Ezért új lehetőségek után kell kutatnunk, amelyek várhatóan jobban szolgálják célkitűzéseink megvalósítását.

2. Az oktatásban fontos annak megláttatása, hogy a mondatokban előforduló sokszor több tagból álló esetragos névszói és prepozíciós névszói szerkezetekben melyik az alaptag és a determináns.

Nem kevésbé elhanyagolható a determináns tagjainak együtt érzékelése. Az alaptaghoz kapcsolódó determináns rendszerint valamilyen esetragos főnév vagy prepozíciós főnévi kapcsolat, amely zavarólag hathat a szakszöveget olvasó vagy fordító hallgatóinkra a morfológiai látásmódból és szegmentálási eljárásból adódóan.

Matematika (technika, fizika) és testnevelés szakszövegeket vizsgáltunk és a szerkezetek közül kiválasztottuk a nem egyeztetett jelzőket, majd formuláztuk azokat.

A gyakorlati felhasználásra az látszott célszerűnek, ha a nem egyeztetett jelzős szerkezeteket felépítésük sajátosságai és minősítésük szerint elemezzük. Strukturális felépítésüknél vizsgáltuk az alaptag és determinánsának morfológiai szerkezetét. Példáinkból megoldásukra a következő képet kaptuk:

	Accusat.	Genitív.	Datív.	Instr.	Loc.
1) esetragos főnév	—	167	—	15	—
2) prepozíciós főnév	24	25	25	46	30
	infinit.	adverb.	no.ny előtag		
3) egyéb	5	5	10		

Közismert, hogy magában a mondatbázisban az attributív szintagma determinánsa mindig az alaptaghoz kapcsolódik, mert annak valamilyen tulajdonságát szignalizálja, függetlenül attól, hogy a szóban forgó alaptag a mondat alanya-e vagy tárgya, határozója, esetleg az összetett állítmány névszói része.

A morfológiai szerkezet megválasztása azért is indokolt, mert a hallgatók korábbi — középiskolai és a főiskolai ismereteire támaszkodunk.

Az említett szakszövegekben előforduló mintegy 350 mondatból vett nem egyeztetett jelzőket szerkezetük alapján formuláztuk és 8 típusba soroltuk.

Ami ezen nem egyeztetett jelzők lexikai fajtát illeti, legtöbbször szakkifejezés, szakterminológia, de vannak köztük köznyelvi kifejezések is.

Morfológiai szerveződési jegyek alapján a nem egyeztetett jelzős szerkezeteket a következő 8 típusba sorolhatjuk:

1. A determináns birtokos esetben álló esetragos főnév

1. 1. N+(N_{gen}) és a determináns egytagú, illetve lineárisan bővülő (gen. explicativus)

Például:

— знак равенства
egyenlőségjel,

- метание молота (диска) . . .

kalapácsvetés (diszkoszvetés)

$N + (Adj + N_{gen})$ és a determináns részben melléknév van (gen. qualitatis)

Például:

- уравнение первой степени
elsőfokú egyenlet,
- тело цилиндрической формы
hengeralakú test (hengeres test),
- борец классического стиля
kötöttfogású birkózó

Ezen jelzős szó szerkezetek kollokációs jelentésük alapján az alaptaghoz kapcsolt valamilyen egyedítő tulajdonság szakterminológiai jelölésére szolgálnak. A legtöbbet előforduló formák egyike. Különösen a „forma”, „alak”, „méret”, „fok”, („fokozat”), „rang”, „átmérő”, „természet”, „növés”, „növekedés”, „életkor”, „stílus”, „típus” stb. szavakkal kapcsolatos fizikai és emberi tulajdonságokat, szakosodást vagy ezekkel kapcsolatos szakkifejezéseket jelölnek, amelyeket jórészt összetett szóval, összevonással, illetve -i -ös melléknevekkel fordítunk magyarra.

Ezen típus determinánsa lineárisan bővíthető, akár több taggal is:

1. 2. $N + [(N_{gen} + N_{gen})]$ és a determináns kéttagú, például:

- естественная форма представления чисел
fixpontos számábrázolás,
- курс математики старших классов
felsőtagozatos matematika,
- центральный стадион имени В. И. Ленина
a Központi Lenin Stadion,
- мастер спорта СССР
SZU kiváló sportolója (szovjet élsportoló)
- Федерация футбола Англии
Angol Futballszövetség

Megjegyezzük, hogy a szövegekben ezen típusba tartozó szerkezetek összetettebben jelentkeznek, a determináns új taggal, rendszerint prepozíciós főnévvel is bővül:

a) $N + [(N_{gen}) + (_{c})N_{inst}]$ és determináns kéttagú

Például:

- вычисление объема усеченного пирамида с квадратным основанием
négyzetesalapú csomakagula térfogatának kiszámítása,
- двигатели внутреннего сгорания с винтами-пропеллерами
forgó propelleres OTTO repülőgépmotor
- хват одной ноги с захватом туловища
féllábfogás és derékfogás

b) $N + [(N_{gen}) + (_{c})N_{gen}) + (_{Ha})N_{acc}]$

Például:

- устройство переписания с карт на ленту
kártya-szalag konverter

c) $N + [(N_{gen}) + (N_{gen}) + (_{u3})N_{gen}]$

Például:

- совокупность корней n-ой степени из единицы
n-egységnyi gyökhalmaz

A determináns részben szereplő „C” — „HA” és „ИЗ” előjárósavak irányra mutatnak.

Hallgatóink bizonytalansága a fordítás során ezen szerkezeteknél kezdődik, éppen ezért az oktatás kapcsán nagyobb figyelemmel kell lennünk a szegmentálásra, mivelhogy hallgatóink hajlamosak ezen szerkezetek helytelen átváltására. Ennek magyarázata lehet az is, hogy ezen struktúrák magyar ekvivalensei többségükben vagy eliminálódnak, vagy bővülnek.

2. A determináns eszközhatározós esetben álló esetragos főnév

$N + (N_{instr.})$ és a determináns két részből, de egy tagból áll. E típusú szerkezetekben bővelkedik a technikai szaknyelv.

Például:

$$- \frac{\text{башня}}{A} + \frac{\text{высотой}}{D_s} + \frac{54,6 \text{ метра}}{D_v}$$

- 54,6 m-es (méter magas) torony,
- озеро глубиной 12,8 метра
12,8 méter mély tó,
- улица шириной 10,2 метра
10,2 m-es szélességű út,
- доска толщиной 2,5 сантиметра
2,5 cm-es vastagságú deszka
- прыжок головой вниз
fejes (ugrás)

A matematikai szakszövegben numerikus értékekkel és mértékfajjal rendelkező szerkezetek, amelyekben a numerikus tag (D_v) fejezi ki a mértékfajta (D_s) értékét. A mértékfajta szimpla eszközhatározós esetben áll. Sportszövegekben tulajdonító eszközjelleggel rendelkeznek, -i, -ü, -s képzős jelzővel fordíthatjuk őket.

E típusba tartozó szerkezetek determinánsában is a D_v prepozíciókkal bővíthet: $N + [(N_{inst}) + ([B, c] N_{acc})]$ és a determináns 2 részből áll.

Például:

- груз весом B 5 тонн
öttonnás teher
- круг диаметром B 20 сантиметров
20 cm-es átmérőjű kör.

A digitális értéket hordozó determináns-részben a „B” előjáró pontos mennyiséget, az „C” és „ОКОЛО” előjáró megközelítő értéket jelöl, hasonlóan a „СВЫШЕ” „БОЛЬШЕ” és „МЕНЬШЕ” határozókhöz.

Manfred HUMS—G. A. ZOLOTOVÁRA és N. Ju. SVEDOVÁRA hivatkozva — felhívja a figyelmet az „c” és „B” előjáróval és nélkülük kapcsolódó instrumentális és accusativuszos szerkezetekkel kapcsolatosan: az előjárószerű nélküli szerkezetek a technika nyelvéből terjedtek el s csaknem kiszorítják az előjáróval képzetteket.

3. A determináns tárgy esetben álló prepozíciós főnév

3. 1. $N + ([B] N_{acc})$ és a determináns egytagú

Például:

- возведение в степень
hatványra emelés (hatványozás)
- игра в пас
passz-játék
- прыжок в длину (в высоту)
távolugrás (magasugrás)
- прыжок в воду
műugrás

3.2. $N + ([_{\text{Ha}}]N_{\text{acc}})$ és a determináns egytagú

Például:

- умножение на нуль
nullával való szorzás
- деление на нуль
nullával való osztás
- разложение на множители
tényezőre bontás
- бег на 10 километров
10 km-es síkfutás
- гонка на 50 километров
50 km-es futam.

Ezen csoportnál is a determináns több tagúvá bővíthet a szövegekben.

Például:

$$N + ([_{\text{Ha}}]N_{\text{acc}}) + (N_{\text{gen}}) + (N_{\text{gen}}) + ([_{\text{no}}]N_{\text{dat}})]$$

- соревнование на звание абсолютного чемпиона СССР по плаванию
a SZU összetett bajnoka címért folyó (meghirdetett) úszóverseny,

$$N + ([_{\text{Ha}}]N_{\text{acc}}) + ([_{\text{C}}]N_{\text{inst}})]$$

- бег на 400 метров с барьерами
400 méteres akadályfutás,

3.3. $N + ([_{\text{ЧЕРЕЗ}}]N_{\text{acc}})$ és a determináns egytagú

Például:

- прыжки через коня (прыжки через нарты)
lőugrás (szánkóugrás)
- бросок через бедро
csipődobás

3.4. $N + ([_{\text{ЗА}}]N_{\text{acc}})$ és a determináns egytagú

- бросок за боковую линию
partdobás (taccsdobás)

3.5. $N + ([_{\text{C}}]N_{\text{acc}})$ és a determináns egytagú (nem gyakori szerkezet)

Például:

- ускоритель с большой город
egy városnyi nagyságú gyorsítóreaktor

Az előjárók eredeti (határszói) jelentése érződik és leszűkíti a jelzett szó fajtáját. Fordíthatjuk őket összetett szóval, bővítéssel, -ú, -s képzős melléknevekkel.

4. A determináns birtokos esetben álló prepozíciós főnév

4.1. $N + ([_{\text{ГЛЯ}}]N_{\text{gen}})$ és a determináns egytagú

Például:

- правило для вычисления объёма
térfogatszámítási szabály
- машина для обработки данных
adattfeldolgozó gép
- лыжки для прыжков
ugróléc

4.2. $N + ([_{\text{БЕЗ}}]N_{\text{gen}})$ és a determináns egytagú

Például:

- произвольный многоугольник без самопересечений
tetszőleges polygon, amelynek nem egy csúcsban végződő két oldala nem metszi egymást

- четвёрка без рулевого
kormányos nélküli négyes
- двойка без рулевого
kormányos nélküli páros

4.3. $N + ({}_{\text{OT}})N_{\text{gen}}$ és a determináns egytagú

Például:

- бросок от ворот
kapuskidobás
- защита от коррозии
korrózióvédelem
- функция от произведения x и y
 $f(x, y)$

4.4. $N + ({}_{\text{C}})N_{\text{gen}}$ és a determináns egytagú

- прыжок с места
helyből ugrás
- прыжок с трамплина
síugrás

4.5. $N + ({}_{\text{ВНЕ}})N_{\text{gen}}$ és a determináns egytagú (nem gyakori szerkezet)

Például:

- игрок вне игры
lesen levő játékos

Ezek az előljárószavak a kész struktúrában minősítésként a rendeltetést, a célt, a helyet jelölik, vagy valamilyen tulajdonság eredetére, származási helyére, vagy ezek hiányára mutatnak rá. Fordításuk többnyire szóösszevonással, bővítéssel, felbon-
tással, -ó, -ú képzős melléktnevekkel oldható meg.

5. A determináns részes esetben álló prepozíciós főnév.

5.1. $N + ({}_{\text{K}})N_{\text{dat}}$ és a determináns egytagú

Például:

- приближение к нулю
nullához való közelítés (nullára redukálás)
- касательная к кривой
egy görbéhez felvett érintő.

5.2. $N + ({}_{\text{по}})N_{\text{dat}}$ és a determináns egytagú

Például: — интеграл по контуру

- гребенный интеграл
- лекция (семинар, задача) по математике
matematikaelőadás-(szeminárium)-(feladat)
- соревнование по бегу (по плаванию)
futó- (úszóverseny)
- удар по воротам
kapura lövés
- разрез по АВ
АВ metszet

Ezen jelzős szerkezeteket összevonással, bővítéssel váltjuk át magyarra.

6. A determináns eszközhatározós esetben álló prepozíciós főnév.

6.1. $N + ({}_{\text{над}})N_{\text{inst}}$ és a determináns egytagú

Például:

- число над чертой
számlálóban levő szám (vonal fölötti szám)

- действия над отрезками
műveletek szakaszokkal (szakaszokkal végzett műveletek)
- число под чертой
nevezőben levő szám (vonal alatti szám)
- удар над головой
labdaleütés (röplabda)

6.2. $N + ({}_{[C]}N_{instr})$ és a determináns egytagú

Például:

- усечённая пирамида с квадратным основанием
négyzetes alapú csomakagula
- бег с препятствиями
akadályfutás
- одиночка с кормовыми вёслами
egyéni evezős
- упражнение с лентами
szalaggyakorlat
- округление с точностью до 0,01
0,01 pontosságú kerekítés

Ezen attributív szintagmákban a „над”, a „под”, előljáró szavak pontosabbá, „helyhez kötöttebbé” teszik az alaptaghoz kapcsolódó, de a determinánsrészben kifejezett tulajdonságokat jelölő viszonyokat.

Az „с” előljáró a prepozíciós determinánstaggal olyan tulajdonságot jelöl, mely adott időpontban az alaptaggal együtt jelentkezik annak társfunkciós jelzőjeként. Szóösszevonással, -ós, -ős mellénevekkal, ritkábban bővítéssel fordíthatók.

7. A determináns előljárós esetben álló prepozíciós főnév.

7.1. $N + ({}_{[B]}N_{loc})$ és a determináns egytagú

Például:

- преподавание математики в средней школе
a középiskolai matematikaoktatás (matematikaoktatás a középiskolában)
- прыжок в группировке
csorportos ugrás
- хоккеист в составе сборной
válogatott jégkorongozó
- Игры XXII Олимпиады в Москве
a XXII. Moszkvai Olimpiai Játékok

7.2. $N + ({}_{[HA]}N_{loc})$ és a determináns egytagú

Például:

- плавание на спине
hátúszás
- судья на линии
vonalbíró
- скоростный бег на коньках
gyorskorcsolyázás
- упражнение на снарядах (на кольцах)
szergyakorlat (gyűrűgyakorlat)

Ezen szerkezetek determinánsai is bővíülhetnek más prepozíciós főnévi kapcsolatokkal. Pl.:

$$N + ({}_{[HA]}N_{loc}) + ({}_{[C]}N_{instr})$$

Például:

- хоккей на льду с шайбой
jégkorong

7.3. $N + ({}_{\text{loc}})N_{\text{loc}}$ és a determináns egytagú

Például:

- теоремы о среднем
közéérték tételek
- понятие о целом числе
az egész szám fogalma

Szakszövegben főleg a «ТЕОРИЯ», «ТЕОРЕМА», «УЧЕНИЕ», «ТЕЗИС», stb. szavakkal kapcsolódik az „o” előjáró szó. A szóban forgó dologhoz kapcsoló tulajdonságról informál.

A «В», «НА» — ritkábban „ПРИ” — előjárók lokális tulajdonságot jelölnek a szerkezetekben.

Ez a lokális konstrukció lehetővé teszi azon kérdés felvetését, hogy abszolút értelemben tekinthetők-e ezen formák attributív szintagmáknak. Jelentés alapján, kollokációs összetartozásuk szerint igen, mert nem a predikatív állományba (Prädikativverband) tartoznak, hanem a nominális állományba (Nominalphrase, Nominalverband), ugyanis az ittszereplő főnév tulajdonságát szignifikálják.

Fordításkor a könnyen variálható sorrendcsere határozói szerkezetes megoldásokat is eredményezhet, mert determinatív szintagmákkal is szövegbeli fordítási immanenciát érhetünk el.

8. A determináns se nem esetragos főnév, se nem prepozíciós főnévi kapcsolat.

8. 1. $N + (\text{adverbium})$ és a determináns egytagú

Például:

Például:

предел	слева (справа)
A	D
baloldali (jobboldali) határérték	
— спад вперед	
előredőlés	
— оборот вперед в упоре	
előrekelep	

8.2. $N + (\text{infinitívus})$ és a determináns egytagú

Például:

- необходимость считать (измерять, определить) предметы
egy tárgy mérése (a napok szám szerinti meghatározásának igénye),
- желание бороться, победить
harcolni, győzni akarás

8.3. $(\text{полу} - \text{előtag}) + N$

- описание полукруга
félkör leírása
- полупроводники
félvezetők
- полузащитники
fedezet (játékos)

A vizsgált jelzős szerkezetek csoportosítását többféleképpen lehet megközelíteni. Jelen tanulmány szerzőit a nyelvoktatás gyakorlati kérdésének megoldása irányította első lépésként a dolgozatban vázolt eljárásra, azaz a formális jegyek alapján történő kategorizálásra. Fontos ugyanis, hogy hallgatóink felismerjék a szintag-

mák — esetünkben a jelzők — konstrukcionális sajátosságait az orosz szakszövegekben.

A fent vázolt példákat az oktatás szempontjából is helyén való a terminológiai műszavak kiemelésével és magyar ekvivalenseinek megjelölésével csoportosítani a későbbiek során. További feladatot jelent a szintagmák formális mutatóin, bővíthetőségük és gyakorisági kérdésén túl mondatba való szerveződésük, valamint funkcionális összetartozásuk, hierarchikus beágyazódásuk. Ezt a feladatot megerősíti Deme László a „funkcionális kiindulást” hangsúlyozó véleménye a kontrasztív vizsgálódásnál. E probléma vizsgálatához véleményünk szerint a mai nyelvltudományban használatos és elfogadott elemzések közül a dichotomikus bináris eljárást tartjuk célravezetőnek. Ezen elemzés gyakorlati rendszerré való kidolgozása és bemutatása egy másik tanulmány témájául szolgál.

MUNKÁNKBAN AZ ALÁBBI SZAKKÖNYVEKET ÉS FOLYÓIRATOKAT HASZNÁLTUK FEL:

- DR. ANDOR JÓZSEF—BÉLA PÁL: Orosz szakszövegjegyzet Tankönyvkiadó, Bp. 1980.
HEGEDŰS JÓZSEFNÉ—SZÁMELY BÉLÁNÉ: Orosz nyelvi jegyzet testnevelés szakos főiskolai hallgatók számára. Tankönyvkiadó, Bp. 1979.
RÉPÁSI GYÖRGYNÉ: Orosz nyelvi jegyzet matematika szakos hallgatók számára. Tankönyvkiadó, Bp. 1980.
RÉPÁSI GYÖRGYNÉ: Orosz—magyar szakszótár és szöveggyűjtemény fizika és technika szakos hallgatók számára. Tankönyvkiadó, Bp. 1979.
Sportszótár. Akadémiai Kiadó, Bp. 1952.
Физкультура и спорт (1980., 1981.)
Математика в школе (1980., 1981.)

IRODALOM

- A mai magyar nyelv rendszere: Leíró nyelvtan III. Mondattan. Bp. 1962., pp. 65—93.
DEME LÁSZLÓ: A funkcionális kiindulás a kontrasztív vizsgálódásban. Összetevő nyelvvizsgálat, nyelvoktatás. Tankönyvkiadó, Bp. 1972.
KLAUDY KINGA: Orosz—magyar fordítástechnika. Tankönyvkiadó, Bp. 1980.
GERT HEINRICHI: Die Binarismus — Problematik in der neuen Linguistik. Einleitung Tübingen, 1975.
D. E. ROZENTAL, M. A. TELENKOVA: Practical Stylistics of Russian, Progress Publishers Moscow
Skizze der deutschen Grammatik. Berlin, 1972.
Struktur und Funktion russischer Substantivverbände. Heft 1. Wilhelm-Pieck-Universität, Rostock. 1978.
И. И. Астафьева, А. Н. Наумович: Современный русский язык. Изд-во Высшая школа. Минск, 1975.
А. Н. Гвоздев: Современный русский литературный язык. II. Изд-во Просвещение. Москва, 1973.
Н. Н. Прокопович: Вопросы синтаксиса русского языка. Изд-во Высшая школа. Москва, 1974.

EINIGE FRAGEN DER PRÄPOSITIONALEN ATTRIBUTE BEI TEXTÜBERSETZUNG AUS DEM RUSSISCHEN INS UNGARISCHE

MÁRTA BÉKÉSI — JÓZSEF BALÁZS

Die Studenten stehen manchmal bei Textübersetzungen aus dem Russischen ins Ungarische vor einem praktischen Dilemma, weil es in dem syntaktisch stark durchkonstruierten Ungarischen eine ganz andere Strukturkonstruktion gibt.

Die Verfasser versuchen das Herangehen an das präpositionale Attribut an den aus dem Fachtext für Mathematik- und Sportstudenten genommenen 350 Beispielen zu erörtern und — dem Aufbau nach — zu charakterisieren, um im Unterrichtsprozess bei Textübersetzungen den Studenten zur Hilfe zu kommen.

Damit beabsichtigen sich die Verfasser, den Studenten das Aperçu der im Text vorgekommenen präpositionalen Attribute wahrzunehmen und die Voranstellung dieser Attribute im Ungarischen als eine vorangestellte Beifügung oder die Einbeziehung der präpositionalen Verbindung in ein zusammengesetztes Wort, ferner noch in eine Ergänzung mit Wörtern (*való, szóló, járó* usw.) innerhalb des Attributs zu erleichtern.

Als erster Schritt wurden die gefundenen präpositionalen Wendungen nach dem morphologischen Aufbau segmentiert und qualifiziert, weil es unserem bisherigen traditionellen Sprachunterricht am besten entspricht. Später sollen auch andere Aspekte, andere Gruppierungsmöglichkeiten, Adäquattype — und zum Üben — eine Beispielsammlung zusammengestellt werden, die auch mit den Einbaulelementen der Einbettungshierarchie konfrontiert sind.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА НЕСОГЛАСОВАННЫХ ОПРЕДЕЛЕНИЙ С РУССКОГО НА ВЕНГЕРСКИЙ

КОЧОНДИНЭ БЕКЕШИ МАРТА—БАЛАЖ ЙОЖЕФ

В процессе перевода текстов специальной литературы перед нашими студентами-нефилологами часто стоят нерешаемые на первый взгляд проблемы, связанные с конструктивными особенностями несогласованных определений русского языка.

Исходя из того, что несогласованные определения русского языка, встречающиеся очень часто, в многом отличаются от атрибутивных конструкций венгерского языка, авторы данной работы делают попытку охарактеризовать структуру этих конструкций на примерах 350 атрибутивных словосочетаний, взятых из литературы по математике и физкультуре. С точки зрения конструкции авторы разделяют их на 8 групп, далее они дают их соответствующие венгерские адекватные конструкции.

Авторы предлагают подходить к переводу атрибутивных конструкций русского языка на венгерский, исходя из того, чтобы эти органично связанные между собой словосочетания становились «видными» для студентов. Они обращают внимание на важность сегментации предложений — главным образом — словосочетаний со стороны морфологической структуры. По их мнению предлагаемый приём соответствует традиционному методу преподавания русского языка на данном этапе.

DIE RUSSISCHEN PO-KOMPOSITA DER DETERMINIERTEN VERBEN

JÓZSEF KRÉKITS

In meinem Artikel handelt es sich um die produktive Gruppe der *po*-Komposita, die von den determinierten Verben gebildet werden. Die determinierten Verben (бежать, везти, вести, идти, катить, лезть, лететь, нести, тащить) gehören zu der Verbalgruppe, die man „relative imperfectiva tantum“ nennt; sie benehmen sich gegenüber der Kategorie Terminativität/ Aterminativität (Grenzbezogenheit/Nichtgrenzbezogenheit)¹ neutral.

Die zur Gruppe der „relativen imperfectiva tantum“ gehörenden Verba hält MASLOV für solche mehrdeutige Wörter, die abhängig von dem „verbalen Kontext“² eine aterminative („nichtgrenzbezogene“) oder eine terminative („grenzbezogene“) Bedeutung haben können.³ Im absoluten Gebrauch (mit einer Nullreaktion) werden sie nichtgrenzbezogen; es fehlt ihrer Bedeutung an Berücksichtigung der Grenze („la considération en terme“)⁴. In gewissen Satz- und Situationskontexten (mit einem Lativ oder einem Finalis) sind die russischen determinierten Verba imstande eine grenzbezogene Bedeutung zu entwickeln.

Die grenzbezogenen imperfektiven Verba bezeichnen Handlungen, die immer bestrebt sind, ihre „innere Grenze“ zu erreichen. Die terminativen Verba haben die Potenz in den subjektuellen und objektuellen, räumlichen, in den quantitativen und qualitativen Verhältnissen der Handlung bestimmte Veränderungen hervorzurufen, d. h. sie sind (mit einem Präfix) *resultatsfähig*. Demgegenüber sind die aterminativen Verba *resultatsunfähig*, weil ihre nichtzielgerichtete (nichtgrenzbezogene) Handlung keine Potenz hat, innerlich ganz erschöpft zu werden, d. h. die innere Grenze zu erreichen: theoretisch kann ihre Handlung bis ins Unendliche weitergehen (andauern).

F. F. FORTUNATOV nannte die von determinierten Verben gebildeten *po*-Ingressiva resultativ-ingressive Verba, die keinen Aspektpartner haben.⁵ Nach FORTUNATOV verschreibt auch VINOGRADOV den *po*-Komposita der determinierten Verben eine resultative Bedeutung. In ihrer Bedeutung spielt das Resultat die Hauptrolle: обозначают «достижение результата в процессе возникновения явления».⁶

SEMSKAJA spricht schon von ingressiven Verben und zu ihrer Definition setzt sie die von VINOGRADOV hinzu: «Она (приставка *по-* — Й. К.) имеет более конкретное значение, чем приставка *за-*, обозначает начало с места в одном направлении, «достижение результата в процессе возникновения явления».⁷ Diese Behauptung von SEMSKAJA ist widersprüchlich, weil die Verben der Fortbewegung mit dem Präfix *po-* nicht imstande sind, auf einmal zwei Bedeutungen auszudrücken; sie haben entweder ingressive oder resultative Bedeutung; die eine schliesst die andere aus.

Das Präfix *po-* entwickelt mit dem determinierten Verb die ingressive Bedeutung, wenn das Verb im Satz nur über eine Nullreaktion verfügt. Das *po*-Kompositum des determinierten Verbs fixiert den Moment des Eintretens der Handlung, dem eine postdurative Phase folgt:

«Далеко не далеко, а идти надо, и фролов *пошёл*. Он *шёл* по лесу...» (Н. Евдокимов. Необходимый человек, 194). «Он сунул Нюрке длинный шершавый палец, она ухватила за него, и так они *пошли* рядышком в неизвестном направлении... *Шли, шли* и добрались наконец до американской избы» (Н. Евдокимов. Сказание о Нюрке..., 29). «Ноздрёв *повёл* своих гостей по полю, которое во многих местах состояло из кочек. Гости *должны были пробираться* между перелогами и взбороненными нивами» (Н. Гоголь. Мёртвые души, 365). «Сенька взмахнул руками, крикнул: — Эх, роднуля! — И нырнул в набежавшую волну. И *поплыл*. *Плыл* саженками, красиво, пожалуй, слишком красиво-нерасчётливо» (В. Шукшин. Брат мой, 390).

JU. S. MASLOV war der erste russische Linguist, der bei den *po*-Komposita der determinierten Verben die ingressive und die resultative Bedeutung scharf voneinander abgrenzte. In seinem Artikel, der zu jener Zeit viel Staub aufgewirbelt hat, schrieb er das folgende: „Wenn es beim Verb ein Hinweis auf das Ziel der Fortbewegung erfolgt, verlieren die *po*-Konstruktionen ihre ingressive Bedeutung, und wir erhalten dadurch Aspektpartner“.⁸ ISAČENKO nähert sich diesem Problem schon differenzierter, wenn er bemerkt, dass die *po*-Komposita der determinierten Verben mit einem Lativ („lativus“) unter gewissen Bedingungen auch die ingressive Bedeutung entwickeln können: «В известных условиях начинательное значение глаголов типа пойти, побегать, полететь и т. п. может стусшеваться. Предложение *Он пошёл в город* может обозначать «он отправился, стал идти в город», (начинательное значение), или же «он ушёл, его нет»⁹. ISAČENKO bestärkt mich in meiner Meinung, dass es durch die Anwesenheit eines Lativs („lativus“) noch nicht entschieden wird, ob es sich um eine ingressive oder eine resultative Bedeutung handelt. MASLOV sieht im Lativ nur das Endziel der Handlung, obwohl der Lativ in der Umgebung des *po*-Kompositums des determinierten Verbs nicht nur *das Endziel* der Handlung (bis wohin?), sondern auch *die Richtung* der Handlung (wohin, in welcher Richtung?) ausdrücken kann.¹⁰ Wann und welcher von ihnen in den Vordergrund tritt, entscheidet die aspektuelle Situation. Um die Bedeutung des Verbs den Tatsachen, der Wahrheit entsprechen zu lassen, erweist sich die unmittelbare Umgebung, „der verbale Kontext“ für wenig. Ohne die Situation (ohne den situativen Kontext) zu erfassen, kann man nicht immer „dem Prinzip der Entsprechung“ genügen, worunter LÁSZLÓ DEZSŐ „das Verhältnis der Wörter zur Wirklichkeit“ und „die die Wirklichkeit segmentierende Funktion der Sprache“ versteht.

Der Lativ („illativus“, „sublativus“, „allativus“) und der Finalis oder die ihnen gleichstehenden Adverbien und adverbialen Konstruktionen sind — abhängig von der aspektuellen Situation — imstande, auf die Richtung der ingressiven Handlung hinzuweisen. Über die Fortsetzung der begonnenen Handlung informiert uns „der situative Kontext“:

«Серж *встал* и медленно *пошёл* на кухню» (В. Шукшин. Привет сивому! 412). «Егор спокойно *поднялся*, медленно *пошёл* к выходу» (В. Шукшин. Любавины, 234). «Федя *повернулся* и *пошёл* в направлении к могилкам» (В. Шукшин. Любавины, 278). «Вот отлично! Общий! — вскрикнул Левин и *побежал* с Лаской *в чащу отыскивать вальдишнепа*» (Л. Толстой. Анна Каренина, 180). «И только уже когда, наконец-то, ... поезд *понёс* его *в Москву*, Алпатов *вернулся* к мысли своей о большой и коротенькой правде» (М. Пришвин. Кашеева цепь, II. 9). «Он *пошёл* домой. *Дорогой* негромко *пел*» (В. Шукшин. Страдания молодого Ваганова, 216). «Сяла я в речку-то и *поплыла туда* —

сижмя как-то, *сизжу и плыву*, только руками маленько подгребаюсь» (В. Шукшин. Сны матери, 345). «Обрадовались мальчик и девочка, резво побежали за *Рогатой матерью-оленихой*. Но потом они устали, ослабли, а путь далёкий — из одного края света в другой» (Ч. Айтматов. Белый пароход, 61).

Oben habe ich schon erwähnt, dass das mehrdeutige determinierte Verb in seiner Bedeutung ausser der Richtungsbedeutung potenziell auch die Vorstellung des Endzieles innehat, d. h. es kann auch die Bedeutung der Grenzbezogenheit entwickeln. Hat das determinierte Verb (das Simplex) eine terminative (grenzbezogene) Bedeutung, so wird das Präfix *po-* von dem Situationskontext abhängig die resultative Bedeutung entwickeln. Das *po*-Kompositum mit einem Lativ oder einem Finalis, beziehungsweise mit einem ihnen gleichstehenden Adverb oder mit einer adverbialen Konstruktion hat die Potenz — abhängig von der aspektuellen Situation — auch die (totale) Veränderung der räumlichen Lage des aspektuellen Dinges,¹² (hier: des Subjekts), die Erreichung des Endziels, der inneren Grenze der Handlung zu fixieren.

Die typischste Situation der *po*-Komposita der determinierten Verben wird auf der sprachlichen Ebene des Erzählens („le récit historique”)¹³ in der Kette der aufeinanderfolgenden perfektiven Handlungen verwirklicht. Diese perfektiven Verba drücken die Tempusfunktion des Aoristes aus:

«Фролов снова *пошёл* в зал ожидания, лёг на лавку» (Н. Евдокимов. Необходимый человек, 150). «И когда они *поплыли* на середину реки, ... Алексей Степанович забыл о неловкости и весь ушёл на борьбу, от которой стало новилось легко и бодро» (Л. Андреев. На реке, 61). «Когда несчастного конференсье увезли, Римский *побежал* обратно на сцену, и увидел, что на ней происходят новые чудеса» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 542). «Витька Борзенков *поехал* на базар в районный городок, продал сала на сто пятьдесят рублей, *пошёл* в винный ларёк «смазать» стакан-другой красного. Пропустил пару, вышел, закурил...» (В. Шукшин. Материнское сердце, 262).

Auf der sprachlichen Ebene der Rede („le discours”)¹⁴ überschneidet sich die Bedeutung der resultativen *po*-Komposita der determinierten Verben mit der der resultativen *u*-Komposita, die auch von den determinierten Simplizia gebildet werden: beide Verbtypen bezeichnen die totale Veränderung der räumlichen Lage des aspektuellen Dinges (hier: des Subjekts). Obwohl sich die Bedeutungen der beiden Verbtypen in der Hervorrufung des verbalen und situativen Kontextes überschneiden, können sie wegen der genetischen Ausgangsbedeutung der Präfixe doch nicht substituiert werden. Die alte Bedeutung des Präfixes *po-* („sich an der Oberfläche einer Sache zu bewegen”)¹⁵ schliesst die Möglichkeit der Zurückkunft (des Zurückkehrens) nicht aus, während die Bedeutung „der Entfernung“ des Präfixes *u-* (das ist die alte und auch die neue Bedeutung) kann die Vorstellung der Bewegung in einer gegen-sätzlichen Richtung (die Vorstellung des Zurückkehrens) nicht hervorrufen. Auf der sprachlichen Ebene der Rede („le discours”) im „isolierten Situationstyp”¹⁶ unterscheiden sich die zwei Verbtypen nur in ihrer Tempusfunktion. Die Handlung der resultativen *po*-Komposita der determinierten Verben bleibt in der Gegenwart für den Sprechenden aktuell, sie hat eine Perfektumbedeutung: der Aktant entfernte sich normalerweise nur auf eine kürzere Zeit, er kehrt zurück. Die Handlung der resultativen *u*-Komposita der determinierten Verben stellt eine von der Gegenwart, von dem Redemoment getrennten Aoristhandlung dar, die ihre Aktualität für den Sprechenden verlor; er ist mit dem Gedanken des Zurückkehrens des Aktanten nicht

beschäftigt. Der Aktant entfernte sich in der Regel entweder auf eine längere Zeit oder endgültig:¹⁷

1. (Русаков:) «Ну, и что?» (Пашка:) «А сегодня Васька, братишка мой, *побежал* утром *в школу* и кручок мой с собой унёс» (А. Бруштейн. Внуки, 351). (Анфиса:) «Милая, червонная наша! К сыну беги ... Не уберегла ведь я его!» (Аннушка:) «А *за ним уж поехали*, сейчас сюда привезут» (А. Бруштейн. Единая боевая, 312). (Клаус:) «Привет соням!» (Герд:) «То есть как это соням? Мы давно уже встали. Эрика *пошла за свежими булочками*, а Гейнц *пошёл постриться*» (Н. Артемюк, В. Сенина. Разговорный немецкий язык. В театре, 47). (Кораблёв:) «Где Котик? Может быть уже поздно? Аня *побежала за доктором* ... Говори правду, мама, кончено? Умерла?» (А. Афиногенов. Малиновое варенье, 101).
2. «— А где он? — сразу спросил Павел — Кто? — Этот гусь ... В дохе-то? ... Он обратно *в город уехал*» (В. Шукшин. Капроновая ёлочка, 330). (Пашка:) «Я ему сейчас отдам письмо». (Миша:) «Он уже *домой ушёл* ...» (А. Бруштейн. Внуки, 314). «Петька-то чего не приехал? Ну тем вроде далеко, а этот-то? — *В командировку уехал*» (В. Шукшин. Горе, 76).

Zum Schluss möchte ich mich in dieser ziemlich komplizierten Frage Ju. S. MASLOV anschliessen, der im Zusammenhang mit den zwei Bedeutungen (mit der ingressiven und der resultativen) der *po*-Komposita der determinierten Verben von einer Homonimie spricht.¹⁸ Den Unterschied zwischen der Bedeutung der von den determinierten Verben gebildeten *po*-Ingressiva und *po*-Resultativa erklärt er aber — wie viele anderen — einseitig, nur mit der Veränderung des unmittelbaren „verbalen Kontextes“; „der situative Kontext“ (die aspektuelle Situation) ist seiner Aufmerksamkeit entgangen.

ANMERKUNGEN

- [1] S.-G. ANDERSSON ist es gelungen, die Kategorie Terminativität /Aterminativität zutreffend zu verdeutschen: er nannte sie Grenzbezogenheit/ Nichtgrenzbezogenheit. (Siehe: ANDERSSON S.-G. Aktionsalitiät im Deutschen. — Acta Universitatis Upsaliensis 10, Uppsala, 1972, S. 28.
- [2] B. M. BALIN unterscheidet einen engeren „verbalen Kontext“ und einen breiteren „situativen Kontext“. (Siehe Балин Б. М. Немецкий аспектологический контекст в сопоставлении с английским. — Спецкурс для студентов и аспирантов факультетов иностранных языков. Калинин, 1969, стр. 64). Unter dem Kontext verstehen G. HELBIG und W. SCHENKEL „nicht notwendig nur den Satzkontext, sondern auch den Rede- oder Situationskontext“. (Siehe: HELBIG G.—SCHENKEL W. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. — VEB. Bibliographisches Institut, Leipzig, 1980, S. 53).
- [3] Маслов Ю. С. Заметки о видовой дефективности (преимущественно в русском и болгарском языках). — Славянская филология. Сборник статей. Изд-во Ленинградского университета, 1964, стр. 91.
- [4] MEILLET A. Le slave commun. — Collection Linguistique publiée par la Société de Linguistique de Paris 15. Paris, 1924, 250. p.
- [5] Виноградов В. В. Современный русский язык. Грамматическое учение о слове. — Выпуск II. Учпедгиз. 1938, стр. 411.
- [6] Виноградов В. В. Там же, стр. 411.
- [7] Земская Е. А. Типы одновидовых приставочных глаголов в современном русском языке. — Сборник статей: Исследования по грамматике русского литературного языка. Изд-во Акад. наук СССР. Москва, 1955, стр. 12.
- [8] Маслов Ю. С. Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке. — Известия Академии наук СССР. Том VII. Выпуск 4., М.—Л., 1948, стр. 309.
- [9] Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. — Часть вторая. Изд-во Словацкой Академии наук. Братислава, 1960, стр. 231.

- [10] Siehe: BENCÉDY JÓZSEF—FÁBIÁN PÁL—RÁCZ ENDRE—VELCSOV MÁRTONNÉ. A mai magyar nyelv — Tk., Budapest, 1968, 291. p.
- [11] DEZSŐ LÁSZLÓ. A nyelvtudomány szerepe az idegennyelv-oktatás komplex megközelítésében. TIT Idegennyelv-oktatási Csoportja, Budapest, 54. p.
- [12] In der Bedeutung der russischen Perfektivverba entwickeln sich drei wichtige Faktoren: 1. „die Zeit“ (посидеть *часок*), 2. „die Handlung“ (*наработаться*) und 3. „das aspektuelle Ding“ (*небо* потемнело, сварить *яйцо*). Unter „dem aspektuellen Ding“ verstehe ich das Subjekt oder das Objekt, die an der Handlung des Verbs unmittelbar beteiligt sind, die das Verb „von innen“ charakterisieren. In der Bedeutung der resultativen Verben tritt das aspektuelle Ding in den Vordergrund. Die Handlung erreicht ihr Ziel immer im in den Vordergrund getretenen aspektuellen Ding, das in der Bedeutung des resultativen Perfektivverbs die Faktoren „Zeit“ und „Handlung“ zurückdrängt. (Die Exponierung dieser Frage siehe: Крекич Й. Соотношение трёх основных семантических компонентов глаголов совершенного вида в значении так называемых финитивных глаголов с приставкой *от-*. In: Dissertationes Slavicae, 1978, Szeged, 114. p.
- [13] BENVENISTE E. Les relations de temps dans le verbe francais. — Bulletin de la Société de Linguistique de Paris. LIV., 1959, 74. p.
- [14] BENVENISTE E. Ebenda, S. 74.
- [15] Im Zusammenhang mit den *po*-Komposita der determinierten Verben erwähnt NIKIFOROV nebst der Bedeutung des Beginnens auch über die alte Bedeutung des Präfixes *po-* („sich an der Oberfläche einer Sache zu bewegen“) «в глаголах с значением определённого движения (определённо-моторных) с префиксом *по-* значение начала действия ощущается в большей мере, чем движение по поверхности». В книге: Някифоров С. Д. Глагол (его категории и формы в русской письменности второй половины XVI. века). — Изд-во Акад. наук СССР. Москва, 1952, стр. 43.
- [16] KOSCHMIEDER E. Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie. Proba syntezy. — Rozprawy i materialy wydzialni towarzystwa przyjaciel nauk w Wilnie. Tom V., zeszyt 2., Wilna, 1934, str. 236.
- [17] Den semantischen Unterschied zwischen den *u-* und *po*-Komposita der determinierten Verben erklärt MURAVJOVA folgendermassen: „When a prolonged absence is stressed, the prefix *y-* is more usual. When a short absence and, consequently, a possible quick return is to be expressed, the prefix *no-* is more common: Пошёл домой (to fetch a book). Ушёл домой (for good). If the person concerned leaves the place in question for good, only the prefix *y-* is possible (Cf. Поехал на родину (for the holidays) — Уехал на родину (for good))”. In: MURAVJOVA L. Verbs of motion in Russian. — Russian Language Publishers, Moscow, 1978, 133. p.
- [18] Маслов Ю. С. Указ. раб., 1948, стр. 309.

ПЕРФЕКТИВЫ, ОБРАЗОВАННЫЕ ОТ ОДНОНАПРАВЛЕННЫХ ГЛАГОЛОВ ПРЕФИКСОМ *ПО-*

ЙОЖЕФ КРЕКИЧ

В статье рассмотрены причины семантического сдвига в значении названных в заглавии глаголов. Выявилось, что глаголы типа *пойти* в зависимости от вербального и ситуативного контекста способны — кроме мотивно-ингрессивного значения — развить и мотивно-результативное значение. В таких случаях перфективы, образованные от однонаправленных глаголов префиксом *по-* в своём значении пересекаются с перфективами с префиксом *у-*. Хотя глаголы типа *пойти* и *уйти* пересекаются в воспроизведении как вербального, так и ситуативного контекста, всё же старое (генетическое) значение префиксов не позволяет им быть взаимозаменяемыми. Рассмотренные нами перфективы с префиксом *по-* в мотивно-результативном значении составляют семантическую видовую пару с мотивирующим глаголом.

A *PO*- IGEKÖTŐS MOTÍV IGÉK JELENTÉSEI

KRÉKITS JÓZSEF

Dolgozatomban a *po*- igekötős motív igékben végbemenő jelentésváltozás okait vizsgáltam. Bebizonyosodott, hogy a determinatív alapigékből képzett *po*- igekötős igék a motív-ingresszív jelentés mellett a motív-rezultatív jelentést — az eddigi meghatározásoktól eltérően — végső soron nem a közvetlen környezettől („a verbális kontextustól”), hanem a szemléleti szituációtól („a szituatív kontextustól”) függően fejlesztik ki. Ilyenkor a *po*- igekötős motív igék jelentése környezet- és szituációfelidézésként metszi az *u*- igekötős motív-rezultatív igékét; csupán az igekötők régi (genetikus) jelentése akadályozza meg a két igét abban, hogy szinonimákként felcserélhessük őket. A motív-rezultatív jelentés kifejtésével a *po*- igekötős igék igepárt alkotnak a motíváló alapigével.

A HATÁROZOTT NÉVELŐ HASZNÁLATA XVI—XVII. SZÁZADI ÚRISZÉKI PERSZÖVEGEKBEN

K. FÁBIÁN ILONA

A magyar nyelv határozott névelőjének történetét a legkorábbi nyelvmemlékektől a XVII. század végéig felvázoló vizsgálódásaim során nagy figyelmet fordítottam arra a — magyar nyelvtudomány által kevésbé hasznosított, gazdag nyelvi anyagot tartalmazó — kiadványra (Úriszék. Szerk. VARGA ENDRE. Magyar Orsz. Levéltár Kiadv. II. 5. Bp. 1958.), amely bő válogatást tett közzé XVI—XVII. századi úriszéki perszövegekből. A szövegek nyelve általában magyar (még ha sok is bennük a latin kifejezés), de néhány latin és szlovák nyelvű irat is található a kötetben. A kiadvány bevezetője kifejezetten inspirálja az itt publikált szövegek alapján végzendő nyelvészeti kutatásokat: „forráskiadványunk ... azt a célt szolgálja, hogy eredeti formájukban tegye hozzáférhetőkké szélesebb tudományos körök, különféle tudománysszakok művelői számára az úriszék perjegyzőkönyveknek eddig nem publikált, tartalmi és nyelvi tekintetben egyaránt igen értékes részleteit.” (52. 1.). A „paleográfiaia hűségére” törekvő közlés valóban alkalmas arra, hogy a névelő alaki és tartalmi fejlődését nyomon követhessük. Különösen hasznos a „földrajzi alapon történő uradalmak szerinti” (48. 1.) beosztás, így „volt biztosítható, hogy az egy tájegységre vonatkozó adatok együtt maradjanak, egy-egy vidék jellegzetessége kirajzolódjék, ami szövegeinket mind a történeti, illetőleg jogtörténeti, mind a nyelvészeti és néprajzi kutatások számára hozzáférhetővé teszi” (48. 1.). A jegyzőkönyveket három nagy földrajzi terület szerint csoportosította a kiadvány: 1. a Dunántúl, 2. az északnyugati országrész, 3. az északkeleti országrész. Ez a területi beosztás a különböző vidékeken más-más fejlődési fokot mutató nyelv kutatásának mindenképpen előnyére szolgál. A három nagy egységet követtem vizsgálódásaimban, gondolva arra, hogy a névelő fejlődése, használati köre nem mutat teljesen azonos képet. A perszövegek időrendben követik egymást; a legrégebbi jegyzőkönyvek éppen a dunántúli szalonaki uradalomból valók. „Szerencsés véletlen folytán e sorrend az uradalmaknak a három nagy egységen belüli földrajzi sorrendjével többnyire egybeesik, így a közölt 19 uradalom Vas megyétől Bereg megyéig logikus sorrendben követi egymást, kiadványunk anyaga tehát úgy földrajzi, mint időrendi szempontból könnyen áttekinthető.” (48. 1.). Külön erényük a jegyzőkönyveknek, hogy sokszor érezhetően a beszélt nyelv fordulatait használják, „az élet sokszínű képét páratlan közvetlenséggel tárják az olvasó elé.” (15. 1.). A „majd 400 éves magyar szövegek s a bennük szó szerint megőrzött hosszú párbeszédek” (16. 1.) a nyelvtudomány részére igen hasznosak. Ugyanakkor a kiadvány bevezetése figyelmeztet, hogy „az úriszék korszakunk elején, sőt helyenként a XVII. század első felében is fejletlen írásbeliséggel, szabályszerű jegyzőkönyv felvétele nélkül tárgyaltak. Az elintézésre került perekről gyakran csak rövid feljegyzések, hiányos jegyzékek készültek.” (46. 1.). „A szóbeliség korszakát ezek a feljegyzések kötik össze a formailag már kialakult jegyzőkönyvekkel.” (46. 1.).

A határozott névelő történetében a XII—XVII. századokra korlátozódó — s itt

nem részletezhető — kutatásaim világossá tették: a jól feldolgozottak mondható korai (XII—XIV. századi) nyelvm emlékeink (összefoglalóan BENDŐ LORÁND: Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegm emlékei. Bp. 1981.), illetve a XV. századból feldolgozott Bécsi Kódex (IMRE SAMU: A határozott névelő használata a Bécsi Kódexben, MNy. XLIX, 348—59.) és Szabács Viadala (IMRE SAMU: A Szabács Viadala, Akadémiai Kiadó, Bp. 1958.) után a téma szempontjából éppen a XVI—XVII. századi szövegeket részesítették kevesebb figyelemben. A fejlődésvonal kirajzolja, hogy a magyar nyelv különletében kialakult, s legkorábbi nyelvm emlékeinkben még hiányzó, de a XIV. század elején már biztosan megjelent határozott névelő a XV—XVII. századra elterjedt, használatának keretei kialakultak és véglegeződtek.

Az alábbiakban területi egységenként haladva tekintem át a határozott névelő használatának egyes eseteit a XVI—XVII. századi úriszék perszövegek alapján, nyelvi normaként a mai nyelvhasználatot állítva, mert ez nyújt megbízható támpontot a határozott névelő használata máig húzódo fejlődési tendenciáinak XVI—XVII. századi állapotához.

Az első területi egységet a nyugat-dunántúli *szalór.aki* uradalom képezi, s egyben e területről valók a legkorábbi szövegek is.

1. Névelőhasználat a tulajdonnevek előtt:

A személynevek sokszor névelő nélkül szerepelnek. 1582. 68: pörlöth Soljóm Mattyással; 1584. 73: Gergyl porkolaboth, 1611. 124: Janos monta kj. Kétségtelen, hogy a névelő nélküli személynevek túlsúlyban vannak, tetemes azonban a névelős személynevek száma is. 1587. 86: *az* Chomon Gasparne; 1593. 106: *zydoth az* Pal (Eddig nem szerepelt ez a név.); később: *az* chattari erdő ispan, Pal; később 107: *Az* Pal erdő ispannak *az* Peterrel. Ez utóbbi néhány példa mutatja, hogy a tulajdonnevek előtt mennyire ingadozó a névelőhasználat. Ha a személynév előtt jelző áll, akkor egyetlenegyszer sem marad el a névelő. 1582. 70: *Az* rohonczy magyar warosy Prýsink Merth; 1592. 101: *az* meremý Wokýcz Palhoz. A kijelölő jelzős szerkezet megegyezik a mai használattal. 1612. 129: *Ez a* Peter.

Az úriszék jegyzőkönyv változatos földrajzi nevei a névelőhasználatban is változatosságot mutatnak. Túlsúlyban vannak a névelős alakok. 1586. 85: Török orzagha; 1587. 93: Nardan. 1587. 91: *az* Pýnkwaba; 1612. 128: *az* Dunantul; később Dunan tuul.

Ha a személynév birtokos szerkezet része birtokos jelzőként, akkor szintén ingadozást mutat a névelőhasználat. Legtöbb esetben a birtokos szerkezet rövid formáját használja a jegyzőkönyvek írója: névelő és -nak, -nek rag nélkül, birtokos jelző + birtok sorrendben. 1612. 126: Bagodj vram szolgálja dolga; 1582. 67: czaký Zölösý Janos pýncheýett; 1611. 123: Lukach szoloyen. Csak néhány esetben kapott névelőt a birtok, és az előbbi szórend is felcserélődött. A birtokos jelzőként szereplő személynév többször névelővel szerepel. 1666. 623: *a* Szentcs (vezetéknev) ebei; 1584. 74: *Az* Klöýber Benedek feleseghe; 1587. 87: Bölföl Leorýcznek az attýattol. A személynév -é birtokjellel nem kap névelőt. 1612. 132: Ztuparjche legien a föld.

2. Névelőhasználat a köznevek előtt:

A köznevek előtti névelőhasználat sokkal egyöntetűbb a tulajdonnevekéhez viszonyítva. Az élőlényt jelentő köznevek előtt a mai használatnak megfelelően alkalmaz névelőt a szalónaki úriszéki jegyzőkönyv írója. Gyakran fordulnak elő ilyen szavak: feleség, asszony, sáfár, meny, legény, szolgál, polgár stb. Ezeket a személyeket általában előbb nem említette a beszélő, de mint ismert polgárookra (sáfár, hegymester), vagy mint az ott jelen levők előtt ismertekre hivatkozik. 1612. 126: *a* safare; 1582. 68: *az* felesagae; 1612. 132: *A'* leginnek; 1612. 126: *a* pastornak; 1611. 123: *A* zolgaja; 1584. 74: wizeht wýne ky *az* tharsajnak; 1582. 68: *az* azzony emberth;

1589. 99: *az* hegi mesterel (még kétszer névelővel szerepel). Ha a főnév birtokos személyragos szó, akkor is találunk előtte névelőt. Igen változatos szóincsu a jegyzőkönyvek köznévhazsználata. A mindennapi életben előforduló tárgyakról, dolgokról, az ember környezetében élő állatokról folyó viták, perek jegyzőkönyvei bizonyítékai a nyugat-dunántúli szalonaki terület fejlett névelőhasználatának. Ezeket a szavakat (pl. kocsmá, falu, udvar, híd, hús, kert, marha stb.) a jegyző előbbi említés után névelővel használja, vagy korábbi említés nélkül határozottnak és közismertnek veszi, és akkor szintén alkalmaz előttük névelőt. Néhány példa az igen nagy számú adat közül: 1582. 68: *az* korczmara; 1582. 69: *az* feldreys eýtötte; 1584. 72: *az* wczan; 1587. 91: *az* hýdrol; 1611. 123: ment *a* szölöben; 1611. 123: *az* aztalra tette *a* terujnben; 1582. 69: *az* wñöth; *az* tehenerth.

Csupán néhány példa van arra, hogy ilyen köznevek előtt nem találunk névelőt. Ha a főnév birtokos személyragos szó, néha elmarad a névelő. 1582. 68: feýeth; 1584. 73: azonýomat. A tűz, víz, jég szó elől szintén hiányozhat a névelő. Az ember szót a jegyzőkönyv is névelő nélkül említi, mint ahogyan ezt a Bécsi Kódexben és az Érdy-Kódexben is tapasztaljuk. 1614. 134: embert illetj. Régies fordulat, hogy a tisztelt személyt jelentő szó névelő nélkül is előfordul. 1584. 75: saffarnakis; 1584. 73: wdwar bjronak.

Igen nagy számban fordul elő a jegyzőkönyvekben elvont főnév. 1611. 124: *a* költseget; 1582. 69: *az* zýdalmazastýs; 1582. 69: *az* zýthkokath; 1582. 70: *az* týla-lomwal. A névelőhasználat szinte kivétel nélkül megfelel a mai szabályoknak.

Főnévként használt más szófajú szavak szép számmal fordulnak elő az úriszéki perek szövegében. Legtöbbször a helynevekből -i-vel képzett mellékeveket használja a jegyző főnévi értelemben. 1586. 81: felele *az* domboroýakhoz; 1582. 70: *Az* meremýek. Ha két ilyen szó kerül egymás mellé felsorolásképpen, akkor az első előtt van névelő, a második előtt (a kötőszó után) nincs. 1586. 80: *az* chemýekhez es nardaýakhoz; később: ezek *az* nardaýak es chemiek. Tetten érhető a névelőnek a korábbiakban is említett tulajdonsága, hogy tudniillik a szerkezeteket összefogja. Felsorolásokban ma is kihasználjuk ezt a tulajdonságát (FÁBIÁN PÁL: MNy. LII, 489—491): „ha az azonos mondatrészek szoros együvértartozását akarjuk kifejezni, akkor, a határozott névelőt csak egyszer tesszük ki az azonos mondatrészek közül az első elé. Így módunk van bizonyos csoportosításra.” Visszatérve a szalonaki jegyzőkönyvhöz: a megfordított felsorolás alkalmával is csak egyszer használ a jegyző névelőt: az első szó előtt. Más esetben viszont az első szintagma elől elmaradt a névelő, de az elkülönítendő második szerkezetet névelő vezeti be. 1582. 69: Kýs zentmihalýak *az* zent mihalýaknak rettekét mind el ettetek. Előfordul még főnévi értelemben az enyém birtokos névmás, mindig névelővel. 1587. 86: mert *az* eným *az* retth. Mivel *az* névelő nem fordul elő más szerkezetben, feltételezhető, hogy a vallomást tevő magára mutatott a kijelentés közben, így tolaodott ide az *ez* — hangsúlytalanul ejtett, magas magánhangzóú — alak. Hangrendi illeszkedés nem lehet, egyáltalán nem fordult elő ilyen illeszkedés. Esetleg elírásra gondolhatunk még. A többi melléknév is mindig névelőt kap, mint más főnevesítendő kifejezés. 1595. 116: *ez* *az* nem jambor el menth. Az adósok, szegények szavak névelő nélkül valóban csak mellékevek, azaz az összetett állítmány névszói részei, s mint ilyenek, ma sem minden esetben kapnak névelőt. Határozóként szereplő mellékevek szintén nem igényelnek névelőt. 1582. 69: býsnek baýosnak zýdalmaztha; igen zýtta mynd kwrwanak, baýosnak; býsnek baýosnak mondotta. Az *egyik* és a *másik* szavak előtti ingadozó névelőhasználatot az indokolja, hogy — csak két dologról vagy személyről lévén szó — igen konkrét a névmás értelme. Önállóan vagy más szóval együtt sokszor névelővel szerepel a *másik* névmás, de az *egyik* szó csak ritkán kap névelőt. 1612. 129: *az* egygik gyermegett

erdemli; 1612. 126: mond eggik az masiknak. Hasonló a helyzet, ha ezek a névmások jelzőként szerepelnek. 1593. 111: egyk kantortol foghwa az massyk kantorig. Névutós főnév előtt mindig szerepel névelő, kivéve, ha a főnév tulajdonnév. 1586. 81: az dezma ellöth; 1586. 81: az dezmanak ellöthe; 1593. 105: az keresetth zereneth; 1614. 138: te Pinka ('folyónév') meleth föl es ala jartal.

3. Névelőhasználat a jelzős szerkezetek előtt:

A mondatban önállóan szereplő névszóknál sokkal gyakrabban fordulnak elő a különböző hosszabb-rövidebb szerkezetek. Gazdag anyag áll rendelkezésünkre minőség-, kijelölő, mennyiség és birtokos jelzős szintagmákból.

A minőségjelzős szerkezetek kivétel nélkül névelővel állnak. 1593. 108: az hodazi zöllöth, 1588. 97: az egez falwhoz, 1587. 89: az el wezeth penzról; 1586. 97: az zegeny megh holth ipamnak; 1582. 68: az fel keze soha jo nem lezen.

Az eddigi nyelvemlékekben előforduló adatokhoz képest (és az abszolút mértéket tekintve is) igen sok a kijelölő jelzős szintagma. Ennek oka a többszöri visszautalás vagy a közvetlen rámutatás lehet. 1584. 76: Ezek az kwczar falwyak; 1586. 83: az az lanch; 1587. 91: mynd awal az gabonawal egythembe, 1593. 106: azth az fath; 1595. 116: ez az nem jambor el menth; 1611. 124: Ezt a törwent; 1612. 131: hoki aza föld. A jegyzőkönyv írója néha egybeírta a mutató névmást és a határozott névelőt, de mind több a mássalhangzóval kezdődő szók előtt a névelő rövid formája, a névmástól különírva. 1612. 131: azon a heljen; aza kertsegh; 1612. 132: annak á földnek; 1614. 133: ennek a marhanak es jozagnak; 1616. 134: ahoz a jozaghoz; abban az szőlőben (de: a szőlőben kapálni); 1617. 144: aza giermek; aszt az tisztas teöruenith; Ezek tetek eszt á töruenit.

Látjuk tehát, hogy azonos jegyzőkönyvön belül is nagy az ingadozás a névelő rövid és hosszú formájának használatában. Feltehető azonban, hogy a beszédben nem különült el ennyire a rövid és a hosszú alak a mássalhangzóval kezdődő szavak előtt: a névelő z hangja némileg már hasonulhatott a szókezdő mássalhangzóhoz, s ezt a z helyébe lépő új mássalhangzót egy mellékljel jelezte állandó érvénnyel. 1612. 136: annak á földnek; 1617. 144: eszt á töruenit. Két mondatföredék bemutatja, hogyan lesz egy határozatlan, eddig ismeretlen fogalomból a következő mondatban határozott, már ismert fogalom (a határozatlan, majd a határozott névelő felhasználásával): 1583. 209: wolth neky egj wehem lowa; majd: azt az lowath. Nincs rá példa, hogy a kijelölő jelzős szerkezetben a mutató névmás és a főnév közül hiányozna a határozott névelő.

Sorszámnévi jelző előtt ingadozik a névelőhasználat a szalonaki uradalom jegyzőkönyveiben. Sok esetben elmarad a névelő, amikor ma alkalmaznánk. 1582. 69: Első býzonysagh; Masodik býzonysagh; Az harmadyk býzonysagh. E három példa egy jegyzőkönyvön belül fordul elő. Vegyük azonban figyelembe, hogy ma, ha vázlatosan, pontokba szedve, felsorolásszerűen, nem teljes mondatokban fogalmazva jegyzetelünk mi sem tennénk ki a névelőt. Így például:

1. bizonyíték: ..., vagy: Első bizonyíték: ...
2. bizonyíték: ..., vagy: Második bizonyíték: ...

Tudni kell továbbá, hogy a jegyzőkönyveket előbb a per alatt vázlatosan vették föl, később fogalmazták meg a teljes szöveget. Ez lehet az oka a következetlenségnek. 1584. 73: 15. napra köl meg eskwdny; 1612. 129: Az harmadik fia penigh.

A mennyiségjelzős szerkezetek — ha konkrét összegről, mennyiségről van szó — rendre névelővel állnak, egyetlen névelő nélküli mennyiségjelzős szerkezetet találtam csupán. 1584. 73: Megh atta khet forentoth; 1587. 91: ez az keth zöllő; 1582. 70: Mind az a harom; 1614. 137: az egj pint borth; 1584. 74: mynd az keth feleth; 1589. 100: az hatt forentoth; azth az hatth forentthoth. Ha nincs szükség determinálásra,

akkor nem használ a jegyző névelőt. 1582. 68: harmÿcz forÿntherh, meg býzonÿet harom emberrel.

A birtokos szerkezetek tagjai ritkán kapnak bővítményeket a szalónaki jegyzőkönyvekben. A szintagma tagjainak sorrendjében a birtokos jelző legtöbbször megelőzi a birtokot. A birtokos jelző előtt úgyszólván mindig találunk névelőt, akkor is, ha -nak, -nek ragos, akkor is, ha ragtalan. Nagyjából azonos számban fordul elő a jegyzőkönyvekben hosszabb és rövidebb birtokos szerkezet. Hosszabb szerkezetek: 1593. 108: *az washegÿ zöllőnek az arabol*; 1584. 75: *az egi wegh borazlaynak az arath* ('az egy vég boroszlóinak [posztónak] az árát'). Ha a birtokos jelző ragos, akkor a birtokot is meg szokta előzni névelő, de egyetlen kivételt itt is találtam. 1639. 161: *az olasznak szolgálja*. Ragtalan birtokos jelző esetén nem került a szerkezetbe egyszer sem névelő. 1587. 86: *de az földek es rettek dolgabol*; 1584. 74: *az wr jozagha*. A birtokos szerkezet megszokott sorrendje mindössze egyszer cserélődött fel. 1593. 110: *ó wolph twthorok az harom gyermekeknekjs*.

A szalónaki uradalom jegyzőkönyveiben szereplő névelők tartalmi és formai fejlődésének összegzése.

Tartalmi fejlődés:

A névelő használata elért a mainak teljesen megfelelő szintre. Csak néhol fordul elő ingadozás. Tulajdonnevek előtt változóan tesszük ki a névelőt, sőt birtokos jelzőként álló tulajdonnév előtt a névelő éppenséggel sok vitára ad okot a 19–20. században is. (Nyr. II, 169; Nyr. 355; Nyr. XX, 213; MNy. LIV, 361–4; MNy. LV, 263; MNyR. I, 270–2.) A köznevek előtti névelőhasználat sokkal egyöntetűbb, kevés kivétellel a mai szabályoknak megfelelő. Az egyes szintagmák közül kiemelném a kijelölő jelzős szerkezeteket. Ez a szó szerkezet alakult ki a legkésőbb a névelő szempontjából, érthetően, hiszen a mutató névmás és a származásra nézve rokon névelő került egymás mellé. Hogy a jegyző (és a beszélő) teljes biztonsággal és szabályszerűséggel használja ezt a szintagmát, bizonyítja: végére értünk egy folyamatnak, amelyben a hangsúlyos mutató névmás és ugyanennek az alakulatnak mind hangsúlytalanabb formája két külön úton haladt a fejlődésben. A folyamat két-három évszázaddal korábban kezdődhetett el. Az alakilag sokáig azonos *az* különböző hangsúllyal ejtve más-más értelmű volt, mígnem formailag is elkülönültek egymástól.

Formai fejlődés:

A szalónaki uradalom jegyzőkönyveiben leggyakrabban előforduló névelők: *az, a*. Ritkábban jelennek meg az *ā, á, a, o, ā, ez* alakok. A névelőt az őt követő szóval sohasem írták egybe. Találunk ritkán *aza, azia, ezia, eza* alakot is (mint a kijelölő jelzős szerkezet részét). Körülbelül a XVI–XVII. század fordulójára esik az az idő a szalónaki területen, amikor mind többet látjuk mássalhangzóval kezdődő szó előtt a rövid formát. Egyetlen bizonyíték sincs arra nézve, hogy a névelőnek a rövid vagy a hosszú alakja hasonulást mutatna a következő, mássalhangzóval kezdődő szóhoz. A nyelvi ökonómia azonban bizonyosan ezen az úton haladt. A kiejtést nem mindig követő írásmódra bizonyítékul szolgálnak a mutató névmás ragozott formái és néhány kötőszó: egyszer jelölik a hasonulást, máskor elhagyják. Az egybeírás-különírás is ingadozó. 1582. 69: *Ammy*; 1584. 74: *abol*; 1582. 71: ha foktak, *a wagÿ*, ha nem; 1618. 147: *acki* illetj; *Az mi ismeg ebbeol* az reszbeol; 1616. 123: *ara* a türe; 1616. 123: *annak, a kj*; 1587. 93: *A kor* adoth wolph; 1587. 94: *hogÿ akor* az napon; 1610. 121: *akkor*. Érdekes hasonulás történt viszont a mutató névmás és az ígekövető között 1587. 88: *azerth am megh* wagyon.

Mivel jogi aktusok, perek jegyzőkönyvéről van szó, érthető, hogy latin szakszavak és kifejezések kerültek a magyar nyelvű szövegekbe. A határozott névelő fejlettségére utal, hogy az ilyen kifejezések előtt is a szabályoknak megfelelően használták

azokat. 1610. 121: akkor az *a* relicta chak titulo inscriptionis possidealta; 1583. 72: az in causam attractusnak hűtőt találtak woth (sokatmondó, hogy a névelő még a praepositio előtt is megtalálható); 1583. 72: az prescripciora semmŷ törwent nem tettek woth.

Az úriszéki jegyző személyének változását követni lehet a perek szövegei alapján. Például a századforduló táján mássalhangzóval kezdődő szók előtt sokszor a névelő rövid alakját találjuk. Az 1616. febr. 24-i per szövegében (140—1. l.) azonban egyáltalán nincs *a* névelő, de az *az* használata szabályos. Ugyanez érvényes a 142—3. lapon található perre. Az 1617. dec. 16-i perszöveg viszont már *a* és *á* alakot is használ mássalhangzó előtt (de az *az-t* is). 1617. 143: ez *á* dologh; 1617. 144: *á* több szomszed morha keőzibe. Ezek az esetek kivételnek számítanak, továbbra is a 140. lap előtti állapotokat és formákat mutatja a névelőhasználat (145—8. l.). Az 1618. évi január 6-án Szalónakon kelt per szövege (148. l.) újra tartalmaz *a* névelőt, illetve jól megférnek egymás mellett a jegyzőkönyvben a különböző formák. 1618. 149: *a* gyermek penig az mely őrzette á marhat, ki haytotta zabbol á vemhet; később: *az* fiadhoz. A 151—7. lap jegyzőkönyvei ismét kezdetlegesen használják a névelőt, főleg ami a formát illeti. Visszatérve a századforduló néhány perszövegére (pl. 122—136. l.), egyértelműen látható, hogy utána visszaesést tapasztalunk, illetve amelyik kéz az említett (formailag legalábbis) fejlettebb szövegeket írta, más személy volt, mint aki a jegyzetelést folytatta. Ilyen jellegű megfigyeléseim arra mutatnak, hogy a nyelvi jelenségek fejlődése a nyelvet beszélők és lejegyzők egyedi nyelvhasználatán keresztül tört utat magának. Feltevéseimet a levéltári anyag eredetiben való vizsgálata, azaz a kézírás tanulmányozása egyértelműen eldönthetné.

Az északnyugati országrész területéről a *garamszentbenedeki* úriszéki jegyzőkönyvek pereit vizsgáltam.

1. Névelő a tulajdonnevek előtt:

A tulajdonnevek előtti névelőhasználat nagy következetességet mutat: nem találunk névelőt sem a személynevek, sem a földrajzi nevek előtt. 1678. 837: Zachar Juditnak uttyát; 1679. 844: Keőhid Gyarmathon; 1679. 844: Kis Tatrara menyvén lakni; 1679. 844: néhaŷ Szentés Istvanŷ.

2. Névelőhasználat a köznevek előtt:

A névelővel szereplő konkrét és elvont közneveket előbb már említették vagy határozottnak, közismertnek veszik. 1677. 836: éljék *az* hatart; *a* marha tartasban; alkudgyanak megh *á* faluval; 1678. 838: *az* orszagtokat; *az* ersekteknek is. Ha a köznevet nem előzi meg névelő, annak külön oka van. Nincs névelő alanyi ragozású állítmány után: 1677. 836: bérellyenek magoknak hatart. Sokszor elmarad a névelő a birtokos személyragos főnév előtt. 1679. 845: végezűdvén dolgok; 1677. 836: confiscáltattjuk juhok; 1679. 841: maradékit is; 1678. 838: káromkodássírúl. Mindössze három főnévként használt más szófajú szót találtam, ezek közül két kifejezés névelővel szerepel. 1679. 845: *az* eleieis; 1679. 846: *az* három falubéliek; 1679. 845: kis tataiaknak és kis keszieknek.

Ha a főnév után névutó áll, akkor rendszeren névelőt kap a szerkezet. 1679. 846: *á* nemes kaptolon altalis; 1678. 838: *az* dominus praesidens által szedetett es coram moderno iudicio producalt bizonyságokból. Ha a főnév birtokos személyragos szó, a névutós szerkezet elé sem kerül névelő. 1679. 844: attŷafiaival edgŷút; 1679. 841: szitkozodtanak urok és barátok ellen. Máskor a fogalom határozatlansága miatt nincs névelő. 1677. 836: né élyék falu hatarat bér nilkül.

3. Névelőhasználat a jelzős szerkezetek előtt:

A minőségjelzős szintagmák elől sokszor hiányzik a névelő az északnyugati országrész perjegyzőkönyveiben. Sokkal nagyobb bizonytalanságot lehet tapasztalni,

mint a nyugat-dunántúli, szalonaki területen. 1678. 837: *ā* jelen lévő biraké; 1679. 845: *a* török urokkal; 1678. 839: *az* actioban specificált karomkodássokra; 1679. 844: *azon* *azon* *azon*, 1679. 841: *paldi* szőlő legyen való ősi szőlőt; 1678. 837: *az* *may* napighis maganal tarttja; 1678. 837: *megh* irt személynék; 1679. 845: *az* *megh* irt okokra nézve; 1679. 844: *édes* örögh attyoktul marad; 1679. 846: *még* magok marhat. Legtöbbször elmarad a névelő a jegyzőkönyvek szövegében a mennyiségjelzős szerkezetek előtt, valamint az *egyik*, *másik* névmások előtt is. 1678. 837: melyek kéth része; harmadik része; 1679. 846: *se* egyik résznek, *se* más résznek.

A birtokos jelzős szerkezetek is nagy változatosságot mutatnak a névelőhasználat szempontjából. A szintagmák kétharmada előtt találunk névelőt. 1679. 846: *a* nemes kaptolon ispanya tilalmazással; 1679. 844: régtől fogvast *az* urak engedelmeiből; 1679. 841: *ā* földes urak hatalmaval. A legtöbb birtokos jelző az előző példákhoz hasonlóan ragtalan. Ha mégis *kap* -nak, -nek ragot, akkor két alkalommal névelő is követi a jelzőt, két alkalommal pedig nem. 1679. 844: ... névelő iffiaknak *az* örögh attyók, 1678. 838: annakis *ā* lölkinék *az* lolkit; 1678. 839: *az* actiojanak tovább való megerősítésére; 1679. 844: *az* haznak birasaban.

A névelő nélkül álló birtokos jelzők azért feltűnőek, mert már ismert, említett vagy határozott dologról, ill. személyről van szó, s ilyen esetekben a garamszentbenedeki jegyző általában névelőt használ. Itt tehát nem stilisztikai változatosság célzata vezeti a jegyző kezét (bár kétségtelen, hogy van ilyen eredménye), hanem a bizonytalanság. 1679. 841: yelen levő két tanuk bizonisagabul; 1678. 837: előrekes feöldes ura nagy *megh* vetéssévell; 1677. 836: falu hatarat (korábban már említette a jegyző névelővel!), 1678. 839: Istennek kegyelmességére. Külön figyelemre méltó, hogy a fenti példákhoz hasonló hosszú szintagmák a nyugat-dunántúli területeken (50–100 évvel korábban is) vonzották a névelőt. A birtokos jelző — birtok-szórendet egyszer sem cseréli fel az írrok.

Érdekes, hogy az átnézett perekben csupán két kijelölő jelzős szerkezet fordult elő. 1679. 846: *azon* *azon* *azon*. Az *azon* mutató névmás legtöbbször névelő nélkül, fordul elő, a főnév pedig egyéb ragot kap. 1679. 844: *azon* házba; 1679. 846: *azon* David Révét; 1679. 841: *azon* szőlőt; 1679. 842: *azon* eőt forint vinculumat; 1679. 843: *azon* haz helyéhez; *azon* házba; 1679. 847: *azon* hamu égetük; 1680. 850: *azon* birsagiban.

A felsorolt példák mutatják, hogy ez az északnyugati terület a határozott névelő használata szempontjából nem éri el azt a nyelvfejlődési fokot, amelyet ekkor a nyugat-dunántúli vidék képviselt. Általánosság szintjén erősíti ezt meg a perszövegek nyelvének áttekintése. Jellemző, hogy az északnyugati országrész kétszásztíz jegyzőkönyve közül a csejtei és a berencsi uradalom pereit (néhány soros magyar nyelvű betoldástól eltekintve) latinul jegyezték le (ez mintegy hetvenöt jegyzőkönyvet tesz ki). Ehhez hasonló a helyzet a semptei, spácai és lednici területeken. Így csak a garamszentbenedeki és esztergomi uradalom jegyzőkönyveire hagyatkozhattam. Ezek a szövegek is sok latin kifejezést és mondatot tartalmaznak.

Az északkeleti országrész nagy területére terjedt ki a *makovica*i uradalom, amelyet ebben a korszakban a Rákóczi család birtokolt. Az uradalom népessége túlnyomó részben „orosz (kárpátukrán) nemzetiségű” (Úriszék 881. 1.). „Az uradalom gazdasági és társadalmi viszonyait — az ország más részeihez viszonyítva — bizonyos hátramaradottság jellemzi, ami, mint látni fogjuk, a jogszolgáltatásra sem maradt hatás nélkül.” (i. m. 881. 1.) Érdekes lesz megfigyelni, van-e ennek a „hátramaradottság”-nak nyelvi következménye, illetve lecsapódása a Zboróban datált jegyzőkönyvekben.

1. Névelőhasználat a tulajdonnevek előtt:

Sem személynevek előtt, sem földrajzi nevek előtt nem használ a perek jegyzője

névelőt, ha önállóan szerepel a szó. 1636. 887: petrouaj soltis Janos felesége; 1636. 886: Saaros Patakra; az krajnik fia, Fedor. Találunk viszont névelőt egy hosszú szerkezet előtt, pedig latin szavak vannak a szintagmában: 1636. 887: *az actioban specificatlatot Gaídosik Jurko*. Ha kijelölő jelző áll a tulajdonnév előtt, akkor kap névelőt a szerkezet. 1636. 887: *ez az Tuaroczý fia Gabotorol Petrouara*.

2. Névelőhasználat a köznevek előtt:

A már említett vagy közismert dolgokat, illetve elvont fogalmakat jelentő köznevek általában szabályosan névelővel állnak. 1636. 886: mellikúnke *az szer az szekersseghre?*; *az dologh kjsedelmet nem kyuán*; 1638. 888: *az szenat fel takartatta*; 1636. 887: *az bizonjsagokbol ki teczik*. A zborói jegyzőkönyvekben is elmaradhat a névelő, ha a főnév birtokos személyragos szó. 1638. 888: *fejeuel*; 1636. 886: *keszeben*; *felel az serelmeert*. Egy példa mutatja, hogy az egyértelmű fogalmazást egyetlen névelővel biztosítani lehet: 1636. 887: Jurko *az fogait czikorgattja*. Névelő nélkül ugyanis a „Jurko fogait” birtokos szerkezet lenne, a mondatban pedig nem szerepelne alany, illetve más értelmet kapna a mondat. Így „követelt” maga elé névelőt egy birtokos személyragos főnév. Ha határozatlan a tárgy és az igei állítmány alanyi ragozású, akkor a tárgy előtt természetesen nincs névelő. 1636. 886: *az dologh kjsedelmet nem kjuan*; onnan szekerst bocziassanak.

3. Névelőhasználat a jelzős szerkezetek előtt:

A minőségjelzős szintagmák előtt általában szerepel névelő az északkeleti országrész jegyzőkönyveinek szövegében. 1636. 886: *az bal kezet*; *az gaboltoj korczman* (eddig nem említette az írnok!); *az nalam leuo fejszeuel*; 1638. 888: *az félól megh irt I*; 1636. 887: *az elso tanu mongya*. Mindössze két mennyiségjelzős szerkezetet találtam. Ezek közül az egyik bizonyára azért nem kapott névelőt, mert a jelzett szó birtokos személyragos, illetve a fogalom határozatlan: nem mondja meg, melyik két ujjról van szó. 1636. 887: *ket ujara megh kezd benulnj*; 1638. 888: *az negyuen forint helet*.

A kijelölő jelzős szerkezetekben két esetben találunk névelőt, egy esetben nem. 1636. 886: *abol az processusabol*; 1636. 887: *ebben az dologban*; 1636. 886: *Hogj esset ez dologh*. Ez utóbbi kifejezés archaikus jellegű, miként ezt ma is szívesen használjuk tömör szerkezetekben.

Az északkeleti országrész perjegyzőkönyveinek birtokos szerkezeteit a rövidségre törekvés jellemzi: csupán egyetlen -nek ragos birtokos jelző fordul elő, amit azonban nem követ névelő. 1638. 888: *az eo Nga reteinek eggik reszet*. A rövid birtokos szerkezetek belsejében természetesen nincs névelő, előttük pedig ingadozik a használat. 1636. 886: *az uduarbiro uram commisioiabol*; *az krajnik fia*; 887: *krajnik fia*; *az krajnik fia*; *az krajnik fianak*; 1636. 887: *uduar biro uram szemeljet*; *krajnik kezehez*; 1638. 888: *az eo Nagysaga reteit*.

A makovicai uradalom névelőhasználat a szalónakiétól kissé elmaradt, de az északnyugati országrészénél fejlettebb, egyöntetűbb. A bevezetőben említett „hátramaradottság”-nak tehát a nyelvi következményei nem érhetők tetten, már ami a névelőhasználatot illeti. Jellemző viszont, hogy igen sok a latin kifejezés és mondat, illetve néhány teljesen latin nyelvű jegyzőkönyv is található. Hogy biztosabban és pontosabban megállapíthassam az északkeleti országrész nyelvállapotának fejlettségét, feldolgoztam a munkácsi uradalom perszövegeit is.

1. Névelőhasználat köznevek és tulajdonnevek előtt Munkácson datált jegyzőkönyvekben:

A köznevek előtti névelőhasználat hasonló a makovicaiéhoz. A már említett, vagy közismert, illetve határozottnak, egyedinek vett köznevek előtt névelőt találunk konkrét és elvont fogalmak esetében egyaránt. 1684. 981: *ā tilalomnak*; *ā nyomra*; 1655. 968: *Az penzt*; 1654. 965: *a szőlővel*; 1650. 957: *az irasbul*; 1655. 968: *az len-*

gyélektől. Ha a fogalom nem határozott, utána esetleg alanyi ragozása az állítmány, vagy a főnév birtokos személyragos szó, akkor elmarad a névelő: 1650. 957: ha torveny mondgya; 1654. 965: pörét; folytattuan az pört; 1684. 981: marhát ne hajcsanak; marhaval *ā* nyomot el tapodtatták, 1646. 947: igassagaban; 1684. 981: tanuýval. Elmaradhat a névelő a felsorolás második tagja előtt, ha az első tag előtti névelő a másodikra is vonatkozik és össze is fogja a két egységet, 1655. 968: kinek kinek *az ő* értéke es tehetséghe szerint. Ha szükséges a névelő, mert általa lesz határozott a fogalom, akkor a főnévként használt más szók előtt is megtaláljuk: 1655. 968: *az* többit; 1684. 981: *az* kocza falusiak. Elmaradhat a névelő, ha ez a más szófajú szó állapothatározó a mondatban. 1654. 965: biria ... mint saiatyat; 1650. 957: mint el szokot'elszőkött'ember búnosse tette magat. Egyetlen tulajdonnév előtt sem találtam névelőt. 1646. 948: Bereghszaz varossanak privilégiuma ellen; 1650. 957: nemzetes Maxai Geörgy kepeben; 1655. 968: Maxim, 1684. 981: Négy lovaj veszvén el Pléssának.

2. Különböző szerkezetek előtti névelőhasználat:

A minőség- és mennyiségjelzős szerkezetek előtt rendszeren találunk névelőt. 1655. 968: *az* karos kezes embereknek; *az* négy szaz forintokat 'a már említett ezerből négyszáz'; 1646. 946: *az* isteni felelmet; 1646. 950: *az* első feleletiteolis; 1646. 947: *az* előlebbeni uruknak. Néhány esetben azonban elmarad a névelő, ha a jelzett szó birtokos személyragos, vagy ha a jelző a *maga* névmás. 1646. 949: mostani kereset; 1646. 947: erős rabsagabol; 1638. 888: *maga* számára; 1646. 949: *maga* joszagan.

A kijelölő jelzős szerkezet a régi állapotot őrizte meg az *ezen*, *azon* és az *ez* mutató névmást használva — névelő nélkül. Ebből következik, hogy az *az* mutató névmás is állhat kijelölő jelzős szerkezetben, névelő nélkül, hangsúlyosan. Ilyeneket azonban nem tudok bemutatni, hiszen formailag megegyznek a névelős alakokkal. 1655. 968: *azon* völgiön leuó öt falu; 1646. 946: *ezen* I.; 1646. 950: *ez* dologban; 1650. 955: *ez* praefatus I.; 1650. 656: *Ez* felelet szerent. Három példa azonban határozottan mutatja, hogy kezd elterjedni ezen a nyelvterületen is a névelővel kiegészült kijelölő jelzős szerkezet. 1646. 948: ebben *az* dologban; 1654. 965: *az* olyan excessus; 1655. 968: *ez á* két fel 'fél'. Az északkeleti országrész Munkácson keletkezett úriszéki jegyzőkönyveiben igen sok a birtokos jelzős szerkezet. A perek hosszú sora egyöntetű abban, hogy mindegyik törekszik a rövid (-nak, -nek rag nélküli és névelőtlen birtokszóval történő) fogalmazásra. 1655. 968: *az* A megh fogatasa; 1646. 948: *az* eo Naga szeketeöl; 1646. 950: *az* orszagh teorvenje; 1684. 981: *ā* munkácsi bírák törvénye; 1654. 965: *az* var székhére. A ragtalan birtokos jelző előtti indokolatlan névelőelhagyás igen gyakori. 1654. 965: fő biro es tanach törvényével; 1646. 948: orszagh teorvenye szerint; 1650. 957: nem orszagh törvényé; 1646. 947: *ez* urunk eo Naga szabad varossaban. A -nak, -nek ragos birtokos jelzők előtt is sokszor elmarad a névelő. 1646. 950: teörvényeknek szokasa; 1654. 965: hegy birosaghnak tisztj miat. Mindig hiányzik a névelő a hosszú birtokos szerkezetben szereplő birtok előtt is. 1650. 957: *az* törvennek exitussara; 1650. 956: Erté *az* I-nek procatora által valo allegatioiat; *az* dominus Anak residentiaia; 1684. 981: *ā* nyom ki adasra, vagy *ā* tolvajnak ki adássára. A birtokos szerkezet megszokott sorrendje — az eddig tapasztalt ritka előfordulással ellentétben — a munkácsi uradalom jegyzőkönyveiben többször megváltozik: birtok + birtokos jelző sorrendre vált át (feltehetően ukrán nyelvi hatásra). Ilyenkor a szerkezet összetartozását mindig utatja a birtokos jelző -nak, -nek ragja, de a birtok itt sem kap névelőt, mint ahogy a máshol megszokott szórendben sem. 1654. 965: eléssék keresetitol *a* szőlőnek; 1650. 956: szolgálaiara *az* A-nak; 1654. 965: appellationia *az* olyan causanak; 1654. 965: akkor szomszegya nem volt Lakatos Mihály annak *a* darab resznek.

3. Egyéb észrevételek a munkácsi uradalom perszövegeivel kapcsolatban:

Igen sok a latin kifejezés és az egészében latin nyelvű jegyzőkönyv. 1684. 981: *az appellata*; 1646. 948: *az in causam attractus*; 1646. 949: *kevannjuk az indebitanak poenajan convincaltatni 'a helytelen, alaptalan panasz büntetésén'*; 1650. 956: *Az contractust*.

E terület névelőhasználatára formai tekintetben elmarad az elsőként vizsgált szalónakiétól. Csak néhány per jegyzőkönyvében található *a*, döntő többségében *az* formájú a névelő. A tartalmi vonatkozásokban viszonylag egyöntetűen jól alkalmazott névelő a formában elmarad a nyugati terület fejlettségétől.

Összefoglalás:

Összehasonlítva a három földrajzi (és nyelvi) területet, arra a következtetésre jutottam, hogy a névelőhasználatban kiemelkedően jó szalónaki (nyugat-dunántúli) uradalomhoz képest tartalmi és formai vonatkozásban egyaránt hátramaradottságot mutat az északkeleti országrész, különösen pedig az északnyugati terület. A Szalónakon lejegyzett perek változatos szókincsű és világos mondat szerkesztésű szövegeiben a névelő mondatbeli helye csaknem azonos a mai nyelvállapot kívánalmaival. A tulajdonnevek előtti névelő inkább változatosságot, mintsem szabálytalan ingadozást jelent. Ugyanígy birtokos személyragos főnevek elé is sokszor kiteszik a névelőt az írnokok. A gyakran használt kijelölő jelzős szerkezetekből ritkán hiányzik a névelő. A három vizsgált földrajzi terület közül a szalónaki jegyzőkönyvekben található a maihoz legközelebb álló, birtokos szerkezetek előtti névelőhasználat. Külön kiemelendő a formai fejlettség: a mássalhangzóval kezdődő szavak előtt nem esetleges, hanem következetes a rövid (vagy a mellékjeles rövid) alak használata. A garamszentbenedeki perszövegek régebbi nyelvállapotot tükröznek azzal, hogy tulajdonnév elé sohasem tesznek névelőt, minőségjelzős kifejezések előtt pedig sokszor elmarad a névelő. A kijelölő jelzős szerkezeteket az *azon* mutató névmással fogalmazzák meg. A hosszabb, többféle bővítményt tartalmazó, négy-hat szóból álló kifejezések előtt sokszor hiányolhatjuk a névelőt. (Ilyen esetben a szalónaki területen kifejezetten jellemző a névelő — ha a fogalom úgy kívánja.) Az északkeleti országrészen fekvő makovicai és munkácsi uradalom perjegyzőkönyveiben feltűnő, hogy a tulajdonnevek előtt egyáltalán nincs névelő. Kevés a kijelölő jelzős szerkezet névelős formában, inkább az *ezen*, *azon*, *ez* mutató névmást használják. A minőségjelzős szerkezetek előtt találunk névelőt, ha az szükséges. A birtokos szerkezet legtöbbször rövid, előtte alig fordul elő névelő. Az északnyugati országrész és az északkeleti terület a névelő formája szempontjából fordított fejlettséget mutat a tartalmi fejlettséghez képest: a használati körben elmaradottabb északnyugati országrész pereiben a mássalhangzóval kezdődő szavak előtt az *az* formán kívül sok *a* és *ā* alakot találunk, míg Zboró és Munkács jegyzőkönyvei kevés kivétellel *az*-t használnak.

A határozott névelő szempontjából feldolgozott perszövegek jól mutatják a nyelvi jelenségek fejlődésének területileg eltérő ütemét.

VERWENDUNG DES BESTIMMTEN ARTIKELS IN DEN RECHTSSTREITTEXTEN DER PATRIMONIALGERICHTE IN DEN XVI-XVII. JAHRHUNDERTEN

ILONA FÁBIÁN

Die vorliegende Arbeit bildet Teil einer grösseren Arbeit, die der Ansbildung und geschichte des bestimmten Artikels von den frühesten Sprachdenkmalern bis zum XVII. Jahrhundert folgt. In dem hier veröffentlichten Teil werden die Charakterzüge aus dieser Zeit der Benutzung des bestimmten Artikels auf Grund der Rechtsstreittexten der Patrimonialgerichte aus den XVI-XVII. Jahrhunderten in 3 verschiedenen Gebieten des mittelalterlichen Ungarns analysiert. Es wird festgelegt, dass sich die Verwendung des bestimmten Artikels in den 3 untersuchten Gebieten wesentlich unterscheidet. Im Verhältnis zum heutigen Sprachgebrauch zeigt das Gebiet um Szakónak in Westungarn den entwickeltsten Zustand, der in wesentlichen der heutigen Sprachnorm der Verwendung des bestimmten Artikels sehr nahe steht. Untersuchung der weiteren zwei Gebiete (Nordwest- und Nordostungarn) zeigt in zahlreichen Fällen der Artikelsverwendung im Vergleich mit der heutigen Norm Differenzen auf; der Zustand der funktionellen Ausbildung gezeigt. Dieser Prozess wird in der Arbeit mit Hilfe des aus den Rechtsstreittexten genommenen Mustermaterials, das der gesprochenen Sprache sehr nahe steht, demonstriert und dadurch wird das sich von den Mustern abzeichnende Bild in die geschichte des bestimmten Artikels eingefügt.

УПОТРЕБЛЕНИЕ ОПРЕДЕЛЁННЫХ АРТИКЛЕР В УРИСЕСКИХ СУДЕБНЫХ ДОКУМЕНТАХ XVI-XVII ВВ

ИЛОНА ФАБИАН

Настоящая статья является частью готовящейся работы, в которой автор изучает возникновение и развитие венгерских определённых артиклов начиная с самых ранних памятников языка до XVII века. В этой части работы автор анализирует особенности употребления определённых артиклов в текстах урисеских судебных документов XVI-XVII веков, записанных в разных областях средневековой Венгрии. Автор приходит к выводу, что в употреблении определённых артиклов в рассматриваемых трёх областях Венгрии имеются значительные расхождения. С точки зрения норм современного венгерского языка наибольшие сходства в употреблении определённых артиклов обнаружены в документах из западновенгерских областей (саконаки). Документы из северозападной и северо-восточной областей Венгрии свидетельствуют о значительном расхождении в употреблении определённых артиклов с точки зрения норм современного венгерского языка. Таким образом эти документы отражают употребление определённых артиклов в стадии развития из функционального употребления. Автор на материале примеров, взятых из судебных документов, язык которых принадлежит к разговорному стилю, показывает процесс развития функционального употребления определённых артиклов. Результаты исследования настоящей статьи способствуют формированию общей теории возникновения и функционального употребления венгерских определённых артиклов.

THE CORRELATION OF LINGUISTIC AND PRAGMATIC KNOWLEDGE IN SPEECH-ACT

ZSOLT LENGYEL

After some preliminary remarks¹ in my essay I wish to furnish some data to the correlation of the above two kinds of knowledge in the perception phase of speech-act utilizing the findings of a psycholinguistic experiment carried out in groups of Hungarian and Russian children².

1. 1. According to openly declared programs of different grammatical theories this branch of linguistic science aims at modelling the verbal behaviour of the speaker/listener.

Different grammatical theories-examinig them in a nutshellmake the following important statements (I. am primarily concerned with views on syntax).

Taxonomic grammar looks upon sentence as a — primarily linear — formation, in which the separate words are directly connected, however, the said grammar pays little attention to the study of the hierarchical order of correlations between words and larger grammatical units. Up till now the spirit of this grammar has strongly influenced our school grammars. Analysing the different parts of speech — using this technique — still takes place by way of putting questions to the separate words of a sentence.

Compared to the tenets of texonomic linguistic theory IC grammar is definitely progressive. Beside linear arrangement it takes into account the hierarchic structure of the sentence. Consequently it differentiates groups (NP, VP) in the sentence and IC grammar establishes the rewriting rules inside the group, more than one word may belong to one group. thus it tries to clear up the principles of arrangement in the hierarchic build-up of the sentence.

Transformational grammar seems to be a new step forward. It introduced the notion of transformability and convertibility with sentences and syntactical phenomena in general and it also elaborated the transformational technique realizing these notions in practice. Transformational grammar distinguishes between basic units (kernel-sentences) and a set of transformational rules applicable to them. Thus it forms complicated derived linguistic units from initiating linguistic units.

At the same time transformational grammar makes linguistic analysis more abstract, since in the course of transformational changes the linguist is concerned with units that are not necessarily given for direct observation (Taxonomic and IC grammars only dealt with actually appearing sentences given for direct observation).

The emergence and elaboration of generative linguistic theory is considered to be a still greater step forward and an enhancement of abstraction. This linguistic theory — with certain simplification — completely eliminated the directly observable physical phenomena (audible, writeable sentences) in the first step of analysis and started analysis with the deep structure. It placed not only purely linguistic contructions in the deep structure, applying certain transformational rules to which it got

the so called surface sentences (i. e. audible, writeable, "physically" appearing sentences).

With grammatical theory becoming more and more abstract our knowledge of linguistic system has increased considerably, but — as a strange contradiction — the original aim of grammatical theory to model the verbal behaviour of the listener/speaker has been more and more abandoned.

The different grammatical theories threw light on only one important aspect of verbal behaviour each. To illustrate this statement with a random example: taxonomic grammar furnished information about association conditions that necessarily show up in speech-act. By means of working out the hierarchy of linguistic levels IC grammar disclosed an important aspect of speech-act (for both speech-act production speech-perception take place in major units and not in words).

Transformational grammar provided useful pieces of information about transformational capacity present in speech-act as well as about sentence interpretation. The statement that initiating units (kernel-sentences) and transformational processes applied to them have physical reality was partly proved.

Generative linguistic theory shed light on that aspect of speech-act that sentence perception and production can only partially be explained and interpreted within the limits of actual physical phenomena.

In spite of the above some drawbacks cropped up. Speech-act is not confined to different manifestations of association, hierarchic sentence-order in itself does not give a key to the complete set of problems of sentence perception and production, transformational processes described by transformational grammar do not show up in speech-act in the way as they "are stipulated" by transformational grammar.

All things considered the overall picture of grammatical theory nowadays is that in itself it is incapable of modelling the verbal behaviour of the listener/speaker adequately.

1. 2. The emergence of psycholinguistics in the early fifties was a major step on the road to the mentioned goal.

In the beginning psycholinguistics made great efforts to experimentally prove the psychical reality of grammatical theory. Psycholinguistics at that time was occupied with attempting to prove experimentally different grammatical theories either as a whole, or their tenets (for details see Slobin 1973, PLÉH 1980). This effort was mainly characteristic of the psycholinguistics of the sixties.

Success as well as failure urged psycholinguists to find closer contact with disciplines and schools of science examining activity and within this speech-act from a psychological viewpoint.

1. 3. The most thorough inquiry into man's intellectual activity was made in the forties and fifties by a Soviet school of psychology with L. S. VIGOTSKIJ's name on their banner, and it is this school that proved to be the most successful (A. N. LEONTYEV, A. R. LURIIA, A. A. LEONTYEV and others).

This Soviet school first of all clears the structure and social determination of activity and makes considerable progress in studying the mutualism and correlations of different forms of activity.

This way by the middle of the seventies psycholinguistics becomes aware of its autonomous position and interprets it well. This position claims that psycholinguistics should not see the investigation of speech-act confined to the physical reality of different grammatical theories, but it should also consider speech-act as being attached to other forms of activity (cognitive, intellectual) and should depict its nature on this basis.

In the new efforts — beside the above-mentioned Soviet school of psychology — the tenets of cognitive psychology worked out by Piaget were of great help.

The new perspectives of the psycholinguistics of our day are signalled by the activities of such working parties as the one led by SLOBIN with Berkeley University, the Group of Psycholinguistics at USSR Institute of Linguistics or BRUNER and his school if we restrict ourselves to naming a few institutes and a few researchers only (for further details see PLÉH op. cit.).

1. 4. After this short retrospection and raising the problem we wish to outline our own viewpoints as researchers.

a) We assume — and the quoted technical literature supports this view — that speech-act does not follow in a servile manner the peculiarities of the structure of a language. To put it differently: speech-act cannot be described with grammatical notions exclusively. This view was put by CHOMSKY and linguists following his line into the following words: grammatical structure and consequences arising from it (e. g. an endlessly long sentence) cannot predominate in a "chemically pure" way for simply reasons of memory. We consider that the "pure" predomination of competence is not only obstructed by failing memory.

b) An important reason for competence not prevailing in a pure way is — in our opinion — that in the course of production/perception the speaker/listener does not only rely on his or her linguistic, but also on pragmatic knowledge. The latter is closely related to socially determined activity and the social experience of the individual. Thus in the course of speech-perception and production two sorts of knowledge come into play: the knowledge of grammatical structure and the knowledge of the world.

The alliance of pragmatic and linguistic knowledge during speech-perception and production is not a newly-sprung idea. In recent times several authors have pointed to this phenomenon (cp. e. g. CLARK and CLARK 1977).

The predominance of the two kinds of knowledge in the mentioned processes has primarily been examined in a survey of the English speaking world and problems of grammatical nature; mainly in the verbal behaviour of grown-ups, though some research has been done in children's language, too (cp. AITCHISON 1976, BATES 1976, MACWHINNEY 1975).

2. We looked into the problem in question experimentally with Hungarian and Russian children between 3—10, our chief concern being word order.

In my experiment I examined the alliance of linguistic and pragmatic knowledge in the course of speech-perception with Hungarian and Russian children between 3—10.

I assumed that word order does not only mean a grammatically arranged linear order of words for the children, but that the children — in some way or other — identify the order of the words in the sentence with the chronological succession of the actual physical events. To put it in an other way: when trying to identify and determine syntactic parts (subject, predicate, object, adverbials) children consider semantic-pragmatic aspects, too (agent, predicate, object, experient).

2. 1. The experiment was carried out with Hungarian and Russian children whom I divided into age-groups (3—4, 4—5, 5—6, 6—7, 7—8, 8—9, 9—10 years).

The children were expected to recognize so called half-agrammatic sentences with the help of different pictures. There were altogether nine pictures used in the experiment showing the following basic situations:

Picture No 1: The girl is giving a bone to the dog.

Picture No 2: The mother is giving a book to the father.

Picture No 3: The father is giving a book to the mother.

Picture No 4: The boy is giving a book to the girl.

Picture No 5: The girl is giving a book to the boy.

Picture No 6: The mother is showing a picture to the father.

Picture No 7: The father is showing a picture to the mother.

Picture No 8: The father is reading a book for the boy/son.

Picture No 9: The boy/son is reading a book for the father.

As can be seen, the pictures can all be reversed (except for the first) as far as the agent and the experient are concerned. It is also evident that all the pictures suggest the use of a structure comprising S, V, O and E elements.

What the children were expected to do was to recognize the pictures on the basis of half-agrammatic sentences. Half-agrammatism here meant that instead of declined noun forms there were only nominative forms; e. g. the sentence "*The mother is giving a book to the father*" sounded like this in the experiment: "*The mother is giving a book the father*". It appears that the articles were not changed, the verb form and even the intonation of the sentence were left unchanged.

The children were shown three pictures and then they were requested to pick out the one that corresponded to the half-agrammatic sentence. To proceed with the above-cited example: there were three pictures in front of the children (The mother is giving a book to the father, The father is giving a book to the mother and The father is reading a book for the boy/son. From these three pictures the children had to pick out the one that suited the sentence: "*The mother is giving a book the father*".

When evaluating the answers that sentence was accepted as correct which corresponded to the picture "*The mother is giving a book to the father*."

Then I went on in the same way with all the nine sentences listed above. The task was done by 100 Hungarian and 100 Russian children.

The children were to do six tests altogether; the six tests representing six different word orders.

The first test had an SVOE word order so it went like this: *The girl is giving a bone to the dog* (or to be more exact: *The girl is giving a bone the dog*).

Then there were the following word orders; the second test: SVEO (The girl is giving the dog a bone), the third test: OVES (The bone is giving the dog the girl), the fourth test: OVSE (The bone is giving the girl the dog), the fifth test: EVSO (The dog is giving the girl a bone), the sixth test: EVOS (The dog is giving a bone the girl).

In each test there was a control question so each test was made up of ten questions. The sixty sentences were done (more exactly the sixty options were made) by 100—100 children, accordingly I received 12.000 decisions.

From the word order variants SVOE seems to be a basic word order for Russian children, however, for the Hungarian children no basic word order variant was involved.

2. 2. The results of the experiment

I am going to show the obtained data in the form of a table. The table gives the following.

I made preliminary calculations as to what results in per cent are obtained with different age-groups with different types of word order. The first table in this essay shows the medium values of percentages relating to the different types (SVOE, SVEO etc.).

Beside the mean values of percentages the table shows the numerical data of discrepancy (dispersion) from the average.

2. 2. 1. When comparing the different data of the table it appears that the re-

cognition of half-agrammatic sentences is partly a function of age, of word order and finally of language. These three arguments seem to be strongly related to each other.

2. 2. 2. The age-determination of the results is shown by the fact that the results of different age-groups — whatever their mother tongue may be — are different.

Pertaining to this issue the data of the table show the following:

a) Children between 3—10 can be divided into three groups according to their performance. The poorest achievements are made by the youngest (they generally include more than one age-group), then a powerful improvement is seen with the medium age-group (this is generally an uneven age-group). Finally high percentage results are „preserved”, maintained by the older age-groups.

b) The above general statement relating to the different word orders can be concretized in the following way (see Table No 2).

In Table No 2 I am going to list those age-groups that seemed to be a “turning-point”; i. e. the age-group compared to which the preceding (younger) age-group reached poorer results and the succeeding (older) age-group reached somewhat better results.

	SVOE	SVEO	OVES	OVSE	EVSO	EVOS
Hungarian	6—7	6—7	5—6	6—7	5—6	5—6
Russian	6—7	7—8	5—6	5—6	5—6	5—6

Table No2: “Turning-point” in the results

On the grounds of these data we are brought to think that — as for questions of syntactic nature — ages 5—7 are in a distinguished position since the “turning-points” can be identified by these two age-groups.

2. 2. 3. As Table No 1 shows there is a difference between recognizing and identifying the types of word order. What strikes us most is that certain word orders are accepted by the children despite their half-agrammatic nature. See e. g. SVOE, SVEO and also OVSE (comp. the high percentage values with the age-group that is said to be the “turning-point” and with the succeeding groups).

OVES; EVSO and EVOS types are not accepted or are interpreted differently (comp. the low percentage values reached by the “turning-point” groups with the latter).

With both language groups the basis of acceptance and non-acceptance (i. e. different interpretation) is the local (positional) condition of S and E elements.

When in a sentence there are two nouns in nominative case, to which the “+anim”, “+hum”, “+active” distinctive feature combinations are applicable, the children will heartily prefer the rule: “the agent precedes the experient as a rule”.

This can be the only reason why the half-agrammatic SVOE, SVEO and OVSE sentences are “properly” identified, while OVES, EVSO and EVOS types are interpreted differently.

OVES, EVSO and EVOS types — as the analysis of the corpus showed — were interpreted by the children as if they had been OVSE or SVOE sentences.

It also appears from Table No 1 that with reinterpreted sentences the children reach better results (the “turning-points” are shifted one age-group upwards) than with sentences accepted (identified) in an unchanged form.

This is to be accounted for in the following way.

The deliberately accepted types (SVOE, SVEO and OVSE) in the test go through the filter of perception only in the course of recognition and identification, while reinterpreted sentences (OVES, EVSO and EVOS) appear both in the perception and the production phase.

Because of their half-agrammatism the lexical elements of the sentence make a dual interpretation possible. In the sentence "The father is giving a book the mother" the words father or mother could just as well play the role of either the agent or the experient. But — as I mentioned above — with every word order type the suprasegmental elements of the sentence (intonation, stress, pause etc.) followed the rule called for by the given word order. For this reason considering their suprasegmental elements SVOE and EVOS type sentences for example differed (however, in one aspect they did not differ, namely that S and E elements were represented in them by nouns in nominative case).

This way hearing the half-agrammatic sentence "The father is giving a book the mother" the children — pondering the possible role of *father* and *mother* as either the agent, or the experient — might think of either a SVOE, or EVOS word order and succession. The configuration of the suprasegmental elements of the sentence contradicts this double interpretation and suggests an EVOS word order and sequence. At the same time the semantic-pragmatic rule "the agent precedes the experient" lessens the possibility of an EVOS word order which, in turn creates a situation of conflict.

In order to dissolve dual interpretation (i. e. to exclude one interpretation) the children work up the heard half-agrammatic sentence beside the mechanism of perception also in productive activity, in the form of inner speech.

During this treatment — as shown by the results — the said pragmatic-semantic rule ("the agent precedes the experient") prevails.

The sentences are reinterpreted as a consequence of this: EVOS becomes SVOE, EVSO becomes SVEO and OVES becomes OVSE.

With certain simplification we can say that the agent-experient dismembering forms the semantic-content frame and the suprasegmental elements provide the formal frame of the sentence. It is commonly known that from the formal and content features of a sentence it is the latter that pass out of the mind sooner (cp. APRESZJAN 1971; 255).

That is the reason why the above-mentioned semantic-pragmatic rule prevails over the suprasegmental rules.

2. 2. 4. The last aspect in the analysis of the findings of the experiment is the comparison of the results of the Hungarian and Russian groups.

From the data of Table No 1 it can also be seen that the Russian children reach somewhat better results than the Hungarian children. The better results are shown by the following:

- a) better percentage values (not necessarily higher, since with reinterpreted sentences low percentage values represent better results),
- b) identical opinion is formed one age-group earlier,
- c) with the identification of sentences the differences of opinion are smaller (smaller dispersion),
- d) uniform opinion is formed, dispersion value is 0.00.

From points a-d. either one, or the other shows up, but in some cases they are attached to each other.

The better results of the Russian children can be explained in the following way.

The following words appeared as agent or experient: *girl, mother, father, boy (son)* that is *devočka, mama, papa, malčik (syn)*.

The majority of Hungarian words (mother, father, son) suffer a morphophonological change in the dative which is called the lengthening of the root vowel (apa-apának). This also means that the lengthening of the root vowel is of feature value from the point of view that the given noun will not be in the nominative; as a consequence its role as an agent is more than doubtful.

So if in the course of phonetic perception the part *apá-* once gets into the fast-working memory, this segment takes us closer to the explanation of the semantic-grammatical role: it cannot be a nominative form, so the semantic role of agent is very probable.

The fact that in the sentences of the test there were nominative forms only appears to have been a considerable disadvantage for the Hungarian children, since in the course of the perception and identification of the sentence they could not rely on the "presignalizing" function (help) of the said morphophonological phenomenon.

The Russian words in the test sentences were not end-stressed either in the nominative, or in the dative, so with the exception of *malčik* and *syn* the final vowel (both in the nominative and the dative) is strongly reduced. What is more, as a consequence of this reduction they do not significantly differ from each other. Owing to this Russian children have to pay greater attention to the suprasegmental elements of the sentence even when it is of correct grammatical form. The intense concentration on the suprasegmental elements of the sentence is of great help with Russian children when they are to identify and interpret half-agrammatic, but "suprasegmentally" correct sentences.

According to our explanation it is the above two phenomena that cause the differences (which are not large) found in the results. The lack (absence) of morphophonological "presignalization" seemed to be a setback for the Hungarian children, while it was a certain advantage for the Soviet children that they had to pay greater attention to the suprasegmental elements even in "ordinary" cases (in the perception of grammatically correct sentences).

The question deserves further attention for the sake of generalization ("generalizability"). Is the said morphophonological phenomenon of help in general, or is it generally true that in speech perception the native speaker of Russian pays greater attention to the suprasegmental elements of the sentence?

Conclusions

From the experiment described above we can draw the following conclusions.

3. 1. The perception aspect of speech-act is specific of age. The results were influenced by identical age much more than by linguistic status. Identical age means an identical quantity and quality of social experience which is to be considered when studying speech-act. This can be the main cause of the homogeneity of these age-specific results.

3. 2. In the course of speech perception we equally use our linguistic and pragmatic knowledge. An excellent proof of this is that the first picture (The girl is giving a bone to the dog), with whatever word order it was said, was always correctly identified by the children (for in this sentence the roles of agent and experient are not interchangeable: the dog cannot give a bone to the girl).

With those sentences where there is a possibility of dual interpretation the pragmatic-semantic rule "the agent preceeds the experient" comes into force. As we have seen, the sentences complying with the rule were correctly interpreted, while the sentences violating the rule were simply reinterpreted by the children or transformed according to this rule.

3. 3. In the course of speech perception the different linguistic planes have different roles. In our experiment the half-agrammatism of the sentences meant that the nouns acting as agents or experients (subject or the dative) were all in the nominative, so it was the morphological plane that showed a deficit.

As it was found, it is up to the structural rules of a language, whether this deficit will be increased or rather significantly made up by a certain phenomenon of another linguistic plane.

In the Hungarian sentences the mentioned morphological deficit was enhanced by the absence of morphophonological "presignalization" described above. At the same time in the Russian sentences this morphological deficit was partly made up for by the suprasegmental elements of the sentence.

This statement, however, invites further investigation into the correlation of system and activity.

A phenomenon belonging to a definite level of linguistic structure does not necessarily appear on the same level in speech-act. This may have further important consequences — in the first place — in teaching foreign languages.

3. 4. The results of our experiment show that the phenomena and laws of different linguistic levels are not of the same moment in speech-act. In sentence interpretation the semantic rule ("the agent preceeds the experient") prevailed over the interpretation rules specified by the configuration of the suprasegmental elements of the sentence.

It is worth carrying on research to explore how the laws and phenomena of a linguistic level „rivalize" with each other in speech-act.

REFERENCES

- [1] AITCHISON, J.: *The Articulate Mammal: An Introduction to the Psycholinguistics*, London, 1976
- [2] APRESZJAN, JU. D.: *A modern strukturális nyelvészet. Elmélete és módszerei*. Gondolat, Budapest 1971.
- [3] BATES, E.: *Language and Context: The Acquisition of Pragmatics*, New York, 1976.
- [4] CLARK, H. és E. CLARK: *Psychology and Language: An Introduction to Psycholinguistics*, New York, 1977.
- [5] MACWHINNEY, B.: *Pragmatic Patterns in Child Syntax*, PRCLD, Stanford, 1975, 153—65.
- [6] PLÉH CSABA: *A pszicholingvisztika horizontja*. Budapest, 1980. Akadémia Kiadó.
- [7] SLOBIN, D. I.: *Cognitive Pre-requisites for the Acquisition of Grammar* (Id. Ferguson, C. A és D. I. Slobin (eds): *Studies in Child Language Development*, New York, 1973, 175—208.)

A NYELVI ÉS PRAGMATIKAI ISMERETEK KÖLCÖNVISZONYA A BESZÉDTEVÉKENYSÉGBEN

LENGYEL ZSOLT

A szerző dolgozata első részében rövid áttekintést ad arról, hogy a korábbi és napjaink szintaxis elméletei nem tudták szervesen magukba olvasztani a nyelvi és a pragmatikai jellegű ismereteket. Ilymódon a beszédtevékenység teljes érvényű magyarázatára is csak részben számíthattak, hiszen a beszédtevékenység során döntő a kétféle ismeret felhasználása, illetve — a tudományos kutatásban — e két komponens egységéről való számot adás.

Dolgozata második részében a szerző 3—10 éves korú magyar és orosz gyerekekkel végzett mondatkiválasztásos kísérlet során igyekszik a két fentebb említett komponens részarányát és egymáshoz való viszonyát tisztázni. A vizsgálat tárgya az „ágens + predikátum + experiens + objektum” felépítésű mondatok.

A szerzőnek — ha szűk anyagon is — sikerült igazolnia, hogy a mondat megértésében nemcsak szintaktikai, hanem a pragmatikai ismeretek is szerepet játszanak.

ВЗАИМООТНОШЕНИЕ ЯЗЫКОВЫХ И ПРАГМАТИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ В РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ЖОЛТ ЛЕНДЕЛ

В первой части работы автор даёт краткий обзор существующих раньше и в настоящее время синтаксических учений которые не в состоянии дать всеобъемлющего объяснения взаимоотношений языковых и прагматических знаний. Таким образом, синтаксические учения не могли дать полного объяснения и самой речевой деятельности несмотря на то, что использование упомянутых факторов в речевой деятельности является решающим. О взаимоотношениях этих факторов было бы желательно больше знать и в плане научных исследований.

Во второй части доклада с помощью психолингвистического эксперимента, направленного на умение выбора определённого предложения, автор пытается выяснить взаимоотношения упомянутых факторов. Объектом исследования являются предложения со структурой «агенса-предиката-экспериенса-объекта».

Автору удалось доказать (хотя на основе ограниченного по количеству материала), что в понимании предложений большую роль играют и прагматические знания.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СТРУКТУРЫ УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА И ТРЕБОВАНИЯ К ОБУЧЕНИЮ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ-НЕФИЛОЛОГОВ

НАДЬНЭ САБО КЛАРА

1. Требования к учебному материалу в обучении русскому языку студентов-нефилологов:

Теория обучения в настоящее время не располагает такими адекватными критериями усвоения данного иностранного языка на отдельных этапах процесса обучения, которые могли бы лечь в основу теоретической модели учебника. Поэтому единственной объективной — но одновременно и субъективной — оценкой учебника сегодня является экспериментальное обучение по этому учебнику.

Оценивая надёжность учебников вообще, и учебников, используемых в обучении русскому языку студентов-нефилологов, мы пытались определить некоторые объективные показатели, прежде всего в области лексики. Анализ лексики наших учебников был сделан нами на базе практической преподавательской работы.

Анализ учебника принято начинать с установления его целей, так как они в большой мере определяют и внешние, видимые факторы учебника — содержание и структуру, — и дают внутреннюю характеристику учебника, определяющую и результативность учебного процесса, и сам метод обучения.

Основой выбора соответствующего учебного материала для учебников-пособий является определение цели обучения. Задачей обучения русскому языку студентов-нефилологов в пединститутах в течение четырёхсеместровой подготовки является усвоение техники и приобретение навыков перевода данной специальной литературы.

Начиная с 1982 года у нас увеличилось количество занятий и одновременно повысились требования к знанию русского языка. В рамках наших учебных занятий мы занимаемся и разговорной речью, и таким образом лексика разговорной речи получила большее значение в нашей учебной практике.

Перевод научных текстов требует специальных знаний и навыков, поэтому наш учебный материал должен включить в себя следующие разделы:

- 1) лексика
- 2) грамматика
- 3) техника перевода, и связанные с ней явления родного языка.

В нашей практической работе возникают вопросы: какая связь существует между пособиями-учебниками и требованиями к переводу научных текстов какова структура учебного материала, какой характер имеет лексика наших теперешних учебников; служат ли эти факторы осуществлению цели обучения.

1. 1. Лексика:

С точки зрения лексики в выборе учебного материала осуществляются и количественные, и качественные аспекты. В количественном отношении и

большое и малое число текстов может вызывать незаинтересованность студентов.

При подборе материала преподавателям необходимо найти оптимальный объём текстов, и в то же время уделять внимание сохранению возможности выбора. Выбор — это уже качественная характеристика лексики. В качественном отношении при выборе учебного материала преподаватель должен иметь в виду коммуникативность и актуальность текстов с одной стороны, языковой уровень и интерес студентов, с другой.

1. 2. Грамматика:

При выборе грамматического материала мы должны опираться на два фактора: во-первых фактор непрерывности, т. е. использовать грамматический материал средней, даже начальной школы, во-вторых фактор концентрации грамматического материала, т. е. сосредоточить на важнейшие для перевода части грамматики.

1. 3. Техника перевода и роль родного языка:

На основе хорошо усвоенного лексического и грамматического материала отдельные навыки в области техники перевода формируются в результате многосторонних упражнений.

Для подчёркивания роли родного языка в учебной работе применяется и сопоставительный метод изучения языков, хотя не исключительно.

2. Лексический состав учебного материала, отражающийся в наших пособиях-учебниках.

Требования к учебному материалу должны отражаться и в структуре, и в разных пособиях-учебниках, используемых в процессе обучения.

Чтобы определить важнейшие требования к учебному материалу с точки зрения лексики, нами был проанализирован лексический состав наших теперешних учебников с количественной точки зрения. На основании этого анализа мы стремились получить более или менее объективное суждение о наших пособиях-учебниках, используемых в обучении русскому языку студентов-нефилологов.

Используя опыты преподавательской работы, мы произвели статистические расчёты.

Цель наших статистических расчётов заключалась в установлении частотности лексической базы, состоящей из 278 слов в учебном материале первого и второго курса.

В рамках наших исследований мы рассмотрели лексический состав наших учебных текстов, используемых на первом и на втором курсах, которые взяты из области общественных наук, языкознания литературы, истории и народного образования.

По мнению совестких специалистов, для пассивного усвоения данной лексической единицы в среднем необходимо 5 повторений, а для активного усвоения больше 10 повторений.

«В качестве критериев контроля за уровнем усвоения используется принцип абсолютной и относительной частотности новых лексических единиц ... Эти критерии опираются на эмпирические величины: учебник считается надёжным, если обеспечивает повторяемость лексико-грамматического материала для пассивных видов речевой деятельности более 5 раз, а для активных видов — более 10 раз.»¹

По мнению некоторых венгерских специалистов в венгерской аудитории для осуществления той же цели нужно 14—17 повторений.²

Результаты наших статистических расчётов не оказались положительными. Мы не нашли ни одного слова или словосочетания в наших учебных текстах, которое повторялось бы больше, чем в 15 раз. «Рекордными» словами в этом отношении были слова: современный (6 повторений), и общественный (10 повторений).

Определённая часть рассмотренной нами лексической базы (84%, 71%, 83% в отдельных учебниках) совсем не повторялась при разработке специальной литературы второго курса.

Наши опыты подтверждают, что переработав 5—6 текстов по семестрам, наши студенты не могут усвоить необходимых для перевода навыков.

Поэтому несколько лет тому назад мы ввели, и по нашему мнению, успешно применяли в учебной работе систему самостоятельно перерабатываемых так называемых домашних текстов. Таким образом нами осуществляется двойная цель: с одной стороны наши студенты упражняются в технике перевода, более успешно усвоят нужную им специальную лексику, а с другой стороны они познакомятся с разными современными изданиями данной отрасли советской науки, техники и культуры.

Наши студенты с удовольствием работают над текстами из следующих советских журналов и книг: «Культура и жизнь», «Искусство», «Русский язык за рубежом», «Советский Союз», «Страницы истории», «Краткая история СССР».

Нами были проанализированы и домашние тексты студентов с точки зрения лексики. Для этого анализа мы использовали тексты, взятые из области общественных наук, в объёме 2589 предложений.

Рассматривая лексический состав самостоятельных домашних текстов мы пришли к выводу, что только приблизительно 4 процента нашей лексической базы, состоящей из 278 слов, повторялось больше, чем в 15 раз. Таким образом в лексическом составе наших учебных текстов ряд «лишних» слов, и словосочетаний, которые ни активно, ни пассивно не усвоятся нашими студентами. Преподаватели иностранных языков должны за минимум времени дать максимум коммуникативных средств, что и предполагает исключение или ограничение ненужных лексических единиц.

Принимая во внимание этот фактор обучения наиболее нужным, частным и коммуникативным словам в процессе обучения, и для того, чтобы получить более полную картину о лексическом составе нашего учебного материала, нашу лексическую базу сопоставили и с лексическим минимумом разговорной речи, на основе лексического минимума-словаря, авторами которого являются Иштван Кошараш и Иштваннэ Феньвеши.³

Этот минимум содержит 2500 заглавных, более употребительных слов. 50 процентов рассматриваемой нами лексической базы было только найдено в этом основном лексическом минимуме. (139 слов.)

3. Задачи преподавателей русского языка, связанные с выбором лексического материала.

Таким образом проанализировав наш учебный материал с точки зрения лексики, мы попробовали отметить наши важнейшие задачи чтобы улучшить эффективность учебной работы над лексикой.

3. 1. Мы считаем нужным *рационализировать лексический состав* нашего учебного материала. Первым этапом к рационализации было изменение структуры всего учебного материала. Некоторые наши темы, взятые на начальном этапе обучения языку специальной литературы, встроится в систему разговор-

ных занятий. Таким образом усвоенные в средней, или уже в начальной школе нашими студентами слова и словосочетания всё больше и больше закрепляются, их значение уточняется.

Вместо наших прежних текстов, имеющих разветвляющую лексику, предлагается нами *концентрация лекции*: это значит, что студенты, уже на первом курсе, хотя во втором семестре, работают со специальными текстами данной отрасли науки. Нами предлагаются короткие, более лёгкие с точки зрения грамматики и лексики тексты. На втором курсе эти тексты несколько усложняются, пополняются.

Часть специалистов и преподавателей считают, что в преподавании языка специальности в высших учебных заведениях нефилологического профиля необходимо определённую степень адаптации специальных текстов как по причинам «экономическим», так и по причинам методическим.

Адаптированный текст — по определению Я. Ворачека — «это такой учебный материал, в котором содержится необходимое количество терминологических единиц и типичных грамматических явлений и который предназначен определённой группе людей для овладения ... идеальной была бы адаптация постепенная, т. е. адаптация, нисходящая к текстам оригинальным, которые служили бы пособием на высших этапах обучения языку.»⁴

Таким образом, применением метода концентрации и повторения лексики отдельные лексические единицы довольно много раз повторяются в разных подтекстах, в разных коммуникативных ситуациях, и многосторонним упражнением активно усваются.

При выборе учебных текстов по специальности можно иметь в виду те параметры, которые издавна пропагандируются в советской методике:

«Текст пригоден для учебника, если он содержит

а) новую актуальную информацию
б) явную, или скрытую проблему, допускающую обсуждение, или размышление,

в) адаптивен, т. е. с небольшими изменениями применим в речи учащегося, или похож на те, которые он может встретить в реальной жизни.»⁵

При организации учебного процесса большую роль приходит на обучение, на практику, и на укрепление лексического материала.

Презентация учебного — лексического и грамматического материала в учебниках должна занимать 1/4 его объёма а остальные 3/4 урока отводятся тренировке и контролю.⁶ В связи с упражнениями нужно отметить, что психолингвистические исследования наших дней в области речевой деятельности оказали влияние на развитие теории упражнений. Методическая организация речевого материала в упражнениях должна имитировать основные процессы языковой коммуникации, операции и речевые действия.

3. 2. Как наш опыт подтверждает, движущим стимулом для наших студентов является совпадение профессиональной направленности и учебного материала. Наши студенты требовательны к учебному материалу, предпочитают *коммуникативность* и *актуальность* текстов. Им преподаватели могут дать большую свободу в выборе учебных, интересующих их текстов.

Общепризнанная цель учебников, используемых в обучении иностранным языкам, в настоящее время формулируется через коммуникативность: иностранный язык, в нашем случае русский язык используется для получения и передачи экстралингвистической информации. Коммуникативный характер учебников — качественная сторона лексики — не всегда осуществляется в

теперешних учебниках. Как Б. В. Беляев отмечал, в учебниках «слишком много языкового материала, а также языковых упражнений, и слишком мало речевого материала, и речевых (точнее коммуникативных) упражнений.»⁷

По мнению Арутюнова и Трушиной, соотношение коммуникативных и некоммуникативных заданий в уроке рекомендуется в пропорции 2:1, но ими добавляется, что эта пропорция может колебаться в зависимости от целей учебника.

По нашему мнению в области развития коммуникативности перед нами ещё много задач. В наших учебниках мало коммуникативных упражнений. Нет тесной связи между отдельными областями обучения языку. Нельзя сначала учить морфологии, затем правилам синтаксиса, анализа и синтеза предложений, и в конце концов коммуникации с помощью этих предложений.

Основное методическое правило — эта непрерывная связь лексики, грамматики и коммуникации. Нельзя обучать коммуникации, минуя систему языка, нельзя обучать лексике и грамматике минуя коммуникацию.

Для более эффективного осуществления принципа коммуникативности наряду с использованием учебников необходимо вовлечь в круг учебных текстов и дополнительный материал. Нами для этого применяются и в дальнейшем должны применяться современные издания советской печати.

Никакой иностранной язык нельзя изучать в отрыве от культуры страны изучаемого языка.

3. 3. Таким образом в наши дни кроме единого учебника для всего профиля возникла необходимость в создании пособий по узкой специальности учащихся, а также набор пособий, индивидуализирующих обучение.

Путь дальнейшего развития — по нашему мнению — это создание учебных комплексов, состоящих не только из учебников, а ряда учебных — пособий. Такой учебный процесс может быть более успешным. Учебный комплекс состоит из ряда учебников, (отдельно для учащихся и для преподавателей), хрестоматий, сборников упражнений, разговорников, грамматических таблиц, из словарей минимумов по специальности, из тематических словарей, и словарей сочетаемости слов.

Концепция создания «учебных комплексов» получила подтверждение и в работах методистов разных социалистических стран. Об этом свидетельствует статья чехословацкого автора, Я. Зимовой.

«Реальные условия обучения языку в вузе ... заставляют нас создавать учебники, направленные на достижение комплексной цели обучения, на формирование навыков и развитие умений необходимых для рецептивных и продуктивных видов речевой деятельности. Понятно, что эти учебники не могут претендовать на универсальность, на овладение всеми видами речевой деятельности в полном совершенстве и являются своего рода введением, имеют инструктивный характер. В целях дальнейшего развития рецептивных и продуктивных умений в порядке самостоятельной, индивидуальной работы студентов целесообразно создавать специальные дополнительные пособия.»⁹

В качестве начального этапа составления материала к «учебному комплексу», нами были созданы словари-минимумы и хрестоматии для студентов, изучающих историю, языкознание, литературу и народное образование.

В дальнейшем мы должны ещё больше расширить круг учебных пособий, используемых в обучении русскому языку студентов нефилологического профиля.

Для успешного осуществления цели обучения иностранным языкам необходимо опираться на строго продуманный по своей структуре, лексике и грам-

матике учебный материал, на объединяющие широкий круг аспектов обучения комплексы учебных пособий, которые являются одновременно органической частью профессиональной подготовки будущих преподавателей-предметников, и важным средством воспитания.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ:

1. А. Р. Арутюнов—Л. Б. Трушина: Учебник русского языка для иностранцев: основные требования и характеристики. Москва, «Русский язык», 1982. стр. 38.
2. Dr. Major Ferencné: Az idegennyelvi szakszöveg megértésének módszertani kérdései. OMDK, Bp. 1980. 25. o.
3. Kosaras — Fenyvesiné: Orosz nyelvi értelmező kisszótár. Tankönyvkiadó, Bp. 1978.
4. Я. Ворачек: К вопросу о так называемых оригинальных текстах (для преподавания русского языка студентам высших учебных заведений нефилологического профиля). Материалы У Конгресса МАПРЯЛ, Прага, 1982. стр. 96.
5. Б. В. Беляев: Новое в психологии обучения иностранным языкам. Москва, 1969. стр. 146.
6. А. Р. Арутюнов—Л. Б. Трушина: Учебник русского языка для иностранцев: основные требования и характеристики. Москва, «Русский язык», 1982. стр. 36.
7. Б. В. Беляев: Новое в психологии обучения иностранным языкам. Москва, 1969. стр. 146.
8. А. Р. Арутюнов—Л. Б. Трушина: Учебник русского языка для иностранцев: основные требования и характеристики. Москва, «Русский язык», 1982. стр. 35.
9. Я. Зимов: Проблематика концепции учебников русского языка для студентов нефилологических вузов. Материалы У Конгресса МАПРЯЛ, Прага, 1982. стр. 179.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Беляев, Б. В.: Новое в психологии обучения иностранным языкам. В книге: Психологические и психолингвистические проблемы владения языком. Москва, 1969.
- Митрофанова, О. Д.: Особенности подачи грамматического материала и работа над текстом по специальности на продвинутом этапе обучения. Москва, 1969.
- Лексические минимумы русского языка. Под ред. П. Н. Денисова. Издательство Московского Университета, 1972.
- Леонова, Э. М.: Типовой текст, как приём обучения русскому языку с учётом специальности. Москва, 1974.
- Метс, Н. А.: О единице обучения при формировании навыков монологического высказывания на материале научного стиля речи. «Русский язык за рубежом», 1974.
- Васильева, А. Н.: Курс лекций по стилистике русского языка. Научный стиль речи. Изд. «Русский язык», Москва, 1976.
- Кузнецова, И. В.: О смысловых единицах в текстах по специальности. В книге «Вопросы теории и практики преподавания русского языка как иностранного.» Изд. Московского Университета, Москва, 1979.
- Митрофанова, О. Д.: Учебный принцип активной коммуникативности на продвинутом этапе обучения студентов-нефилологов. «Русский язык за рубежом», 1979/1.
- Мустайоки, А.: О минимизации языка в учебных целях. «Русский язык за рубежом», 1980/5.
- Лизунов, В. С.: Вопросы теории и практики перевода. «Русский язык за рубежом», 1981/6.
- Арутюнов, А. Р.—Трушина, Л. Б.: Учебник русского языка для иностранцев: основные требования и характеристики. В книге: «Современное состояние и основные проблемы изучения и преподавания русского языка и литературы.» Москва, «Русский язык», 1982.
- Ворачек, Я.: К вопросу о так называемых оригинальных текстах (для преподавания студентам высших учебных заведений нефилологического профиля.) Материалы У Конгресса МАПРЯЛ, Прага, 1982.
- Зимова, Я.: Проблематика концепции учебников русского языка для студентов нефилологических вузов. Материалы У Конгресса МАПРЯЛ, Прага, 1982.
- Dr. BANO ISTVÁN: A szókincs tanítása. Általános metodika. Bp. Tankönyvkiadó, 1972.

DR. HEGEDÜS JÓZSEF: Szakszöveg és szóbeliség. A szaknyelvoktatás elvi és gyakorlati kérdéseiről. TIT Központ Bp., 1972.

ROSTA SÁNDOR: Az orosz nyelvtanítás elmélete és gyakorlata. Tankönyvkiadó, Bp., 1975.

KOSARAS—FENYVESINÉ: Orosz nyelvi értelmező kiadvány. Tankönyvkiadó, Bp., 1978.

DR. HÁRY LÁSZLÓ: Orosz nyelv. Egységes jegyzet. Tankönyvkiadó, Bp., 1979.

DR. ERDEI MIHÁLY—BARÓTINÉ DR. GAÁL MÁRTA: Orosz—magyar szakszótár és szöveggyűjtemény népművelés, és könyvtár szakos hallgatók számára. Egységes jegyzet. Tankönyvkiadó Bp. 1980.

KALÓ FERENC—T. NÁDASI MAGDOLNA: Orosz nyelvi jegyzet történelem szakos hallgatók számára. Egységes jegyzet. Tankönyvkiadó, Bp., 1980.

DR. MAJOR FERENCNÉ: Az idegen nyelvi szakszöveg megértésének módszertani kérdései. Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ, Bp., 1980.

ZAHEMSZKY LÁSZLÓ: Orosz nyelvi jegyzet nyelv és irodalom szakos hallgatók számára. Egységes jegyzet. Tankönyvkiadó, Bp., 1980.

DR. HADAS FERENC—H. JUHÁSZ ÉVA: Az általános iskolai teljesítményszint komplex mérése orosz nyelvből. Idegen nyelvek tanítása, 1981/5.

Művelődési Miniszter 104/1981 MM. számú utasítása. Művelődési Közlöny, 1981. II. 20.

NAGYNÉ SZABÓ KLÁRA—SÓVÁGÓ MÁRIA: Társadalomtudományi szakszövegek szókincsvizsgálata a lektorátusi orosz nyelvoktatás gyakorlatában. Pályamunka. Szeged, 1982. Kézirat.

AKTUÁLIS PROBLÉMÁK A NEM OROSZ SZAKOS HALLGATÓK NYELVOKTATÁSÁBAN: A TANANYAG SZERKEZETE ÉS A NYELVOKTATÁS KÖVETELMÉNYEI

NAGYNÉ SZABÓ KLÁRA

Kiindulásként a cikk áttekinti a nem orosz szakos hallgatók nyelvoktatásának jelenlegi célkitűzéseit, követelményrendszerét, valamint ezek vetületét a nyelvoktatás gyakorlatában. Ezután a nyelvoktatás követelményrendszere és az oktatott tananyag összefüggéseit vizsgálja, s elemzi a lektorátusi nyelvoktatás gyakorlatában felhasznált társadalomtudományi szakszövegjegyzetek struktúráját, lexikájának egyes mennyiségi és minőségi aspektusait.

A cikk befejező részében a lexikai anyag kiválasztásának, a tananyagba való beépítésének főbb kritériumait határozza meg az oktatás gyakorlata szempontjából, a szakszövegek aktualitását és kommunikativitását, az oktató-nevelő munkában való sokoldalú felhasználhatóságát hangsúlyozva.

AKTUELLE PROBLEME IM SPRACHUNTERRICHT DER NICHT RUSSISCHSTUDENTEN: STRUKTUR DES LEHRSTOFFES UND ANFORDERUNGEN DES SPRACHUNTERRICHTS

KLÁRA NAGY—SZABÓ

Zunächst gibt die Autorin einen Überblick über die gegenwärtigen Zielsetzungen im Sprachunterricht der nicht Russischstudenten, das Anforderungssystem sowie deren Projektion in der Übung des Sprachunterrichts. Dann werden das Anforderungssystem und die Zusammenhänge des unterrichteten Lehrstoffes untersucht, sowie Struktur der im Sprachunterricht des Lektorats verwendeten gesellschaftswissenschaftlichen Fachtexthefte, die einzelnen quantitativen und qualitativen Aspekte deren Wortschatzes analysiert.

Zum Schluss werden die Hauptkriterien der Auswahl des Wortschatzes, des Einbaus in den Lehrstoff vom Standpunkt der Übung des Unterrichts bestimmt, betonend die Aktualität und Kommunikativität der Fachtexte, deren mehrseitige Verwendbarkeit in der Unterrichts- und Erziehungsarbeit.

DAS GESICHT DER REDEWENDUNGEN UND DER SPRICHWÖRTER IN SPRACHE UND SPRACHGEBRAUCH

EMMA MOLNÁR

1. In der vorliegenden Studie werden die wichtigeren Forschungsergebnisse der Habilitationsarbeit der Verfasserin thesenartig zusammengefasst.

1.1. Die Theorie der Phraseologie gehört nicht zu den allgemein bekannten und beliebten Forschungsthemen, obwohl sie nicht ohne jegliche Vorgeschichte dasteht. Diese Feststellung bezieht sich sowohl auf die ausländischen als auch auf die heimischen Forschungen. Die phraseologische Untersuchung gehört zu den Gebieten der Sprachwissenschaft, deren Entwicklung erst relativ spät begann, und die deshalb noch nicht genügend geklärt sind. Der Grund dafür liegt nicht nur in der Kompliziertheit der Frage, in der Ungeklärtheit der Aspekte, in der Vielfältigkeit des zu verarbeitenden Materials sondern in beachtlichem Masse auch darin, dass die phraseologischen Einheiten, insbesondere die ihnen verwandten sprachlichen Gebilde und Überlieferungselemente gleichzeitig dem Forschungsmaterial mehrerer Wissenschaftszweige angehören, deshalb finden die Forschungsgegenstände nirgends ihren richtigen Platz (vgl. GÁBOR O. NAGY: A magyar frazeológiai kutatás története. Bp. 1977. NytudÉrt. 95, 9). „Die Sprachwissenschaft musste einen bestimmten Entwicklungsstand erreichen, vorher konnte die phraseologische Einheit nicht zum Gegenstand selbständiger Forschungen werden, denn dazu mussten die nur für die Phraseologie charakteristischen Eigenschaften erkannt werden.“

In der vorliegenden Studie bezeichnet der Ausdruck „Phraseologie die allgemeine Kategorie, die sich innerhalb der Sprachwissenschaft mit der Lehre über die ständigen Wortverbindungen beschäftigt, die „phraseologische Einheit“ bezeichnet die Wortverbindungen verschiedener Grössenordnungen. Durch den Ausdruck „Idiom“ werden in der internationalen Fachliteratur die Redewendungen und die Sprichwörter auch gemeinsam bezeichnet, deshalb wird dieser Ausdruck auch in der Abhandlung in diesem Sinne gebraucht.

Man hat im vergangenen Jahrhundert versucht, die Terminologie zu klären und eindeutig zu machen; im Grunde genommen gewann aber diese Disziplin innerhalb der Sprachwissenschaft als Ergebnis der Forschungsarbeiten der letzten Jahrzehnte eine gewisse Selbständigkeit. Dieser Vorgang ist noch nicht abgeschlossen, viele Fragen müssen noch exakt beantwortet werden. (In der vorliegenden Studie wird nicht auf die Unterschiede der ungarischen und der deutschen Terminologie näher eingegangen.)

1. 2. Vom Themenkreis der Phraseologie ist die sprachliche Untersuchung der ungarischen Redewendungen und Sprichwörter (der Idiome) zum Gegenstand dieser Untersuchung gewählt worden, und zwar mit besonderer Rücksicht darauf, dass die Feststellungen über die Redewendungen und Sprichwörter im Sinne der Dialektik des Allgemeinen und des Besonderen auch auf die Eigenschaften der Phraseologie als der weiteren Kategorie hindeuten. Ihr Status innerhalb der Linguistik ist heute

noch nicht befriedigend geklärt worden — weder der Status der Phraseologie im allgemeinen noch der des Idioms innerhalb dieser im besonderen, obwohl sich namhafte ungarische und ausländische Wissenschaftler um die Lösung bemühen, Wege und Richtungen für die weiteren Untersuchungen bezeichnen.

Die Untersuchung erstreckt sich auf vier grundlegende Aufgaben teilweise mit theoretischer, teilweise mit praktischer Zielsetzung:

- a) Eine Trennung wird zwischen den Redewendungen und den Sprichwörtern sowie ihren sprachlichen und sprachgebräuchlichen Ebenen vorgenommen.
- b) Es werden die theoretischen Fragen der Idiome (Sprichwörter und Redewendungen), ihre lexikologischen, grammatischen, syntaktischen, semantischen und kontextuellen Eigenschaften sowie im Zusammenhang mit den textologischen Untersuchungen auch ihre stilistischen Eigenschaften untersucht.
- c) Es werden Typen der Form und der Bedeutungsvarianten als lexikologische und angewandte Varianten ermittelt.
- d) Es wird mit Hilfe der kontextuellen Analyse eine sprachliche Beschreibung vorgenommen, die Einbaumöglichkeiten der fraglichen Wortverbindungen in den Text (der Rückebau) werden dem Charakter des Materials entsprechend in vertikaler und in horizontaler Ebene untersucht.

1. 3. Die wissenschaftliche Vorgeschichte der phraseologischen Forschungen in Ungarn wird im postumen Buch von Gábor O. NAGY mit grosser Fachkenntnis summiert. Dieses Buch kann für eine beinahe erschöpfende, registrative und analysierende Arbeit angesehen werden, jedoch kann man sich nicht mit einem allgemeinen Hinweis begnügen, sondern man muss den eigenen Forschungsaspekten entsprechend die Vorgeschichte der Forschungen kurz überblicken.

Sowohl im Ausland als auch in Ungarn kann man die Sammlung und Aufzeichnung der Idiome für den Anfang halten. Dieses Material war heterogen, es enthielt nicht nur die Redewendungen und die Sprichwörter, obwohl es sich vorwiegend aus diesen zusammensetzte. Die in den Wörterbüchern auffindbaren vielen Idiome bilden eine Sammlung von Belegen, die den Sprachzustand einer Zeitspanne in einer Form spiegeln, die auf die sprachliche Ebene erhoben ist; diese Sammlung von Belegen kann für den Forscher als Korpus gelten.

Auch die theoretischen Forschungen haben ihre Wurzeln in den Sammlungen: in den Einleitungen, bzw. in den ergänzenden Abhandlungen sind wichtige theoretische Feststellungen der Verfasser zu finden. Vor allem werden die Idiome von allen anderen sprachlichen Konstruktionen dadurch unterschieden, dass — von einigen Ausnahmen abgesehen — in der Tat Wortverbindungen in die Sammlung als Adagium aufgenommen werden, und sie werden auch interpretiert, wo dies für nötig empfunden wird (siehe János BARANYAI DECSI, Péter KIS VICZAY, Ferenc POMEY und andere). Ausserdem häufen sich auch die Kriterien, die für charakteristische Eigenschaften jener Kategorie angesehen werden, auf deren Grundlage sich eine annähernde Definition herausbilden kann. An manchen Stellen weisen die Verfasser sogar auch noch auf die Gebrauchsweise hin.

Seit Mitte des 19. Jahrhunderts werden die Redewendungen und die Sprichwörter auch zum Gegenstand der sprachwissenschaftlichen Forschungen gewählt. Es entstehen noch Sammlungen, aber die selbständigen Studien sind bereits wichtiger. Die Idiome werden als Beweise für die Volksweisheit zitiert und zugleich für kollektive Schöpfungen angesehen, die auch Eigenschaften der „äusseren Konstruktion“ und der Sprachwissenschaft aufweisen. Das bedeutet einen stilistischen und sprachlichen Aspekt (József SZVORÉNYI). Man unterscheidet die Redewendungen, die Sprichwörter

und die geflügelten Wörter, dadurch entsteht eine Art Typisierung (Frigyes RIEDL). Man findet Hinweise auf die Satzformen der Sprichwörter ferner auch auf die zur Satzbildung notwendigen lexikologischen Eigentümlichkeiten der Redewendungen (László NÉVY). Seit der Jahrhundertwende kann man umfassender, die synchronischen und diachronischen Aspekte gleichsam im Auge behaltend über ihre semantischen, stilistischen und grammatischen Eigenarten in den Werken namhafter Wissenschaftler lesen (Simon BAUER, Vilmos TOLNAI, Manó KERTÉSZ, Gyula CSEFKÓ, Gábor O. NAGY, József JUHÁSZ). Die weitere Forschungsrichtung wird von István SZATHMÁRI in seiner wichtigen, summierenden Studie angegeben.

Parallel zu den sprachwissenschaftlichen Forschungen, aber von diesen nicht unabhängig gab es und gibt es heute noch Forschungen in der Folkloristik — sogar lange genug nur in dieser Richtung und mit dieser Zielsetzung (János BERZE NAGY, zur Zeit Agnes SZEMERKÉNYI, Vilmos VOIGT). Die Klassifizierung, die Typologie sowie die Varianten bilden hier den Gegenstand der Forschungen.

Wir halten die Erforschung der Theorie der Idiome im Ausland wie auch in Ungarn für das 20. Jahrhundert für charakteristisch. Vor allem bildet die phraseologische Theorie in weiterem Sinne den Gegenstand der Forschungen, und nur innerhalb dieser Disziplin die der Idiome. Die selbständige Untersuchung der Idiome gehört eher den folkloristischen Forschungen an.

1.4. Es hat sich beim historischen Überblick herausgestellt, dass viele Meinungsverschiedenheiten auf dem Gebiet der phraseologischen Forschungen bestehen. Es gibt keine eindeutige Terminologie, und die engere bzw. weitere Interpretation der Phraseologie ist ebenfalls umstritten. Die Phraseologie im engeren Sinne beschränkt sich lediglich auf die Idiome, auf die nicht analysierbaren phraseologischen Einheiten; Phraseologie im weiteren Sinne bezieht sich dagegen auf alle aus mehreren Worten bestehenden erstarrten sprachlichen Einheiten. Mehrere Forscher beschäftigen sich auch mit der Systematisierbarkeit der Phraseologie, allerdings sind die angewandten Methoden sowie die Forschungsrichtungen unterschiedlich. Die Lexikographen beschäftigen sich sozusagen pflichtmässig mit der Phraseologie; und da die Klärung der theoretischen Fragen eine unausbleibliche Begleiterscheinung der Zusammenstellung von Wörterbüchern ist, nähert sich ihre Methode dementsprechend dem Thema in erster Linie von der Bedeutung her. Die Annäherung der Problematik von dem Text her ist heute schon keine Seltenheit mehr, es muss aber zugleich auch gesagt werden, dass in dieser Annäherung die Frage der Struktur (Form und Konstruktion) als primär gilt. Die stilistische Approximation wird unter den Aspekten der Forschungen etwas vernachlässigt. In der Tat hat aber die Theorie der Phraseologie bei den einfachen Sammlungen angefangen durch die kleinen Beobachtungen bzw. durch die gründliche Forschungstätigkeit vieler Wissenschaftler ein Niveau erreicht, dass sich der Weg zu den weissen Flecken, zu der Beantwortung der offenen Fragen klar abzeichnet.

2.1. Die in der Abhandlung angewandten Untersuchungsmethoden sind der Natur des Materials sowie den gesetzten Zielen entsprechend gewählt worden.

Zur Untersuchungsmethode gehören vor allem die Analyse, der Vergleich, die Statistik, die Distributionsanalyse sowie die Anwendung des Netzmodells des gleichen Graphen.

Unter Analyse wird sowohl die Analyse der Form als auch die der Funktion verstanden, und das bezieht sich gleichermassen auf die morphologische sowie auf die syntaktische Untersuchung. Mit Hilfe der Distributionsanalyse wird die Ausscheidung der Redewendungen und der Sprichwörter vom Text vorgenommen; es werden die differentiellen Charakterzüge der fraglichen Wortverbindungen ermittelt,

durch die sich diese von den anderen phraseologischen Einheiten unterscheiden. Ein Vergleich wird in formaler, semantischer und stilistischer Hinsicht vorgenommen, die in den Wörterbüchern und im schöngeistigen Material auffindbaren Idiome werden parallelisiert. Diese Methode ist zur Unterscheidung der Varianten mit Erfolg anzuwenden, die im sprachlichen Material eines Dichters oder Schriftstellers in gleicher oder aber in differenzierter Weise dargestellt sind. Die Statistik hilft die Proportionen des Vorkommens klären, die Netzmethode ist zum Beweis, zur Illustrierung der textologischen Festsstellungen geeignet.

2.2. Den Untersuchungskorpus bilden die in der schöngeistigen Literatur gesammelten Redewendungen und Sprichwörter ferner die Daten aus den Wörterbüchern und Sammlungen, die in verschiedenen Epochen entstanden sind. Das Wörterbuchmaterial hat vor allem als Grundlage zum Vergleich gedient, es wurde aber zugleich auch als Korpus betrachtet.

Bei der Auswahl des schöngeistigen Materials galt es als der wichtigste Aspekt, dass man von den ersten bedeutenden Werken in ungarischer Sprache bis zum heutigen Tage Werke untersuchen konnte, die nach dem Zeugnis der vorangehenden Sammlungsproben Redewendungen und Sprichwörter in genügender Zahl enthalten, und die vermutlich oder nachweisbar den Sprachgebrauch ihres Zeitalters spiegeln; es sollten auch möglichst alle Kunstgattungen — das Drama, die Lyrik und die Epik — vertreten sein.

2.3. Es wurden annähernd 7000 Redewendungen und Sprichwörter (etwa 6000 Redewendungen und 1000 Sprichwörter) untersucht. In der Statistik der Idiome gibt es viele Verhältnismässigkeiten, denn es geht aus dem Charakter des untersuchten Materials hervor, dass sie nur schwer durch Zahlen ausgedrückt werden können, im Wörterbuch werden ja auch Varianten mitgeteilt, die sich in ihrer Form, im Text weiter differenzieren. Die Menge der im untersuchten literarischen Material vorkommenden Redewendungen und Sprichwörter ist schon auch deshalb relativ, weil der Prozentsatz des Vorkommens auch die im Text erscheinenden Varianten involviert. Ich habe auch die lexikalische (Bestands-) Form aller angewandten Varianten untersucht, und das hat eine neuere Datenmenge ergeben. Der qualitative Index ist auf Grund von Konstruktionen und teilweisen Zergliederungen zusammengestellt worden, der im Verhältnis zur Realität nur annähernd genau ist, jedoch gibt er eine gewisse Information über die Grösse des untersuchten Materials.

Die Erklärung der historischen Entwicklung der einzelnen Redewendungen und Sprichwörter gehörte nicht zu meinen Aufgaben. Ich war bestrebt, jene Eigenschaften, Charakterzüge und die distinktiven Merkmale aufzudecken, auf deren Grundlage diese als sprachliche Einheiten einer neuen, eigenartigen Grössenordnung gelten, die nur auf diese bezogen werden können.

3. Die Idiome können zu den phraseologischen Einheiten gerechnet werden, solche Verkörperungen, die gleichzeitig zum Gebiet mehrerer Wissenschaftszweige gehören. Der nächstliegende Wissenschaftszweig ist die Folklore, die mit ihren eigenartigen Methoden Forschungen durchführt.

Unsere Annäherungsweise hat einen linguistischen Aspekt, denn die Idiome sind in ihrer Form Sprachgebilde, Konstruktionen der Sprache, und das ist der Beweggrund dafür, nachzuforschen, was für sprachliche Eigenschaften sie aufweisen, und welche Gesetzmässigkeiten der Anwendung, des Gebrauchs ihrem Funkzionieren zugrunde liegen.

3.1. Die Redewendungen und die Sprichwörter sind die Verbindungen von Wörtern, und als solche Einheiten können sie im Wörterbuch verzeichnet sein. Die im Wörterbuch fixierbare Variante existiert auf der Ebene des Bestandes d. h. auf

der der Sprache, das ist ein Gebilde, das in einer grösseren Grössenordnung erstarrte als es das Wort ist und als fertige Konstruktion auf die sprachliche Ebene kam. Durch diese Eigenschaft ist sie auch mit anderen phraseologischen Konstruktionen verwandt. Die Ebene des Sprachgebrauchs bedeutet für sie Ausgangspunkt und Ergebnis zugleich. Sie ist im Sprachgebrauch entstanden und wurde auf einer höheren Konstruktionsebene als eine neue Einheit verwendbar.

Die ältesten Sammlungen zeugen dafür, dass sie schon als zusammenhängende Verbindungen registriert wurden, man hat ihre Gebundenheit, ihre Beständigkeit bemerkt.

Sie sind das Ergebnis einer kollektiven Schöpfung wie die Sprache selbst; ihre Veränderlichkeit aber verdanken sie dem Sprachgebrauch. Es gehört zu ihren lexikologischen Eigenschaften, dass sie im Wörterbuch verzeichnet werden können, sie sind aber keine Lexeme im konventionellen Sinne des Wortes.

3.2. Hinsichtlich ihrer grammatischen Natur sind sie Glosseme (szűr alól; suba alatt = unter der Decke; ebestől-macskástól = mit Mann und Maus, Syntagmen (ötödik kerék = das fünfte Rad; anyámasszony katonája = Muttersöhnchen; Csáky szalmája = herrenloses Gut) und Sätze (Kibújt a szög a zsákból! = Man sieht, wohin das hinaus will! Pap se beszél kétszer! = Zweimal predigt der Pfarrer nicht! Zsindely van a háztetőn = Es sind Schindeln auf dem Dach usw.). In diesen Grössenordnungen sind sie erstarrt, die innere Konstruktion haben sie mitgebracht, und dadurch etwa auch die Bedingungen dafür, wie sie sich im einzelnen in den Text zurückkonstruieren lassen. Aus ihrer grammatischen Konstruktion ergibt sich die Eigenschaft, dass sie im Gebrauch eine Veränderlichkeit aufweisen. Je komplizierter das Idiom (z. B. der Satz), desto veränderlicher; je einfacher (z. B. das Glossem), desto weniger veränderlich (ob Sprichwort oder ob Redewendung) innerhalb der Grenzen der Erkennbarkeit. Es ist eine innere Angelegenheit der Idiome, dass die Lexeme, aus denen sich die Konstruktionen zusammensetzen, ihre morphologischen Eigenschaften bewahren und dadurch den Hineinbau ermöglichen. Sie sind zwar ständige Wortverbindungen, trotzdem sind sie grammatisch gesehen keine geschlossenen Einheiten, sondern sie sind auflösbar, dadurch wird ihr Hineinbau in den Text möglich. Man kann feststellen, dass es sich um solche ständigen Konstruktionen handelt, *die in erneuertem Zustand, den Anforderungen der Konstruktionen des Textes entsprechend gebraucht werden und nur selten nach der Variante, die im Wörterbuch verzeichnet steht.* Man muss natürlich hinzufügen: meistens. Z. B.: Elment Földvárra deszkát árulni = in die Bretter gehen (ONG 141/104). Die deutsche Formel: Er wird wohl bald in die Bretter gehen.

— „Ist es sehr schlecht um den Herrn bestellt?“

— „Seine Gnaden ist wohl schon sehr nahe daran, in die Bretter zu gehen.“

— „Wieso in die Bretter?“ — schrie ich dem Alten ins Ohr.

— „Wo wir doch alle hingehen, ich und andere auch, vielleicht auch noch der gnädige Herr Doktor, na eben, *in die Bretter.*“ (MIKSZÁTH, K.: Világít este a szent-jánosbogár. BP., R-Fr. 64.)

Auf der Ebene der Sprache muss man die phraseologischen Einheiten und innerhalb dieser die Redewendungen und die Sprichwörter als besondere Einheiten betrachten, die durch ihre Komplexität zu grösseren Einheiten werden. Als komplexe grammatische Eigenschaften gelten die folgenden: als Lexeme können sie im Wörterbuch verzeichnet werden, sie weisen morphologische und syntaktische Eigenschaften auf. In textologischer Hinsicht spielen sie auf der Ebene der Kommunikation und der Information ebenfalls eine Rolle.

3.3. Semantisch gesehen ist das Idiom entweder ein völlig oder auch nur zum

Teil neues Gebilde. Es gilt als neu, wenn sich die Bedeutung völlig von dem Sinn der einzelnen Bestandteile losgelöst hat, z. B. Zsákbamacskát árul (ONG 734/33)=die Katze im Sack verkaufen=die Absicht, den Plan verheimlichen; Esőből csurgó alá megy='kisebb bajból úgy kerül ki, hogy nagyobb éri' (ONG 180/665)=den Rauch fliehen und ins Feuer gehen. Wenn ein Lexem — oder mehrere Lexeme — die ursprüngliche Bedeutung bewahren, dann gilt das Idiom als ein teilweise neues Gebilde z. B. Árnyékának se vétettem='semmit sem vétettem neki' (ONG 53/665)=ich tat niemandem was zuleide; Megunja a dicsőséget='végeképp megun'valamit' (ONG 132/136)=er ist der Herrlichkeit endgültig satt.

Der Gelegenheitssinn wird durch die Irradiation der Bedeutung des Textes bestimmt.

Die Definition, nach der der Bedeutungswandel am Idiom als an einer einheitlichen Wortverbindung eingetreten ist, stimmt also nur mit der Ergänzung, dass entweder ein totaler oder ein partieller Bedeutungswandel eingetreten ist.

Auch unter den Idiomen sind die Monosemie, die Polysemie und die Heterosemie zu finden (siehe KÁROLY, S.: Általános és magyar jelentéstan. Bp. 1970—78).

Auch das Stilistikum der Idiome hängt in grossem Masse mit ihren semantischen Eigenschaften zusammen. Der Wechsel der ursprünglichen und der übertragenen Bedeutung innerhalb einer Texteinheit (z. B. innerhalb des Absatzes) oder aber die Zusammenfügung in der Art und Weise, dass der konkrete Bedeutungsinhalt parallel zur übertragenen Bedeutung existiert, macht den Text stilistisch expressiv. Da die Idiome bekannte Gemeinschaftsschöpfungen sind, erfolgt ihre Neugestaltung in der Art und Weise, dass der Dichter bzw. der Sprecher mit der aktiven Teilnahme des Lesers und des Hörers rechnet, der dadurch sozusagen am Vorgang der Schöpfung und der Erneuerung teilnimmt.

3.4. Die Variabilität ist hinsichtlich der Form und der Bedeutung ein augenfälliges Kennzeichen der Idiome. Die in der vorliegenden Studie dargestellten Typen sind keine geschlossenen Systeme sondern Möglichkeiten, die aus der im Wörterbuch verzeichneten Variante hervorgingen und sich stets von einem Typ zum anderen ordnen lassen (s. F_1+B_1 ; F_1+B_2 ... usw.) Z. B. Eine Bedeutung zu einer Form (F_1+B_1) „Megüti a bokáját”='lakolni fog érte' (ERDÉLYI 43/915)=Er wird daran noch zu lecken haben. „Majd kiszúrja a szemét”=',ott van közzvetlenül a szeme elött (mégsem látja) (ONG 630/637)=er sucht die Brille und hat sie auf der Nase. Mehrere Bedeutungen zu einer Form: $F_1+B_1 B_n$... B^0 : „Lábra kap”='a) divatossá válik, elterjed vmi'=in die Mode kommen (oder diese Mode ist auch bei uns eingerissen); 'b) (táj) meggyógyul, felépül, megerősödik'=(landschaftl). wieder auf die Beine kommen; 'c) megnő vki, vmi'=gross werden, erwachsen; 'd) anyagilag helyrejön vki'=finanziell (festen) Fuss fassen; 'e) kézen-közön eltűnik vmi'=etwas hat Füsse bekommen, ist abhanden gekommen (ONG 417/50.).

Die untersuchte Variierung: ausserhalb der Möglichkeit kann sich auch *das Thema* variieren; diese Analyse gehört aber in erster Linie zum Kreis der folkloristischen Forschungen.

3.5. Der Gebrauch der Idiome, ihr Hineinbau in den Text kann unterschiedlich erfolgen; die Art und Weise des Hineinbaus trägt viel zur stilistischen Wertordnung bei. Die sentenzmässige Aussage kann überzeugend wirken, die Aufmerksamkeit erregen, aber ihre Expressivität erreicht nicht den Grad des Hineinbaus sporadischen Systems. Durch das Netzmodell lässt sich der Hineinbau der Idiome in den Text (meistens in den Absatz) auch visuell darstellen. Dadurch wird einigermassen auch erleuchtet, in welche Konstruktionseinheit die wichtige oder weniger wichtige Aussage in den Text hineingebaut wird, und welche Stelle ihr zugeordnet wird. Diese

Untersuchung gehört aber schon eindeutig zum Kreis der textologischen Forschungen.u

3.6. Meine Arbeit enthält kein selbständiges Kapitel mit stilistischer Analyse, aber der stilistische Wert der Idiome kam nahezu bei der Erörterung aller Aspekte so oder so zum Vorschein wie auch die stilistische Wirkung ihres Gebrauchs. Einige Bemerkungen noch zu ihrer Rolle: Lange Zeit hat man sie als die Blumen unserer Sprache betrachtet, ihre Sammlung und Aufzeichnung war eindeutig mit der Wahrung der Volkstradition identisch, durch ihren Gebrauch war die stilistische Wirkung gesichert (s. DUGONICS, Dávid BARÓTI SZABÓ und andere.)

Die heutigen Stilistiken äussern sich bei uns vorsichtiger anstelle einer eindeutigen Anerkennung. „In der Beurteilung können nur zwei Extremitäten abgelehnt werden. Die eine Extremität wird von dem für das Materialvorengekommenen Sprachwissenschaftler vertreten, nach dessen Auffassung alle Redewendungen restlos Meisterwerke der Anschaulichkeit sind, die andere wird vom avantgardistischen Literaturwissenschaftler vertreten, nach dessen Meinung die Tradition, die gesellschaftliche Gültigkeit nur einen sehr geringen stilistischen Wert vertritt.“ (Gábor TÖRÖK, *A lírai igefügvények stilsztikája*. ItF. 85. Bp., 1974.) Zur Beurteilung braucht man in Wirklichkeit eine entsprechende Mässigkeit und Sachlichkeit.

Äusserst wichtig sind die Kunstgattungen, der Texttypus, die Situation, die sprachliche Umgebung, in der der Schriftsteller Redewendungen und Sprichwörter gebraucht. Die Anwendung von solchen Idiomen ist nicht in allen Situationen angebracht; sie sind in Sprache der Wissenschaft weniger angebracht, dafür aber in der Konversation durchaus zulässig.

Auch die Art und Weise der Anwendung nebst Schattierungen muss der Schriftsteller im Auge behalten. „So viele sprachliche Inventionen und Ideen eine ... Wortverbindung beim Entstehen auch enthält, langsam erstarrt sie, wird statisch, wird lexikalisiert, und diese Werte verblassen allmählich. Durch die Lockerung der Gebundenheit können sie vom Dichter erneuert werden. Natürlich kann der Dichter die Gebundenheit auch durch die Modifizierung der Konstruktion (Konstruktionen) lockern.“ (TÖRÖK, a. a. O. 130/31.) Der Modus der Umgestaltung der gebundenen Konstruktionen könnte im Laufe der Analyse durch mehrere Beispiele belegt werden.

Die verschiedenen Idiome haben unterschiedliche stilistische Werte, sie können nicht in einen Topf geworfen werden. Neben der Textumgebung, der Art und Weise des Gebrauchs kann auch der Charakter der Bildhaftigkeit der Redewendung zur Quelle des Stilistikums werden. Auf dieser Grundlage sind die Idiome stilistisch indifferent, expressiv und in intensiver Weise expressiv. Eine Untersuchung unter einem solchen Aspekt könnte ein besonderes Thema abgeben. Aus Gründen des Umfanges kann hier nicht darauf eingegangen werden, man muss sich mit der Bemerkung begnügen, dass die Tatsache, dass ein Ausdruck als Sprichwort oder Redewendung gilt, noch nicht unbedingt die erhöhte stilistische Wirkung garantiert.

3.7. Zum Schluss noch etwas zum praktischen Wert der Forschungsergebnisse. Die Idiome gehören zum Forschungsbereich der Phraseologie, und in den Grammatikbüchern könnten sie als separat definierbare sprachliche Einheiten mit selbständigen kategoriellen Eigenschaften neben die bisherigen Kategorien gestellt werden. Es erscheint durch ihre grammatische und semantische Komplexität als begründet, dass die Idiome in der funktionalen Grammatik als selbständiges Kapitel zwischen der Syntax und der Textologie ihren Platz bekommen. Es ist nicht zweckmässig, ihren Charakter als geschlossene Wortverbindungen zu betonen, denn wenn sie gebraucht werden, wird zuerst gerade ihre grammatische und semantische Gebundenheit aufgelöst. Ihren Platz finden sie erst auf Grund einer Annäherung vom Text bzw. dessen

Einheit, vom Absatz her; und so werden die Schüler auf allen Unterrichtsebenen die komplexere Speicherung der Zusammenhänge der Realität verstehen, nämlich die Möglichkeit dafür, dass man diese „Schemen“ schöpferisch reproduzieren und gebrauchen kann. Die sprachliche Ebene der Idiome sowie die im Sprachgebrauch beeinflussen sich gegenseitig; das Idiom kann daher nur in Abhängigkeit dieser gegenseitigen Beeinflussung sowohl im Wörterbuch als auch im Text erscheinen.

In dieser Systematisierung könnten die Idiome in den Lehrbüchern auf allen Stufen des Unterrichtes ihren Platz finden.

4. Die bisher erschienenen Studien der Verfasserin zum Thema:

1. A közmondások Csokonai műveiben. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1971. 225—234.
2. Szólásszótár Csokonai költői nyelvéből I-II. SzTF Tudományos Közleményei I. rész 1972. 103—120; II. rész 1973. 205—235.
3. A szólások és közmondások irodalmi felhasználásának előzményeiből. SzTF Tudományos Közleményei. 1974. 267—73.
4. A műfaj és a téma szerepe Csokonai szólás- és közmondáshasználatában. JGyTF Tudományos Közleményei. 1975. 183—193.
5. Logikai relációk kifejezése hálódigrammally a szöveg és a mondat vizsgálatában. Nyr. 1978. 452—63.
6. A szólások grammatikájához. JGyTF Tudományos Közleményei. 1978. 127—133.
7. Alapforma és változat kérdése a szólások vizsgálatában. NyttudÉrt. 103. Bp., 1980. 575—578.
8. A szólások grammatikai tulajdonságai. Nyr. 105. 1981. 339—347.
9. A szólások és közmondások szövegbe szerkesztése, a szerkesztés hálómódellye. Nyr. 1982.

A SZÓLÁSOK ÉS KÖZMONDÁSOK NYELVI ÉS NYELVHASZNÁLATI ARCULATA

R. MOLNÁR EMMA

A frazeológiai kutatás elméleti és módszertani szempontból is sokat fejlődött az elmúlt évtizedekben, de e témakörön belül újabb kérdések fogalmazódnak és várnak válaszra. A frazeológiának mint terminusnak a jelentése továbbá ezen belül a szólások és közmondások definíciója, elkülönítése fontos tartalmi feladat. A szótári forma (állományi alak) és használati forma (alkalmazott változat) meghatározása és szerepe a további vizsgálatok szempontjából ismét új kutatási kérdéskör. Szükséges fölvezetnünk a szólások és közmondások grammatikai struktúráját. A szólások grammatikai szerkezete nagyságrendjét tekintve: szólás-glosszéma, -szintagma és szólásmondat nagyságrendben jelenik meg. A szólások és közmondások szemantikai jellemzőit: a) strukturális-szemantikai és b) funkcionális szemantikai aspektusból közelítjük meg.

Az alaki és szemantikai variabilitás minden folklór jellegű alkotásnak — így a vizsgált állandó szókapcsolatnak is — sajátja.

A szólások és közmondások szövegbe szerkesztése nemcsak funkciójuk szempontjából fontos, hanem abból a szempontból is, hogy melyek az állandó és váltakozó elemek bennük, továbbá hogyan biztosíthatják a szöveg koherenciáját. Ez utóbbinak megjelenítő ábrázolása hálódigrammally történhet. A frazeológiai egységek alaposabb, behatóbb megismerésének az is egyik elsősorban gyakorlati célja az, hogy megfelelő helyet találjunk számukra a leíró grammatika rendszerében.

ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ НА УРОВНЕ ЯЗЫКА И РЕЧИ

EMMA MOLNAR

В последние десятилетия теория и методика исследования фразеологии развивалась быстрыми темпами, в ходе которого возникали и ожидают ответа новые вопросы, связанные с теорией и практикой изучения фразеологии. Определение значения термина «фразеология»;

и разграничение пословиц и поговорок являются важной задачей исследователей. С точки зрения дальнейшего исследования фразеологии важное значение имеют определение словарной формы (на уровне языка) и формы употребления (на уровне речи). Необходимо дальнейшее изучение грамматической структуры пословиц и поговорок. С точки зрения грамматической структуры поговорки могут быть глоссемами, синтагмами и предложениями. Семантические особенности пословиц и поговорок могут быть а) структурно-семантическими и в) функционально-семантическими. Наличие структурных и семантических вариантов является свойством всех фольклорных произведений, в том числе и фразеологизмов. Исследование пословиц и поговорок в контексте имеет важное значение не только с точки зрения изучения их функций, но и с точки зрения определения их постоянных и факкультативных компонентов и обеспечения когеренции текстов. Обеспечение когеренции текстов пословицами и поговорками можно изобразить при помощи сетчатой диаграммы. Важнейшей практической целью более основательного изучения фразеологии является определение её места в системе описательной грамматики.

ELJÁRÁSOK A SZÓKINCΣ OKTATÁSÁBAN

SZABÓNÉ CSILLIK ÉVA—SZÁSZ ZOLTÁNNÉ

Bevezetés

A felsőoktatási, így a tanárképző főiskolán folyó lektorátusi orosz nyelvoktatásnak is elsődleges célja a szakszöveg fordítási készség kialakítása. A hallgatók nyolc-éves orosz nyelvi előtanulmányai egészen más irányú készségek és jártasságok kifejlesztését irányozzák elő. (Ezért is módosították 1981-ben a nyelvrendeletet és vezették be a társalgási nyelv oktatását heti plusz 1 órában négy féléven keresztül.) A nyelvrendelet előírja, hogy a főiskolások mindkét szakjuknak megfelelő szakirodalmat fordítsanak szótárral és vizsgakövetelményként, ismert lexikai egységeket tartalmazó szöveget szótár nélkül.

A szakszövegfordítás speciális feladatot jelent a hallgatók számára. Biztos szakmai és grammatikai ismeretekkel kell rendelkezniük és egy korlátozott mennyiségű szókinccs birtokában kell lenniük.

Nyelvóráinknak tehát a nyelvtani törzsanyag ismétlésére, ill. a fordításközpontú oktatás szempontjait figyelembe véve, annak további bővítésére, a szakszókinccs elsajátítására és az olvasmányok feldolgozására kell épülnie. Mindezek a célok a heti két (három) órás oktatási idő keretében több kérdést is felvetnek az oktató tanár számára.

1. Az egységesített nyelvtani tematika, valamint az I. évfolyam részletes és elég jól begyakorolt nyelvtani anyaga a hallgatóknak megfelelő alapot nyújt — rendszeres tanulást és közepes szintű középiskolai tudásszintet figyelembe véve — a szakszövegek feldolgozásához.

2. Az újonnan megjelent szakszövegjegyzetek nagyjából megoldják a feldolgozandó anyag problémáját, hiszen vagy az olvasmányokat (leckéket) követve, vagy a szöveggyűjteményből válogatva, minden hallgató kezében van a fordítási feladat.

3. A fő gondot tehát a szakszókinccs elsajátítása okozza. Feladatunk ugyanis egy alapszókinccs megismertetése és begyakoroltatása mégpedig olyan fokon, amelyre a későbbiekben előbb mint hallgató, majd már mint kész tanár is támaszkodni tud. Mostani vizsgálódásunk tárgyát érthetően a következő kérdéscsoport képezi.

— Milyen szakszavakból álljon ez a szókinccs, s ennek a kérdésnek kapcsán, az internacionalizmusok jelentősége a szakszókinccsben.

— A szakszókinccs fejlesztésének különböző lehetőségei, azaz a szóképzés, az azonos etimonra épülő szócsaládok összeállítása, a szemantizálás különböző módjai (szinonimák-antonimák felhasználása).

— Egy „terminus technicus” jelentéstartalmának rögzítési módjai.

— Szakszövegben előforduló általános jellegű szókinccsminimum összeállítása.

Dolgozatunkban a szókinccsfejlesztés lehetőségeire, a „terminus technicus” jelentéstartalmának rögzítési módjaira térünk ki.

Vizsgálatainkat a matematika szókinccsének és nyelvének területére szűkítettük le, támaszkodva Répássy Györgyné: Orosz nyelvi jegyzetere matematika szakos hallgatók számára.

A szókincs fejlesztésének különböző lehetőségei

1. A szóképzés

A szókincs fejlesztésének egyik igen régi módszere a szóképzés. Iszacsenko (8) szerint „A deriváció szókincsgazdagító lexikai folyamat, amelynek eredményeként új lexémák, azaz önálló szövegségek jönnek létre”. Azonban a szóképzés, mint a lexikatanítás egyik módja, eléggé háttérbe szorult az iskolai nyelvoktatásban. Pedig, ha rögzíteni tudjuk a különböző suffixumok jelentéstartalmát, megsokszorozhatjuk az egy fogalmi körbe tartozó szavak számát. És ha tudatosítani tudjuk a szóképzés néhány alapvető módját, szabályát, úgy az ismeretlen szakszöveg globális megértéséhez nagy segítséget nyújthatunk. A hangsúly itt a globális megértésen van. Ugyanis a mai pedagógusnak nem elsősorban pontos, szó szerinti fordításra van szüksége, hanem önmaga számára kell átfogó képet nyernie mind jobban korszerűsödő, fejlődő szaktudományáról és a pedagógia legújabb feladatairól, kísérleteiről, eredményeiről. Ehhez pedig elégséges a globális szintű megértés. Ez azt jelenti, hogy ha a hallgató a szövegben olyan képzett szóval találkozok, amelyben fel tudja fedezni az általa már ismert szótövet és ismeri a képzőt, annak mondatbeli szerepét, úgy az adott szó jelentését a szövegkontextus segítségével nagyjából be tudja határolni. Ez pedig egy idegen nyelvű szöveg olvasásánál rendkívüli motiváló erőt jelent, hiszen az olvasástól és az olvasott anyagban közölt információk megszerzésének lehetőségétől éppen az állandó szótározás, keresgélés kedvetlenít el.

Természetesen nem mindegy, hogy milyen szóképzési módokat tanítunk meg. A cél a leggyakrabban előforduló és legproduktívabb képzők megtanítása. Ezek közül is azokat kell kiválasztanunk, amelyek alkalmazása nem jelent különösebb problémát egyetlen hallgatónak sem. A másik cél az, hogy ezek segítségével olyan szófajokat tudjunk képezni, amelyek a mondatban lényeges információkat közölnek. Ezek a főnév, melléknév, ige.

A képzők közül mi az ún. valódi képzőket (словообразующие суффиксы) vesszük, melyek a szó jelentését vagy szófaját változtatják meg. (DR. MAGYARFALVI LAJOS: Orosz nyelv, nyelvtan és nyelvtani gyakorlatok. Bp. Tankönyvkiadó, 1978. 37. o.)

A főnév képzőivel kezdjük.

A tudományágak egy részének elnevezése — ика ill. -ия — végződésű. математика, методика, физика, механика, теоретика, практика, кибернетика, химия, история, ...

A fentiekből a végződés elhagyásával és az így kapott tőhöz -ик képző csatolásával megkapjuk az adott tudományággal foglalkozó személy megnevezését.

математик, методик, физик, механик, теоретик, практик, кибернетик, химик, историк, ...

A -тор képző segítségével szintén személy megnevezéséhez jutunk:

конструкция	конструктор	tervező, konstruktőr
механизация	механизатор	gépszakértő
анализ	анализатор	analizátor

Főnévből újabb főnév képezhető -зация képző hozzáadásával egy cselekvés megnevezésére. A magyarban -ás, -és képzővel fordítható.

механизм	механизация	gépesítés
алгоритм	алгоритмизация	algoritmálás
автомат	автоматизация	automatizálás

Az -ирование főnévképző a magyarban szintén -ás, -és képzőnek felel meg.		
группа	группирование	csoportosítás
программа	программирование	programozás
модель	моделирование	mintázás, tervezés
дифференция	дифференцирование	differenciálás
némi változtatással:		
интеграл	интегрирование	integrálás
функция	функционирование	működés, funkcionálás
Főnévből ige képezhető -ировать képző csatolásával.		
дифференция	дифференцировать	differenciálni
модуль	модулировать	modulál, szabályoz
интеграл	интегрировать	integrálni
Főnévből melléknév képezhető -ный képző segítségével.		
машина	машинный	gépi
вычислитель	вычислительный	számító, számítási
функция	функциональный	funkcionál, függvény
Főnévből szintén melléknév képezhető -ический képző segítségével.		
алгебра	алгебраический	algebrai
геометрия	геометрический	geometriai
изометрия	изометрический	izometrikus
Főnévből melléknév képezhető -ичный suffixum hozzáadásával.		
аналогия	аналогичный	analóg
гомотетия	гомотетичный	hasonló
симметрия	симметричный	szimmetrikus
Melléknévből főnév képezhető -ость képzővel elvont fogalom megnevezésére.		
A magyarban -ság, -ség képzőnek felel meg.		
вероятный	вероятность	valószínűség
относительный	относительность	relativitás
закономерный	закономерность	törvényszerűség
Melléknévből -ство képzővel is képezhetünk főnevet, melynek a magyarban az -ás képző felel meg, vagy a -ság, -ség.		
доказательный	доказательство	bizonyítás
единый	единство	egység
большой	большинство	többség
A -ство képzős főnevekből néhány esetben a képző elhagyásával és a -ственный képzővel melléknevet kapunk.		
количество	количественный	mennyiségi
качество	качественный	minőségi
множество	множественный	többszörös
Igéből főnév képezhető -тель képzővel a már megtanult учитель, строитель, писатель analógiájára, valamilyen aktív tevékenységgel foglalkozó személy megnevezésére, ill. fogalom, dolog megnevezésére. Általában -ó, -ő képzővel fordítható.		
множить	множитель	szorzó
делить	делитель	osztó
разделить	разделитель	osztó
Igéből főnév képezhető -ание, -ение képzővel, általában a magyar -ás, -és képzőnek felel meg.		
касать	касание	érintés
уменьшать	уменьшение	csökkenés, fogyás
измерять	измерение	mérés, mérhetőség

Melléknévi igenévből főnév képezhető -ость képzővel. Általában -hatóság, -hetőség magyar végződésnek felel meg.

дифференцируемый	дифференцируемость	differenciálhatóság
зависимый	зависимость	függőség
измеримый	измеримость	mérhetőség

Az összetett szavak egyes tagjainak ismerete az egész fogalom jelentésének feltárását elősegíti.

A szóösszetétel első tagja lehet melléknév, utótagja pedig -ник-re végződik:

прямоугольник	téglalap
---------------	----------

Az előző főnévhez hasonlóan az utótag -ник-re végződik, de az előtag egy számnév:

треугольник	háromszög
пятиугольник	ötszög
многоугольник	sokszög

Szintén összetett főnevet kapunk, ha az előtag számnév, v. melléknév, az utótag pedig -ость-ra végződik. (Az -ость képző itt is -ság, -ség képzővel fordítható.)

однозначность	egyértelműség
однородность	egyneműség, homogenitás
равносильность	egyenértékűség, ekvivalencia

Könnyen fordíthatók az összetett melléktnevek is, ha az előtag szerepét ismert számnév, v. melléknév tölti be.

однородный	homogén, egynemű
односторонний	egyoldalú
двухзначный	kétjegyű
прямолинейный	egyenesvonalú
равносторонний	egyenlőoldalú

2. Azonos etimonra épülő szócsaládok

A szókincstanításban a másik eredményes módszer a szócsaládok gyűjtése. A már meglevő szókincs felelevenítésére is lehetőséget nyújt e módszer és támpontot ad az új lexikai anyag biztosabb rögzítéséhez.

A szócsalád az azonos fogalomkörbe tartozó, azonos etimonra visszavezethető kifejezések összessége. Ha a lexikatanításnál rendszeresen foglalkozunk szócsaládok gyűjtésével, e módszer segítségével nemcsak a hallgatók szókincsét, hanem kombinatív, logikai, sőt kreatív készségét is fejlesztjük. Ezekre pedig a nyelvtanulásban is feltétlenül szükség van.

A szócsaládokba természetesen nemcsak az adott töből képzett kifejezéseket gyűjtjük össze, hanem a hallgatók által ismert és ezekkel a kifejezésekkel gyakran előforduló lexikai egységeket is megkeressük. Ezzel a megtanulandó és a már elsajátított ismeretek alkalmazhatóságát, gyakorlati értékét növeljük, így közvetve ambicionálni tudjuk hallgatóinkat a számukra nem mindig érdekfeszítő feladatok elvégzésére is.

A szócsaládok gyűjtésének illusztrálására hozunk néhány példát az általunk használt matematika jegyzetből.

алгебра	algebra
— линейная	— lineáris
— векторная	vektoralgebra
— конечного ранга	véges rendű algebra
— простой характеристики	prim karakterisztikájú algebra

алгебраический	algebrai
ая кривая	algebrai görbe
ое уравнение	algebrai egyenlet
ая функция	algebrai függvény
ое число	algebrai szám
алгебраически замкнутый	algebrailag zárt
алгебраически зависимый	algebrailag függő
теория	elmélet
— поля	mezőelmélet
— мер	mértékelmélet
— относительности	relativitáselmélet
— вероятностей	valószínűségszámítás elmélete
— приближения функций	közelítő értékelmélet
— функций	függvényelmélet
— структур	hálóelmélet
— групп	csoportelmélet
— информации	információelmélet
— множества	halmazelmélet
— дифференциальных уравнений	differenciál-egyenletek elmélete
теоретик	elméleti szakember
теоретически	elméletileg
излагать/изложить	elméletileg kifejt
устанавливать/установить	elméletileg felállít
теоретический	elméleti
ое задание	elméleti feladat
ое положение	elméleti tétel
ая теорема	elméleti tétel

Ezeket a gyakorlatokat kezdetben közösen végezzük tanári irányítással az órán. Amikor jól begyakoroltuk ezt a feladattípust és minden hallgató tudja már, mit várunk tőle, akkor önállóan végzik vagy az óra keretében, vagy otthon házi feladatként. (Természetesen a legügyesebb hallgatókat érdemjeggyel jutalmazzuk.)

3. A szemantizálás különböző módjai

A lexikai egység jelentésének feltárása többféle módon történhet. Vagy mi adjuk meg a jelentést magyarul, vagy körülírjuk a fogalmat és a hallgató találja ki a jelentést. Szótárból keresik ki a szót és úgy próbálják a szövegkörnyezetbe beillesztve az odaillő jelentést kiválasztani. E módszereken kívül jól bevált a szinonimák segítségével történő szemantizálás.

Egyszer hozunk példákat a matematika jegyzet alapján.

использовать — пользоваться — применять/применить

число — номер — цифра

фигура — форма

основа — фундамент; основной — фундаментальный

операция — действие

естественный — натуральный

показывать — представлять — демонстрировать

термин — выражение

дисциплина — отрасль науки

приём — метод — путь — способ

тот или иной — какой-нибудь

предел — граница

A szinonimával való szemantizálás azonban egy bizonyos mennyiségű, már jól berögzített szókincset feltételez. Másrészt a szinonimák segítségével az általánosabb jellegű szókincs feldolgozása lehetséges, hiszen a kifejezetten terminus technicusnak tekinthető lexikai anyag mindig azonnali konkrét magyar fordítást igényel, kivéve az internacionalizmusokat. Ezért ezt a szemantizálási módot elsősorban a II. évfolyamon lehet alkalmazni. Jóllehet e módszer alkalmazhatósági köre — időigényessége miatt — szűkebb más jelentésfeltárási módoknál, mégsem zárhatjuk ki, hiszen óránkat ezzel változatosabbá tehetjük, a hallgatói aktivitást is serkenthetjük. S végül elősegítjük a hallgatók orosz nyelven való gondolkodásának fejlesztését.

A szemantizálásnál, a szinonimákhoz hasonlóan, antonimák révén is rávezethetjük hallgatóinkat a szó magyar jelentésére. E módszert is körültekintően kell alkalmaznunk, csak a nyilvánvalóan ellentétes jelentésű szó szemantizálására vállalkozhatunk.

Lássunk néhány példát az antonimákkal való jelentésfeltárára:

теория — практика

простой — сложный

замкнутый — открытый

количество — качество

уменьшать/уменьшить — увеличивать/увеличить

Szándékosan csak néhány példát hozunk a ne-szócskával képezhető, legkézenfekvőbb antonimákra, hiszen ezek száma szinte végtelen.

позиционный — непозиционный

зависимый — независимый

равенство — неравенство

доказанный — недоказанный

Az antonima — szinonima párok nemcsak szemantizálásra használhatók. A lexikai egységek begyakoroltatásánál variációs lehetőséget nyújtanak a jelentés hatékonyabb rögzítésére.

A fordítás során gyakran problémát jelentenek a hallgatók számára a paronimák, az alakilag majdnem azonos szavak. A tartalmi különbség rögzítésére a jelenlegi oktatási időkeretben sok lehetőségünk nincs, így itt még fontosabb a tudatosítás.

Téves fordítások egész sora ered a következő szavak összecseréléséből:

Hasonló alakú főnevek:

смысл — мысль

размер — раздел

прогресс — процесс

процессор — профессор

Hasonló alakú melléknévek:

аналитический — аналогичный

собственный — свойственный

любой — любимый

равный — разный

подобный — подробный

своевременный — современный

Hasonló alakú főnevek — melléknévi igenevek:

применение — примененные

определение — определенные

измерение — измеренные

иметь — уметь

оказывать/оказать — показывать/показать

решение — решенные

приведение — приведенные

развитие — развитые

разбивать/разбить — развивать/развить
приобретать/приобрести — изобретать/изобрести
Hasonló alakú kötőszó — határozószó:
однако — одинаково

4. Egy „terminus technicus” jelentéstartalmának rögzítési módjai

A matematika szakszövegjegyzet szókincsét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az olvasmányokban előforduló lexikai egységek jelentős hányada optimális esetben is mindössze 3—4-szer fordul elő. Különböző nézetek és vizsgálatok vallanak arról, hogy hányszori ismétlődés biztosítja egy szó végleges rögzülését. Most erre nem térünk ki, hiszen ez egy külön vizsgálódás tárgyát képezheti. Annait azonban megállapíthatunk, hogy ez a gyakorisági-index szükségessé teszi a szókincs minél sokrétűbb gyakoroltatását.

A következőkben gyakorlatsorokat adunk a matematikai szókincs begyakoroltatására. A gyakorlatok a nehézségi fokokat figyelembe véve épülnek egymásra. A gyakorlathoz a szóanyagot a Культура счёта c. olvasmányból vesszük.

A behelyettesítő gyakorlatok legegyszerűbbikével kezdjük, hiszen itt a zárójelben megadott kifejezés (nem kis problémát jelentő!) egyeztetésén túl, csak a szó jelentéstartalmának feltárása adja a nehézségi fokot.

Люди в трамвае, в магазине, на производстве, дома. (считать)
Методы совершенствуются. (научное исследование)
Люди различные вспомогательные средства. (искать)
Часто вычислительная работа в устном счёте. (заклучаться)
..... сопровождается работа конструктора и учёного. (сложные вычисления)

A behelyettesítő gyakorlatok magasabb fokát jelentik a kiválasztó gyakorlatok, amelyek nagyobb önállóságot igényelnek. A megadott kifejezések közül a mondat értelmének megfelelőt (egyet vagy kettőt) kell kiválasztani és azt mondatbeli szerepét megillető végződésekkel ellátni.

..... приходится везде.

Сложные сопровождают работу

Учёный своё научное

Люди искали, облегчающие вычислительную работу.

Учёный созданные им гипотезы.

(вычисление, конструктор, вспомогательный, средство, считать, проверять, предвидене, подтверждать)

A szókincs begyakoroltatását szolgálják a mondatalkotó gyakorlatok, ahol a megadott szavakból kell felépíteni egy értelmes mondatot. Ez a feladat már lehetővé teszi az új lexikai anyag más szöveggörnyezetbe való átültetését is. Másik előnye ennek a gyakorlattípusnak a mondatalkotáshoz szükséges grammatikai anyag élővé tétele.

Специальный, таблица, арифмометр, логаритмический, линейка, пользоваться, широко, В, шлола.

Вычислительный, техника, развиваться, быстрый, темп.

Необходимость, устный, счёт, чувствовать, и, в, настоящий, время.

Nagyobb szókincset feltételez és ezért nehezebb feladatot is jelent adott szó vagy kifejezés jelentésének feltárása orosz nyelvű magyarázattal. A szómagyarázó, azaz a jelentést körülírással definiáló gyakorlatok előnye viszont abban rejlik, hogy a már meglevő szókincs felhasználását, aktivizálását lehetővé teszi. Erre is lássunk példákat:

проектировать	= делать проект, план; планировать
определять	= решать что-н., дать точное значение
приходится	= надо, нужно, следует
появление	= то, что мы вдруг увидим перед глазами

Ezt a gyakorlatitípust a szemantizálásnál is felhasználhatjuk. A gyakorlatot oda-vissza is végezhetjük, tehát a körülírás alapján kell a szót kitalálni, vagy a szót kell körülírni.

A körülírással történő értelmezés azonban mindig megköveteli a pontos jelentés visszakérdezését, hiszen a hallgatók nyelvi felkészültsége sohasem hozható azonos szintre. Így fordítással kell meggyőződünk a helyes megértésről, ha ehhez a módszerhez fordulunk a szemantizálásnál.

A fordítás a legkézenfekvőbb, leggyorsabb és legbiztosabb jelentésfeltáró módszer. Szakszöveg feldolgozásakor különösen gyakran használjuk, mivel a szaksargonban és a hétköznapi nyelvben ugyanaz a szó sokszor egészen más jelentéssel bír. A fordításnak különösen a szemantikai vákuumok esetén van nagy jelentősége, ahol az egyik nyelvből hiányzik a jelentéstartalmilag pontosan megfelelő szó. De fordítással kell pontosítani a magyarnál nagyobb jelentéstartalmú (több jelentésű) orosz kifejezést és a magyarban az oroszhoz viszonyítva tágabb jelentéstartalmú szót is. Az utóbbi két esetben a szövegkontextus segíthet a mondatbeli jelentés kitalálásában, de a fordításra mindig szükség van.

Ez a módszer az új lexikai anyag begyakoroltatásánál is rendkívül fontos. Ajánlatos azonban nem az egyes szavak, hanem kifejezések gyakoroltatása oroszról magyarra, majd magyarról oroszra történő fordítással. A kifejezések révén növelhetjük egy szó használati értékét, alkalmazási lehetőségét különböző nyelvi szituációkban, koncentrikusan bővítve azt, s egyúttal fejleszthetjük a hallgatók logikai, kombinatív készségét is. Példáinkat а культура ... c. olvasmányból vesszük továbbra is.

учёный, определяющий элементы движения
 элементы движения искусственного спутника Земли
 попутно с совершенствованием методов
 попутно с совершенствованием техники
 попутно с совершенствованием математического анализа
 попутно с совершенствованием исследований
 методы научного исследования
 вспомогательное средство
 механические средства
 технические средства обучения
 средство, облегчающее вычислительную работу
 работа заключается

Nagyon jól elősegíthetjük az új lexikai anyag bevéését, ha a magyarról-oroszra történő fordítás rögtön követi az oroszról-magyarra történőt,

a mozgáselemeket meghatározó tudós
 a Föld mesterséges holdjának mozgáselemei
 a módszerek tökéletesedésével egyidejűleg
 a technika tökéletesedésével egyidejűleg
 a matematikai analízis tökéletesedésével egyidejűleg
 a kutatások
 a tudományos kutatás módszerei
 stb. ...

E módszerek együttes alkalmazása nagyban elősegíti a szakszókincs minél tökéletesebb és eredményesebb rögzítését.

Dolgozatunkat néhány általános megjegyzéssel zárjuk.

Az általunk használt matematika jegyzet olvasmányainak egy része ugyanazt a témát fejtegeti (számítógépek alkalmazása.) Így a fél éves tematika összeállításánál a hallgatók érdeklődését figyelembe véve a szöveggyűjtemény anyagára is támaszkodnunk kell. A szöveggyűjteményben közölt olvasmányokhoz viszont nincsenek csatolva gyakorlatok. A tanári önállóságnak, leleményességnek így itt nagyobb hangsúlyt kell kapnia. Dolgozatunkban megpróbáltuk összegezni azokat a tapasztalatainkat, melyeket a matematika-szakszöveg tanítása során szereztünk. Célunk elsődlegesen saját oktatómunkánk megkönnyítése, szókincstanításunk eredményesebbé tétele, az órakeret optimális kihasználása volt.

IRODALOM

Az orosz nyelv oktatásának metodikája, Bp., 1972. Tankönyvkiadó (idézne 130. o.)

Иностранные языки в школе

— 5/80., 11—17

— 3/79., 3—11

— 2/81., 77—79

— 2/82., 63—64

Ф. М. Абдуллаев: Опорный словарь сочетаемости слов при образовании русских словосочетаний изд. «МААРИФ», Баку, 1980.

В. Н. Комиссаров: Лингвистика перевода, Москва, «Международные отношения», 1980.

DR. ROSTA SÁNDOR: Az orosz nyelv tanítás elmélete és gyakorlata, Bp., 1970. Tankönyvkiadó Fachwortschatz Mathematik, VEB Verlag Enzyklopadie Leipzig, 1980.

Idegen nyelvek tanítása

— 1979/5., 143—149.

— 1980/2., 46—53.

A. V. ISZACSENKO: Die russische Sprache der Gegenwart Teil I. Halle (Saale), 1962.

RÉPÁSI GYÖRGYÉ: Orosz nyelvi jegyzet Matematika szakos hallgatók számára Bp. 1980. Tankönyvkiadó

И. М. Пулькина: Учебник русского языка, изд. «Высшая школа», Москва, 1968.

VERFAHREN IM WORTSCHATZUNTERRICHT

ÉVA CSILLIK—KATALIN SZÁSZ

Die Autoren beschäftigen sich mit methodischen Fragen, die sich im Russischunterricht auftauchen. Es wird das aktuelle Problem des Fremdsprachenunterrichts der Wortschatzunterricht untersucht.

In der Arbeit erörtern die Verfasser die verschiedenen Möglichkeiten der Erlernung des mathematischen Fachwortschatzes. Die einzelnen Methoden der Wortbildung, die auf gleiche Grundform bauenden Wörterfamilien, die verschiedenen Möglichkeiten der semantisation, die Fixierungsmethoden des Bedeutungsinhalts im Fachwort des werden ausführlich analysiert.

СПОСОБЫ ПРИ ОБУЧЕНИИ ТЕРМИНОЛОГИИ

САБОНЭ ЧИЛЛИК ЕВА—САС ЗОЛТАННЭ

В настоящей работе авторы излагают методические вопросы, возникшие при обучении русскому языку. Они подвергают анализу актуальную проблему обучения иностранному языку — обучение лексике.

Далее авторы излагают разные возможности усвоения математической терминологии. Подробно рассматривают различные способы словообразования, гнезда слов на основе одного этимона, разные возможности семантизации, способы укрепления семантики специального термина.

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ РЕЧЕВОГО ПОВЕДЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ-ВОСЬМИЛЕТКИ ПРИ ВОСПРОИЗВЕДЕНИИ ТЕКСТА НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ОДНОГО ЭКСПЕРИМЕНТА)

СЕГИ ОЛЬГА

Для выяснения некоторых психологических и психолингвистических особенностей воспроизведения речевого сообщения на русском языке, воспринятого учащимися на слух, мы провели эксперимент в двух группах среди учеников в возрасте II и 13 лет.

1. Условия эксперимента

Нашу работу мы проводили в двух возрастных группах одной и той же школы, где русский язык преподает один и тот же преподаватель. Учащимся нужно было повторить русские предложения, предварительно записанные на магнитофон. Для выполнения этой записи мы привлекли преподавателя, для которого русский язык является родным. Необходимо отметить, что темп записи был немного замедленным, однако интонационно-смысловая структура русских фраз была сохранена. Материал опыта мы объединили в две серии, каждая из которых отличалась порядком двух последних слов в предложении, а именно, порядком следования прямого и косвенного дополнения. Например, *Учитель дает Саше задачу* и *Учитель дает задачу Саше*. В каждой серии содержалось по 6 предложений: первые четыре предложения состояли из 4 членов, остальные два — из 5 членов. По структуре мы выбрали такие фразы, которые наиболее употребительны в русском языке. Чтобы испытуемые не устали, им сначала было задано воспроизведение ответов первой серии. Приблизительно через 15 минут учащиеся работали уже по материалам второй серии. Ответы учащихся были записаны нами на другой магнитофон. Полученные экспериментальные данные для каждого предложения были обработаны с количественной точки зрения и сведены в таблицы. Объем этого исследования не позволяет здесь привести все таблицы, поэтому мы ограничимся одной, сводной.

2. Цель эксперимента

Цель нашего эксперимента состояла в разработке и анализе полученных ответов по следующему принципу: 1. Мы должны были установить безошибочное количество ответов; 2. определить правильность следования членов предложения; 3. охарактеризовать ошибки, неточности, пропуски, которые возникли при воспроизведении русских предложений. В специальной литературе подобная перестройка исходного материала называется реконструкцией.¹ В

пункте 3 при исследовании ошибок мы отметили их характер и распределили следующим образом:

- а) пропуск одного или более слова,
- б) бессмысленное воспроизведение,
- в) изменение грамматической формы слова,
- г) употребление другой лексемы — в правильной или неправильной форме,
- д) изменение звуковой структуры слова.

В силу того, что грамматика спонтанной речи и грамматика «подражания» существенных различий не имеют, на основе нашего эксперимента мы попытались определить пропорцию этих компонентов в ответе информаторов. Анализ полученных результатов позволил нам сделать некоторые выводы, касающиеся психологических и психолингвистических особенностей воспроизведения текста на русском языке, воспринятого на слух, и могущие оказать пользу при обучении учащихся аудированию и устной речи.

3. Теоретические предпосылки

С психологической точки зрения воспроизведение текста на иностранном языке является явлением чрезвычайно сложным; по своей же природе этот процесс обладает внутренне противоречивым характером, который состоит в одновременном сохранении и изменении речевого материала. Учитывая тот факт, что наши испытуемые обладают сравнительно небольшим лингвистическим опытом, мы выбрали однокодовое соотношение языка воспринимаемого сообщения и языка воспроизведения, то есть учащимся по ходу эксперимента не надо было заниматься переводом; сообщение-фраза на русском языке имела только одно смысловое звено.² Из психологии известно, что целостность, динамичность процесса восприятия может быть обеспечена работой речевых механизмов: механизма оперативной памяти, механизма вероятностного (поэтапного) прогнозирования, долговременной памяти и механизма осмысливания. На родном языке у учащихся вышеназванные механизмы уже сформированы, однако автоматически их работу нельзя перенести на усвоение иностранного языка. Поэтому первостепенной задачей при обучении аудированию является развитие прежде всего оперативной памяти.³ Основываясь на этом законе, мы предполагали, что учащиеся старшей группы, опираясь на умение прогнозировать, т. е. предугадать конец фразы, более точно выполняют задание эксперимента по сравнению с учащимися младшей группы.

4. ОПИСАНИЕ ЭКСПЕРИМЕНТА; ОБРАБОТКА ЭМПИРИЧЕСКИХ ДАННЫХ

Ниже приведем языковой материал, над которым работали наши информаторы:

1. Антон показывает картину маме.	1. Антон показывает маме картину.
2. Отец покупает сыну хлеб.	2. Отец покупает хлеб сыну.
3. Учитель дает задачу Саше.	3. Учитель дает Саше задачу.
4. Папа посылает привет маме.	4. Папа посылает маме привет.
5. Брат любит читать книгу сестре.	5. Брат любит читать сестре книгу.
6. Он хочет собирать цветы девочке.	6. Он хочет собирать девочке цветы.

Первая группа (ученики 5-ого класса)

1. Абсолютно правильная репродукция предложений в обеих сериях — из 180 возможных ответов — 44, т. е. имели 36% безукоризненных ответов.

2. Мы встретились с одним случаем, где имелась перестановка внутри воспринимаемого речевого сообщения.

3. Следующей нашей задачей был анализ ответов, не совпавших с верным воспроизведением. Мы высчитали, что в первой серии было 6 нулевых ответов, а во второй — 2. Далее, трудными словами оказались *Саше* в предложении *Учитель дает задачу Саше* (87% испытуемых пропустило это слово), а также *сестре* в предложении *Брат любит читать сестре книгу* (53% не произнесло этого слова).

Нами были исследованы изменения, которым подвергся языковой материал. Здесь условно мы отметили три типа изменения:

- 1) грамматическая мена
- 2) лексическая мена
- 3) фонетическая мена.

Как наши данные показали, изменение грамматической формы сопровождалось главным образом у сказуемого (5 случаев) и косвенного дополнения (9 случаев). Лексическая мена происходила в основном у прямого дополнения (7 случаев) и косвенного дополнения (7 случаев). Изменение фонетической (звуковой) формы преобладало у сказуемого (20 случаев!) и прямого дополнения (4 случая).

После этого мы определили количество измененных предложений, правильных с грамматической точки зрения. Это следующие предложения:

Антон показывает *квартиру* маме.

Антон показывает маме *квартиру*.

Антон показывает маме *письмо*.

Отец покупает сыну *картину*.

Он *ходит* собирать девочке цветы.

Как видно из этих примеров более всего прямое дополнение подвергалось лексической замене, причем это характерно для конца предложения.

Вторая группа (ученики 7-ого класса)

1. Абсолютно верное воспроизведение русских предложений в обеих сериях — из 180 возможных ответов — 106, т. е. 60% от общего количества.

2. И в этой группе мы наблюдали один случай изменения порядка слов в предложении.

3. Далее мы установили, что только один ответ оказался нулевым. Наиболее трудным словом оказалось *Саше* (48% пропустило его) и *сестре* (33%).

4. Изменение грамматической формы наблюдалось более всего у косвенного дополнения (6 случаев) и сказуемого (дважды). Замена лексемы осуществлялась в основном у прямого дополнения (12 случаев), причем 11 случаев относилось к слову *картину* — его заменяли словом *квартиру*. Но поскольку эти слова чрезвычайно близки по звучанию, то эту замену можно отнести и к фонетической.

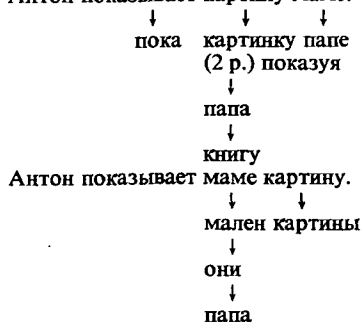
Перечислим предложения этой группы, которые грамматически правильные:

Антон показывает *квартиру* маме. (5 раз)

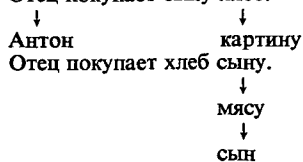
Антон показывает маме *квартиру*. (2 раза)

Антон показывает маме *письмо*.

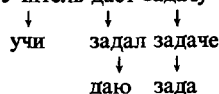
1. Антон показывает картину маме.

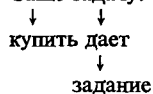
2. Отец покупает сыну хлеб.

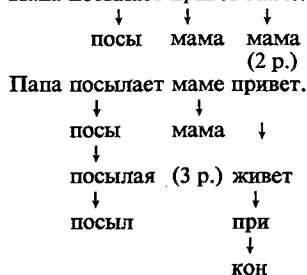
3. Учитель дает задачу Саше.

Учитель дает Саше задачу.

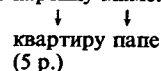
4. Папа посылает привет маме.

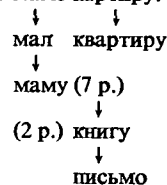
5. Брат любит читать книгу сестре.

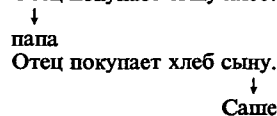
Антон показывает картину маме.

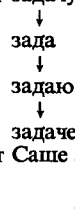
Антон показывает маме картину.

Отец покупает сыну хлеб.

Учитель дает задачу Саше.

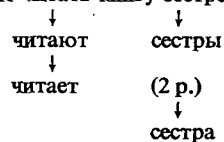

Учитель дает Саше задачу.

Папа посылает привет маме.

Папа посылает маме привет.

Брат любит читать книгу сестре.

<p>Брат любит читать сестре книгу.</p> <p>↓ ↓ ↓</p> <p>люблю прочитал сестры</p> <p>6. Он хочет собирать цветы девочке.</p> <p>↓ ↓ ↓ ↓</p> <p>ходит читать тетрадь сестре</p> <p>(5 р.) ↓ ↓</p> <p>цвета сестры</p> <p>↓ ↓</p> <p>ходят сестре бабочка</p> <p>↓</p> <p>девочка</p> <p>Он хочет собирать девочке цветы.</p> <p>↓ ↓ ↓</p> <p>ходит сестра девочка</p> <p>(6 р.) ↓</p> <p>соби</p> <p>↓</p> <p>ходят</p> <p>↓</p> <p>ходится</p> <p>↓</p> <p>очень</p>	<p>Брат любит читать сестре книгу.</p> <p>↓</p> <p>посылает ↓</p> <p>читает</p> <p>Он хочет собирать цветы девочке.</p> <p>↓</p> <p>стать</p> <p>Он хочет собирать девочке цветы.</p> <p>↓</p> <p>девочка</p> <p>↓</p> <p>дети</p>
---	--

В ЗАКЛЮЧЕНИЕ ПРИВЕДЕМ ТАБЛИЦУ, ИЗ КОТОРОЙ НАГЛЯДНО
ВИДНЫ ТИПИЧНЫЕ ОШИБКИ ДЛЯ ВСЕХ ЧЛЕНОВ РУССКОГО
ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Ошибка	Член предложения	Младшая гр.	Старшая гр.
Грамматическая	подлежащее	—	—
	предикат	7	3
	прямое дополнение	4	1
	косвен. доп.	10	6
Лексическая	подлежащее	2	1
	предикат	1	2
	прямое дополнение	7	14
	косвен. доп.	7	2
Фонетическая	подлежащее	—	—
	предикат	20	—
	прямое дополнение	4	15
	косвен. доп.	1	2

Здесь мы отметили 7 абсолютно (100%) правильно воспроизведенных слов: *Антон, отец, учитель, папа, брат, показывает, покупает.*

Ниже приведем таблицу репродукции русских предложений в обеих группах в обеих сериях.

Обобщая наши данные, мы можем установить, что наименьшему изменению подвергается подлежащее: в худшем случае они заменялись лексически, напр., вместо *отец* — *Антон*; вместо *брат* — *папа*. Наш эксперимент в данном от-

ношении подтверждает точку зрения советских психолингвистов, согласно которой имеет место ориентация на начала фразы — фактор края.⁴

Довольно единую картину представляет собой поведение косвенного дополнения в обеих группах: в основном испытуемыми проводилась грамматическая мена. Можно предположить, что у учащихся еще не сформировалось представление о роли косвенного дополнения в предложении, его месте в предложении и соотношении прямого и косвенного дополнений в русском языке.

Вторая проблема, на наш взгляд, — воспроизведение предиката. Поскольку в русском предложении вокруг сказуемого группируются остальные члены предложения, важно, чтобы учащиеся сумели моментально его выделить, определить его грамматическую форму и смысловой «вес» в русской фразе. Эта проблема проявляется в школе на раннем этапе обучения, а точнее, при вводном устном обучении русскому языку. Здесь же глагол как-то отодвигается на задний план по сравнению с именем существительным, и поэтому учащиеся не имеют им оперировать. Наш опыт показал, что у информантов в возрасте II лет была попытка воспроизвести предикат, следуя его звуковой форме (как раньше было указано, в 20 случаях). Сравнивая данные обеих групп в нашем эксперименте, мы можем также предположить, что в старшей группе воспроизведение речевого сообщения производилось при стимуляции мыслительной деятельности учащегося: см. замену лексемы у прямого дополнения в 12 случаях (*картину — квартиру*), в то время как в младшей языковой группе информанты опирались скорее на мнемическую деятельность — 19 случаев фонетического изменения у предиката.

Наш эксперимент подтверждает также зависимость верного воспроизведения от количества слов в предложении — здесь наблюдается закономерность: чем больше членов имеет предложение, тем больше случаев перестройки исходного языкового материала.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

См. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. М., 1940. Комм А. Г. Реконструкция в воспроизведении. Уч. записки Ленинградского педагогического института им. А. И. Герцена, т. 34, 1940.

«Под термином «смысловое звено» понимается фразовое смыслообразование, выражаемое одним или несколькими словами и относящееся к одному детонату...» Сборник трудов МГПИИЯ. Москва, 1975, стр. 60. Г. В. Ейгер, М. М. Гохлернер в этом смысле употребляют термин «смысловой блок»: Грамматическая структура языка и функционирование оперативной памяти в процессе речевой деятельности. В сб.: Психологические механизмы памяти и ее закономерности в процессе обучения. Харьков, 1970.

Н. И. Соболева. Обучение аудированию русской речи. Лекция I. В сб.: Методика. Под ред. А. А. Леонтьева, Т. А. Королевой, изд. 2-е перер. и доп. М., Русский язык, 1977, стр. 69.

Лущихина И. М. Экспериментальное исследование психолингвистической значимости грамматической структуры высказывания. В сб.: Теория речевой деятельности. М., Наука, 1968, стр. 95—97.

ÁLTALÁNOS ISKOLAI TANULÓK OROSZ SZÖVEG VISSZAMONDÁSAKOR TAPASZTALT BESZÉDMAGATARTÁSÁNAK NÉHÁNY SAJÁTOSSÁGA

SZÖGI ISTVÁNNÉ

A dolgozat a hallás utáni megértés néhány pszichológiai és pszicholingvisztikai problémájával foglalkozik. 11 és 13 éves általános iskolai tanulók körében végeztünk kísérletet a fenti probléma vizsgálata céljából. A tanulóknak 12 orosz nyelvű mondatot kellett meghallgatni két szériában. A mondatok (és a két széria) a szintaktikai tárgy és részeshatározó sorrendjében különbözött. A kísérlet elvégzése után elemeztük a tanulók visszamondásait. Különös figyelmet szenteltünk a tanulók által végrehajtott különböző változtatásoknak, ugyanis az orosz nyelvű mondatokat többnyire bizonyos változtatásokkal ismételték meg a tanulók.

A fenti két csoport eredményeit összehasonlítva a következőket állapíthattuk meg. A fiatalabb korcsoport (11 évesek) rendszerint fonetikai változtatásokat hajtott végre. Az idősebb korcsoport (13 évesek) viszont inkább a grammatikai tárgyat érintő lexematikus változtatásokat. Az utánmondás során legkevésbé az alany változott.

A kísérlet végeredményeképpen arra a gondolatra jutottunk, hogy a fiatalabb korosztály inkább a mnemikus képességeire támaszkodik a feladat végrehajtása során, míg az idősebbek körében inkább a szemantiko-strukturális mozzanatok állnak sorompóba az utánmondás elvégzésekor.

EINIGE EIGENARTEN DES SPRECHVERHALTENS VON SCHÜLERN IN DER GRUNDSCHULE BEI REPRODUZIERUNG RUSSISCHER TEXTE NACH ZUHÖREN

OLGA SZÖGI

In der Arbeit ist die Rede von einigen psychologischen und psycholinguistischen Problemen des Verstehens nach Zuhören. Um die obengenannte Frage zu untersuchen wurde ein Experiment unter 11- und 13 jährigen Schülern in der Grundschule durchgeführt. Die Schüler sollten sich in 2 Serien 12 Sätze in russischer Sprache anhören. Die Sätze (und die 2 Serien) unterscheiden sich voneinander durch die Reihenfolge des syntaktischen Akkusativobjekts und Dativobjekts. Nach dem Experiment wurde die Reproduzierung der Schüler analysiert. Es wurde den verschiedenen Änderungen, die von ihnen vorgenommen wurden, eine besondere Aufmerksamkeit zugewandt, da die russischen Sätze von den Schülern meistens mit gewissen Veränderungen wiederholt wurden.

Nach dem Vergleich der zwei obenerwähnten Gruppen sind wir zu folgenden Ergebnissen gekommen: in der jüngeren Altersgruppe (11 jährige) wurden zumeist phonetische Änderungen vorgenommen, wobei in der älteren (13 jährige) eher die das grammatische Akkusativobjekt betreffenden lexematischen Transformationen durchgeführt wurden. Bei der Reproduzierung änderte sich das Subjekt am wenigsten.

Das Schlussergebnis des Experiments hat uns auf den Gedanken gebracht, dass sich die jüngere Altersgruppe bei der Durchführung der Aufgabe eher auf die mnemonische Fähigkeiten stützt, während unter den Älteren bei der Reproduzierung vielmehr semantisch-strukturelle Momente in die Schranken treten.

HALÁSZAT, VADÁSZAT, MADARÁSZAT SZENTESEN

SZÜCS JUDIT

„Halász vadász, madarász,
üres tarisznyába kaparász.”

(CSÁK IMRE)

„A magyarságnak már a honfoglalás előtt is fontos foglalkozása.”¹ A honfoglalás után a letelepülést biztosító tájak, vidékek vagy elsősorban halászatra, vagy arra is alkalmasak voltak. Így lehetett ez a mai Szentes területén kialakuló településeken is. „Az ősmagyarság a Körös folyónak Kurcza nevű ága mellett mocsaras, de halfogásra alkalmas helyen szintén halásztanyát ütött és a tatárjárás előtt már lakott helység volt itt Szentesen.”²

A török idők újból kitermelték, sőt konzerválták a három jelzett tevékenység gyakorlásának történelmi-földrajzi-biológiai feltételeit. „Csongrád vármegye tényleges gazdátlan birtokká lőn. ... Az áradásnak kitett lapályok sással, náddal benőtt vadonokká lettek, hol a vízi madarak milliói s a réti farkasok és rókák ezrei háborítatlanul tanyázhattak.”³

Ez az állapot a gyér, létéért küzdő lakosságból az egyszerű halászati, vadászati módok fenntartását, felújítását kényszeríthette ki.

A békés földművelés török idők utáni fellendülése, fejlődése mellett a XX. század fordulójára, első felére a megélhetést biztosító halászatból, vadászatból — a város vízparti részén is — kiegészítő megélhetési forma, szórakozás lett.

A halászatról

Közben azonban fő megélhetési lehetőség is volt a halászat.⁴ Nemcsak szülőföldjükön halásztak, hanem a balatoni bérlők a szegedi és csongrádi halászok mellett a szentesieket is szerződtették. Ennek egyik oka volt az 1862. évi szárazság, a másik, hogy a déli vasút kiépítésével a Balatonnál megoldották a vasúti szállítást; a kereskedők a balatoni halászatot szorgalmazták.⁵

NYÍRI ANTAL a foglalkozásszerű halászat nyomát találta meg, és dolgozta fel a 40-es években. Mi már csak a vizek mellett élő földművesek halászatában, vadászatában találtuk meg a halász-, pákászélet utolsó nyomait a népi táplálkozás részeként gyűjtve, feldolgozva.⁶

Vegyük sorra a még ismert, gyakorolt ősi halfogási módokat!

A *kézzele fogás* egy változatát gyermekjáték részeként mi is láttuk.⁷ A ruhadarabbal történő fogást⁸ Bese Lajos mondta el; a nyáron kiszáradt kubikgödörben bekötött gatyaszárral fogott halat kubikostársainak. A városi gyerekek a Kurca-parton, ha egyszer-másszor el is kergették őket, visszamentek, és behajlított gombostűre rakott kenyérbéllel *pecázták* (Szűcs Imre).⁹

A századunkra kialakult földrajzi viszonyok eredményeként a határrészek között halászati, vadászati lehetőségek szempontjából különbségek alakultak ki. A Tiszával

párhuzamos, egyben Kurca szelte, Körössel határos vidéken a lecsapolás után is volt a halászatnak szerepe.

A városnak nagyjából a Felsőpárthoz tartozó földjeit a XIX. század végére lecsapolták;¹⁰ a halászatra lehetőség alig vagy egyáltalán nem volt. A vadászat, első sorban a nyúlé általános volt.

„Másfél ől szíles”, fél méteres vizű kanálisba (a Veker lehetett) méhkaptárszerű, fűzfavesszőből font kast —, melynek a fenekén süvegforma volt — tettek le (vö. a szövegmutatvánnyal). Ha nem száradt ki nyáron a kanális, nagyobb halakat is fogtak benne.

Ezen a vidéken, határrészekén ez a halfogási mód általános lett. (Az aszályos években előfordulhatott a víz leapadásakor, hogy taposták a halat.)

A csongrádi határtól Szegvárig a *Tisza*, *Kurca* mentén, a tavakban: *Hosszú*, *Taplika*, *Örmény*, *Sulymos*, *Lándor*, *Metellés* erekkel a halászatnak gazdag területe volt.

Gránitz Imre az Alsóréten élte le az életét. Ez a vidék még a múlt század második felében „mind nádas vót, járni nem bírtak ott nagyon”.¹¹

Adatközlőnk a halászatot (vadászatot) a kisparaszti munka mellett űzte — társaival együtt — nagy kedvvel, ügyességgel. A néprajzkutatók és nyelvészek által több helyen taglalt *pákász* szavunk¹² Györffy által megfogalmazottan 10 féle foglalkozást, tevékenységet jelenthetett. Ebből ötfélét űzött adatközlőnk: *halászott*, *csikászott*, *vadászott*, *méhészkedett*, *madarászott* (foglyot, vércsét, varnyút fogott, madarat idomított).

Szabics Ferenc nagyapja Szegvárról költözött át a szentesi Kurca-partra. A család mindhárom nemzedéke kötődött a pákászélethez. A nagyapa *halászott*, *vadászott*, *madarászott* („nem lépét ki csúzli nélkül a kapun”), *méhészkedett*. Az apa haláláig *horgászott*. A fiú *halászott* (mindhárman horgásztak), *madarászott* (fogta, preparálta), lepkét, bogarat, kígyót *gyűjtött*.

A fiú, Szabics Ferenc elmondása szerint a Köröstől a Soós dülőig tartó portyázásai során találkozott a természetben élő, magát előtte *látó embernek*, mások előtt *gyógyító embernek* nevező pákászfélével, aki adatközlőnk szerint tűzkő gyűjtéssel, taplófőzéssel, régi sírok rablásával is foglalkozott. Hitvilágának itt fontosnak látszó vonatkozását kívánjuk jelezni: az ég Istenének a *kócsagot*, a föld Istenének a *nádi farkast*, a víz Istenének a *harcsát* tartotta. Ezek az állatok mind saját környezetük, terük legerősebb, illetve legszebb fajtái. (Szűcs Sándor pákásza „ő” megszólítással tisztelte a kócsagot.¹³)

Ha Szentes társadalmi és természeti világába a pákászokat be akarjuk illeszteni, akkor földrajzilag egy nagy összefüggő területhez köthetjük, amit a korábbiakban már meghatároztunk, társadalmilag pedig *kisparaszti* réteghez, a Szabics család példája alapján fölművesből *iparossá* váló réteghez is kötődik. A harmadik társadalmilag számbavehető réteg (ha rétegnek lehet nevezni) a „*tekerők*”, ahogyan Szabics Ferenc mondta. A társadalmilag lecsúszott, jobbmódú családok elzüllött tagjai, akik többek között a pákászkodás valamelyik változatával, leginkább halászattal, vadászattal szereztek be táplálékukat.

A *halászatnak* Szentesen, az Alsóréten talált *szerszámai* megegyeznek a szakirodalomban találtakkal,¹⁴ új nincs, nem is lehet közte. Szerszámaik és azok nevei; dobóháló, tapogató, merítőháló, varsa. A *kece* kivételével mindaz, amit Szegeden is használtak.¹⁵

A *dobóhálóval*, *pendelhálóval*¹⁶ lopták az uraság tavát, *tapogatóval*¹⁷ halásztak a Sulymos-tó (és bizonyára a többi tó) halaira, *csikásztak* vele ősszel a kubikgödörökben, *merítőhálóval*¹⁸ fogtak halat télen. Kirakták a Tiszán a *varsákat*, közben *feneklő-*

*horoggal*¹⁹ is szerencsét próbáltak. A halat a Tiszán *bárkázták* le, a *budárt* már nem ismerték.²⁰

A csikászat nyomai megtalálhatók voltak (részletesebben külön lenne érdemes feldolgozni), a *rákászaté* már nem,²¹ a *békator* már úri szórakozásnak számított az Ecsedi István által leírt változatában is.²²

Az *átkötözést*, az átkötőhálót a csongrádi halászoknál látták. (A szerszámok leírása és használatuk a szövegmutatványban szerepel.)

A halászó hely *jogi vonatkozásai*: a kanális a bérelt vagy birtokolt földhöz tartozott, ez már a XIII. században kialakult jogviszony továbbélése lehetett²³; vagy lopták a tavakat, a kubikgödöröket, az uraság halastavát (Pallavicini őrgróf birtoka, Felgyő).

Társadalmi helyzeténél fogva a kisparaszt megtehetette, hogy egyszer-egyszer meglopja a halastavat, a kubikgödöröket, de rákényszerülhetett a bérletre is. A bérlet *rátás halásznak* nevezték. A bérlet vonatkozhatott a Kurca egy-egy részére, a kis tavakra, a Tisza kubikgödreire.

A halfajtákról

A *kurcai halfajták* Szücs Imre felsorolásában: *compó, kárász, keszeg, dévér, széles cigánykárász, fehérszárnyú, vörösszárnyú, kardkeszeg, ponty, harcsa, süllő, csuka*. Mindezek a halfajták az 50-es években még voltak a Kurcában.

Gránitz Imre a következő halfajtákat ismerte, fogta: *potyka, csuka, sárgakárász, compó, törpeharcsa, keszeg*. Ezeket a Kurcával ereken összeköttetésben álló *Sulymos-tóban* fogta. Említette az *angolnát, tükörpotykit*; amelyeket az uraság tavában fogtak. Telepített halak lehettek. *Harcsára* a Tiszán csónakból horgásztak.

A kanálisban *preszlát* lehetett fogni. Ezt a halfajtát néprajzi-nyelvészeti munkákban nem találtuk.²⁴

A már korábbi gyűjtéssel, feldolgozással való részletes összevetésre nem vállalkozunk, megközelítőleg egyezik a két gyűjtés.²⁵

Ragadványnévként, csúfnévként a *keszeg és kecsege* halneveket hallottam; gyakori lehetett a környezet meghatározta szemléletmód alapján.

A hal készítmények

Először a régi tartósítási módokat kell tárgyalnunk. A *sózott, szárított halat* szóbeli közlésben nem találtuk.

A török idők előtt *Bökény* a XIII. században, *Dónáttornya, Hékéd, Sáp* a XV. században egy ideig egyházi, rendi birtok (felsorolás a teljesség igénye nélkül); ez bizonyítani látszik, a sózott hal rendszeres készítését, szállítását.²⁶ Ennél biztosabb adatunk van 1723-ból. A szentesiek haszonbérbe vett területekért, vizekért „három akó sós halban” is fizetnek.²⁷ Halhasítással, sózással 1886-ban foglalkoztak utoljára.²⁸

A halat „úgy *felfüstölték*, mint a disznóhúst. A halászok maguknak csinálták.”²⁹ A szigetközi eladásra készítették,³⁰ a tápaiak maguk csinálták, ették³¹ (kiemelés tőlem). Gránitz Imre Grünstein üvegesnek szállított csukát rendszeresen, aki a halat megfüstölte, úgy fogyasztotta. Berki adatközlőnk nem ismerte a füstölés módját.

Ennyi nyomát találtuk a hagyományos haltartósítási módoknak.³²

A frissen készített halételek:

A *nyárson sült, szalonnával tűzdelt* hallal a Tisza-parton kikötő idegen kínálta meg a gyerek Gránitz Imrét.

A *halászlé* készítése: a megtisztított halat, megsózták, hagyták a sóban állni, majd hagymával, vöröshagyma mellett fokhagymával, a törtpaprika felével, cseresnyepaprikával oda tették főni. „A halászlé úgy jó, ha van benne *potyka*, *harcsa*, de a márnát nem szabad kihagyni belőle. Mer aszongyák, az ízét az aggya még.” Kavarni nem szabad. Ha ettek belőle és maradt, hideg helyen megaludt kocsonyának. Így tanulta meg a halászsóktól a halászlé főzését Gránitz Imre; így vagy hasonlóképpen csinálják a városban élő szentesiek is. (Részletes leírás a szövegmutatványban.)

A fent leírt készítmód hasonló a Tömörkény által bemutatotthoz.³³

A *preszla* „szálka nélkül vót. *Paprikásnak*, *kirántva*, *méksütve* meg ojan halászlének. Hosszú lére az finom.” (Erdőhádi).

A *csikot* nem káposztáscsíknak készítették, mint ahogy általában ismerik, ahogy a köztudatba bevonult, hanem kemencében vagy sütőben tepsiben *sütötték* meg (Gránitz).

A *halsütést* is Gránitz Imrével mondatjuk el, mert halászsóktól tanulta: „Mék-pucoltam szépen, oszt akkor feltettem a zsírt. Amikor a zsír főtt, beletettem a halat, mékhempőgertem paprikáslisztbe. Elkészíttem előre. ... Sütni a *kecsége*, *harcsa potyka*. Jó a *keszeg*, de szárazra süti az embér, úgy jó .Csontostú, mindenestű észí mékfele.”

A hal a lecsapolások után egyre kevesebb szerepet játszott a táplálkozásban, kereskedelemben. Ennek oka — többek között — a felszabaduló termékeny földek használhatósága; gabonatermesztés, állattenyésztés, amely a táplálkozás struktúráját is átalakította. A város *Felsőpárt* és *Hékéd* felé eső részén hamarabb a XIX. század végére, a XX. század elejére, az elsősorban *Kisérral*, *Alsóréttel* jelölhető, városrészen 1945-ig sem alakította át.

A vadászatról

A népi, paraszti vadászat a pákászat része. Legegyszerűbb formájában nem a pákászéletet élőknel találtuk meg. A felsőpártiak előszeretettel fogták meg „herevágáskor a szopósnyulat” (=nyúl; *Lepus europaeus*), vagy „nádálláson tején” (T. Szűcsné), vagy petróleumos hordóban herén nevelték föl. „Mégnyőtt úgy, hogy paprikásnak jó lett.” (Erdőhádi.)

A kifejezetten vadászat alkalma: „Télén éccaka a szénakazalba nyóc-tíz nyúl lakmározott”, a konyhaablakból lőttek közéjük (Erdőhádi). Az 1750—51-es árvíz és „havas fergeteg” idején a még „száraz hátra kiszorulván, az ott levő szállásra fényes nappal is menni és a takarmány alatt eddegélni nem féltek.”³⁴ Más hasonló időjárási viszonyok között később is előfordulhatott, hogy a nyúlpecsenyének való szelíden besétált a szállás, tanya udvarára.

A *nyúl készítése*: megnyúzták, megabálták, szalonnával, fokhagymával megtűzdelve *mégsütötték*, vagy *paprikást* főztek belőle (vö. a szövegmutatvánnyal).

Vadászó szegényparaszatok egy része eladta a nyulat; előfordult, hogy többet ért, mint egy választási malac (Szabics).

Szinte minden kis-, középparaszt, nagygazda családjában előfordult orvvadász (a puska elérhetősége miatt a vadászás módjai visszaszorulhattak). A puskára, fegyveres védelemre a lovat lopni járó gazdalegények miatt is szükség volt (Polgár József).

A középparasztok, de a nagygazda család tagjai méginkább vadásztársasági tagok lettek. (Egy-egy vadásztársaság Pusztai József beszámolója alapján a város legdemokratikusabb szervezete lehetett.)

A Magyarság Néprajzában felsorolt alföldi vadászszerszámok³⁵ — egy része legalábbis — meg kellett, hogy legyen Szentesen.

A veremásás szokásban lehetett³⁶; előfordult a Berekben, hogy elhagyott kutat használtak fel nyúlfogásra. A *hurkok*, *csapdák* készítését³⁷ ismerhették, használhatták őket. Gránitz Imre mondja el Kohut János barátjáról: „*Törözött* nyúlra. *Hurokkal* foka.” A Szigetközben is fel lehetett még gyűjteni.³⁸ A szónak itt használt jelentése a szótár szerint háttérbe szorult;³⁹ orvvadászok szóhasználatában még megtaláltuk.

Adatközlőink gyerekként fegyverrel bánóhoz csatlakoztak, maguk is kipróbálták *puskát*, régi *pisztolyt*: „kihoztam szegény apámtú a puskát. Asztán megláttam a nyulat az udvarba, körül szalattam, kiugrasztottam, oszt lelűttem. Édesapám borzasztóan örült.” (Rúzs Molnár Lajos.)

Őszre az uraság erdejébe jártak vadászni az alsórétiak. Télen disznóvágás előtt átmentek, füttyögéssel csalogatták, lelőtték, megnyúzták, bőrét kőre kötve a Tiszába dobták. Húsát kolbászba tették.⁴⁰ Ugyanúgy felhasználták a vadnyúl húsát is.

A madarászatról

A vadászat mellett a madarászat feltételei is biztosítottak voltak.

Mint a két előbbi pákász mesterségeknél, úgy a madárfogásnak is kisebb tere nyílt a *Felsőparthoz* csatlakozó határrészekben. De az ott élők a meglevő csekély lehetőségeket is igyekeztek kihasználni.

Polgár József emlékszik „a kis-tőkei úton még a fákon a físzkeket is megmáasztuk, osztán széttük a tojást. Vót ojan, hogy még is ittunk belülle, ha tiszta vót. Ha ojan piros vót, eldoptuk ... *Bábaszarkafíszkek* vótak. Bábaszarka? Tirke-tarka, fehér fókák vótak benne. A *csörgőszarkák* magosan físzkeltek, oda nem mēntünk fēl.”

A *fogolyt* is ismerték, szerették. „A búzába, ot kötött. Jó húsa vót neki, ojan, mint a galamb.” Levest főztek belőle. Ibolya Károlyné Kulcsár Klára mondta el, hogy *Kajánban* a szüleinél „szalmakazalba tojtak a *vadkacsák*, kiköttettük. Tyúk kötötte ki.” De a *Kisérben*, az *Árpád* utcában is neveltek ilyen kacsákat még az 50–60-as években.

A tanyák körül víz állt nemcsak az *Alsóréten*, de *Kajánban*, *Belső-Ecseren*, *Sáphalom* vidéki tanyán is. Így azután a vadkacsák mellett más madarakra is emlékezett Kulcsár Klára: „Nem tom, hány hold gyēp vót a tanya mögött. Mindíg vízbe ált. Az a sok jószág, *gém* még mindēn. A vízimadarak, *bibic* ... még *bölömbika* is vót. Az úgy bűgött. *Gólya* is vót azon a vízēn. Hosszú lábú *szürkegémek*.”

Gyűjtésünk során a jelzett vidéken tehát a következő madarakat ismerték, ezekre emlékeztek: *bábaszarka* (=nagyörgébics; *Lanius major*), *csörgőszarka* (*Pica pica*), *fogoly* (*Perdix perdix*), *vadkacsa* (=tőkés réce; *Anas platyrhynchos*), *gém*, *szürkegém* (*Ardea cinerea*), *bölömbika* (*Botaurus stellaris*), *gólya* (*Ciconia ciconia*).

A *Kurca*, *Tisza* vidéke madarakban, vízimadarakban gazdagabb volt, és maradt is. Mint a pákászat többi ágában, ebben is Gránitz Imre és Szabics Ferenc közlését használjuk fel. Szabics Ferenc nagyapja „madarakat fogot mindēnfēle eszközzel, *léppel*, *hurokkal*, *csapdával* ... *kék csóka*, *sárgarigó*, *stiglinc*, *csízek*, kis testű, cifra madarakat. *Varjút*, ... el lehetett adni.” A színes madarakat szalmával kitömve „dunsztos” üvegebe rakva kiszáritotta, eladta preparátornak vagy a kalaposnak. A varjút eladni, enni fogta.

Az *alsóréti* gyerekek átjártak az erdőbe, a *varjúfészkekből* „hosszú rúddal kilükdelték” a fészkeket, összeszedték a fiókákat. Otthon megnyúzták, a fejét eldobták;

leves, rántotthús készült belőle. A Sulymos-tó partján *fogolyra* lehetett lesni; finom volt levesnek.

Tréfás kedvű vadász ősszel *tarhonyás galamb* néven varnyút főzetett a városi polgároknak. Csak mikor az evés vége-felé halkan káromni kezdett, (ti a vadász) akkor gyanakodtak ...

A *Sulymos-tónál szárcsa, vízcisze, vöcsök* tanyázott. De volt ezen a tájon varjú, foglyon kívül *csóka, szarka, stiglic, szalakóta, vércse, cinke*. Ezeket inkább az ártérben, az uraság erdejében látták, foghatták, onnan jöttek át a tanyák közelébe. Máig is vannak *szürkegémek a Tisza-parton*.

A *Labodárról* mondta el Gránitz Imre: „Az ëty sziget, a Labodár. Ot vannak gyönyörű madarak: *gémek, kerecsen sójom*, két-három pár költ. Kihalófélben van. ... *gójjászekek* öt-hat. *Kanalasgém, kiskócsag, nagykócsag*, gyönyörűek.”

A Labodár jelentése: „örvény”, tanya, halászó hely,⁴¹ ártér (Szűcs Imre), sziget, erdő (Gránitz Imre). Az Alsórét határát a Tisza jelenti; észak-déli irányba haladva a *Tiszasziget, Zsúpsziget, Labodár* nevű szigetek követik egymást.

Gránitz Imre (bizonyára az ott élőkhez hasonlóan) fogta, esetenként szelídítette, etetőkben védte a madarakat.⁴²

Fácán, ahogyan az őz is 1945 előtt csak vadaskertekben, uradalmi erdőkben élt (Pusztai József közlése alapján). Fácánt lopva éjszaka, mikor „hódvilág vót”, akkor lőttek „gojós puskával”. „Lőttük, harmincat is éggy éccaka.” Nagyobb részét eladták.

Az idézés, felsorolás rendjében a Kurca, Sulymos-tó, Tisza-part a Labodárral — adatközlők által felsorolt — madarai: *csóka* (*Coleus monedula*), *sárgarigó* (*Oriolus oriolus*), *stiglic* (= tengelice, *Garduelis carduelis*), *csíz* (*Carduelis spinus*), *varjú*: *dolmányos* (*Corvus frugilegus*), *kormos* (*C. corone corone*); *fogoly*, *szárcsa* (*Fulica atra*), *vízcisze* (*Porzana porzana*) vagy (*Porzana parva*), *vöcsök* (vöcsök-idomúak; *Podicipedes*), *szarka*, *szalakóta* (*Coracias garullus*), *vércse* (*Falco tinnunculus*), *szürkegém*, *kiskócsag* (*Egretta garzetta*), *fácán* (*Phasianus colchicus torquatus-csoport*), *kerecsensólyom* (*Falco cherrug*), *nagykócsag* (*Egretta alba*), *kanalasgém* (*Platalea leucorodia*).

Összefoglalva a táplálkozás szempontjából: szerették, ették a varjú, a fogoly húsát, esetenként a fácánét. *Levesnek* mindegyiket, *paprikásnak* esetleg *tarhonyával* a varjút, *tűzdelve* sütötték a fácánt.⁴³ A varjút, fácánt el is adták. A bábaszarka, s valószínű a vadkacsa tojását is gyűjtötték, ették.

Míg a szegedi madárvilágnak, pákászéletnek részletes, a messzi múltba nyúló irodalma van,⁴⁴ Szentés madárvilágáról a halászathoz kapcsoltn NÍRY ANTAL írt.⁴⁵

Mivel egyik felsorolást sem tartjuk teljesnek, ide értve a Szentés monográfiát is⁴⁶ az összevetést szükségtelennek tartjuk.

„A magyar nép egyik nagyjelentőségű ősi foglalkozása a méhészkedés.”⁴⁷

A mézrablás nyomát a Tisza árterének erdejében közel élőknel találtuk, találhattuk meg.⁴⁸ GRÁNITZ IMRE mondja el ezt is, aki ennek a pákászfoglalkozásnak is egyik utolsó gyakorlója: a kirajzott, be nem fogott méhek egy-egy odvas fában megtelepedve gyűjtötték a virágport, nektárt, készítették a mézet, amelyet a méhekkal bábni tudó parasztember kiszedett (vö. még a szövegmutatvánnyal).

A méhészkedés folyamatának, a mézrablástól a termesztésig tartó útnak azt a pontját sikerült elkapni, amikor még rablás és termesztés egyszerre folyt.

A méhészkedés meglétére 400 éves adatunk van: egy XVI. századi fosztogatás során Dóczi János elhordatta Dónáttornyról az összes méhkasokat.⁴⁹

Az általunk vizsgált időszakban is gyakori volt a méhészkedés. A megkérdezett helyeken csak *férfiak* foglalkoztak méhekkal (= háziméh; *Apis mellifica*).

A méhészkedés hanyatlása a múlt század végén a gyári cukor terjedésével kezdett csökkenni.⁵⁰

A határ különböző részein, például az *Alsóréten*, *Ecseren*, *Szent Lászlón* tartottak méheket a XX. század első felében.

Korábban *kúpkasokban* tartották,⁵¹ ami tapasztott gyékényből készült. Valószínűleg ezt is a berkiek készítették. Kúpkasok, „Amejékbe úk maguk építették a sejtüket. Később zirzonok vótak.” (Rúzs Molnárék). Papp Imre a kúpkasokról a *zirzonokra* való áttérést a századfordulóra teszi. A kasos méheket kénezéssel lefejtették, a lépesmézet vászonzacskóba kinyomták, a *sonkolyt* a sonkolyostótoknak adták el.⁵² Míg Szatmárba Erdélyből, a Kárpátok vidékéről jöttek sonkolyosok,⁵³ addig Szentestre a Felvidékről.

A méhészkedéssel foglalkozó gazdáknak 10–50 család méhe volt. A Tisza-partján a *vadsálya* (*Salvia*), *sárkerék* (=sárkerep, *Lotus corniculatus*), *csomborka* (=csombormenta; *Menta pulegium*), *fehér mályva* (*Malva*), *lósorom* (=lósóska, *Rumex acetosa*), *boriska* (=útszéli bogáncs; *Carduus*) virágporát gyűjtötték a méhek. Vetett mézelő a *facilia* vagy *mézözön* (*Facelia tanacetifolia*).

Ecseren és más szikes talajú részeken a *székfű* (*Matricaria chamomilla*) és a *tallóvirág* (=tarlóvirág; *Stachys annus*) virágzott mézelőként. „Nem szántották fél a tallókat mint most. Tiszta fehér vót a talló a virágtú.” (T. Szűcsné.)

Az általunk vizsgált időszakban a méhészkedők a mézet maguk is fogyasztották, alkalmi munkásaiknak, béreseiknek adták, cserélték eladták.

Ették kenyérrel vacsorára: fogyasztották karácsonyi kultikus ételként, sütöttek vele tésztát: cukmist, mézes piskótát, mézes pogácsát. Régen, amikor még a cukor nem terjedt el, mézzel ízesítették a ciberét,⁵⁴ és más ételeket is.

A cukmis a paraszti háztartásban általánosan ismert készített tészta volt. A másik két tésztát a gazdagabb paraszt családokban az úri konyhától vehették át.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON (=MNL) II. 421. A halászat szócikkből.
[2] ZSILINSZKY MIHÁLY: Csongrád vármegye története. Budapest. I. 1897. 47.
[3] Uo. 272.
[4] NYÍRI ANTAL: A kiháló szentesi víziélet néprajzi és néprajzi maradványai, Szeged, 1948. 5.
[5] HERMAN OTTÓ: Halászelet, pásztorélet. Szerk.: KÓSA LÁSZLÓ. Gondolat, Budapest, 1980. 114., LUKÁCS KÁROLY: Tiszai hatás a balatoni halászatban. Ethn. 1951. 1–2. 83–112. és TÁLASI ISTVÁN kiegészítése: „A Tisza és mellékfolyói szabályozása után a Tiszántúlon a halászat és az ún. ártéri gazdálkodás, mint megélhetési alap elveszti korábbi jelentőségét, viszont a balatoni nagybérlők, majd a Halászati Részvénytársaság — mint egy óriási tógazdaság — igényli a nagyméretű eszközökhöz is értő szakemberek munkáját, ezért alkalmaz szentesi halászokat is, kik közül számosan végleg ott le is telepednek; egyes tiszai eszköznevek így honosodtak meg a legújabb korig a balatoni halászatban.
[6] SOLYMOS EDE: Halászati kutatásaink eredményei. In. Dissertationos Ethnographiae. II. 1976—78. 61—75. Összefoglaló és feladatmeghatározó tanulmány és megadott bibliográfia ismeretében, annak néhány itt hasznosítható szempontját figyelembe véve a tájhoz (Tiszántúl, Szentes) kötődő, időben két egymást követő tanulmányt, NYÍRI ANTAL és ECSEDI ISTVÁN könyvét használtam fel részletesebb összevetésre.
[7] ECSEDI ISTVÁN: Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizeken. Debrecen, 1934.
[8] Uo. 16.
[9] TÁLASI ISTVÁN: Kiskunság, Gondolat, Budapest, 1977. 169.
[10] PAPP IMRE: Tanyai ember élete Szentes tanyavilágában. 1955. Kézirat. 3., 27.
[11] NYÍRI ANTAL: 1948. 9.
[12] Uo. 16.
[13] NYÍRI ANTAL: Pákász szavunk története. Néprajz és Nyelvtudomány. 1958. 33—42. és ECSEDI ISTVÁN 1934. 110.

- [14] NYÍRI ANTAL: 1958. 37.
- [15] HERMAN OTTÓ 1980. 154—204., ECSEDI ISTVÁN 1934. 17—104., NYÍRI ANTAL 1948. 47—65.
- [16] BÁLINT SÁNDOR: 1974/75—2. 365., NYÍRI ANTAL 1948. 57., TÁLASI ISTVÁN 1977.
- [17] NYÍRI ANTAL 1948. 102., és TIMAFFY LÁSZLÓ: Szigetköz. Gondolat, 1980. 24.
- [18] TÁLASI ISTVÁN 1977. 169.
- [19] HERMAN OTTÓ 1980. 225. A jelzett irodalmak közül csak itt találtam meg.
- [20] NYÍRI ANTAL 1948. 65.
- [21] Uo. 76., 88., 100.
- [22] ECSEDI ISTVÁN 1934. 104.
- [23] MNL. II. 423—424. *A halászati jog* szócikk.
- [24] HERMAN OTTÓ 1980. 121., NYÍRI ANTAL 1948. 33—36
- [25] NYÍRI ANTAL 1948. 33—36.
- [26] Szentcs. Szerk.: NAGY IMRE, 1928. 37., 41., 46. és ZSILINSZKY MIHÁLY 1897. 136.
- [27] SIMA LÁSZLÓ: Szentcs. város története. Szentcs. 1914. 212.
- [28] NYÍRI ANTAL 1948. 67—69. — TÖRÖK KÁROLY: Magyar alföldi népszokások. In. Magyarország képekben. Szerk.: NAGY MIKLÓS, 1868. 298. Ahogy a szentesiek, úgy a vásárhelyiek is Arad felé vitték a románoknak, szerbeknek eladni.
- [29] NYÍRI ANTAL 1948. 70.
- [30] TIMAFFY LÁSZLÓ 1980. 23.
- [31] BÁLINT SÁNDOR 1976/77—2. 160.
- [32] MNL. II., 450—451. *A haltartóztatás* szócikk.
- [33] BÁLINT SÁNDOR 1976/77—2. 159.
- [34] NYÍRI ANTAL 1948. 14.
- [35] A MAGYARSÁG NÉPRAJZA¹ II. 29—42.
- [36] Uo. 29—30 és TIMAFFY LÁSZLÓ 1980. 39.
- [37] A MAGYARSÁG NÉPRAJZA¹ II. 38—43.
- [38] TIMAFFY LÁSZLÓ 1980. 39.
- [39] A MAGYAR NYELV történeti-etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, 1976. (=TESZ) III. 969—970. *A tor*² szócikk.
- [40] SZÚCS JUDIT: Vadászat, madarászat, a szentesi Tisza-parton. Kincskereső, 1980. 12. 10.
- [41] NYÍRI ANTAL 1948. 30., 96.
- [42] SZÚCS JUDIT 1980. 11.
- [43] TÁLASI ISTVÁN: Az anyagi kultúra vizsgálatának tíz éve. (1945—1955) In. Disertationes Ethnographicae. 3—4. Budapest. 1979—80. 130. Egy mezőváros táplálkozási monográfiájában ezt a témát: „Az elejtett vadak húásával való bánás”-t csak érinteni tudom.
- [44] BÁLINT SÁNDOR 1974/75—2. 360—380.
- [45] NYÍRI ANTAL 1948. 19—21.
- [46] Szentcs., 1980. 21—23. és FÉNYES ELEK 1839. IV. 157.
- [47] SZABADFALVY JÓZSEF: Méhészkedés a Szatmári Erdőháton. Ethn. 1956. 451.
- [48] HAJDÚ MIHÁLY: Az orosházi méhészkedés szakszókincse. ELTE Nyelvtudományi dolgozatok. 7. 3. A Szentcs. hasonló mezővárosban erdei méhészkedésre, vadméhkeresésre az erdő hiánya miatt nem volt lehetőség. — Természettudományi Lexikon. Főszerk.: ERDEI GRÚZ TIBOR, Akadémiai Kiadó Budapest, 1966. III. 125. *A háziméh* szócikk szerint szabadon, erdőkben is él társasan.
- [49] SIMA LÁSZLÓ 1914. 96.
- [50] A MAGYARSÁG NÉPRAJZA¹ II. 26.
- [51] Uo. 11—12. és SZABADFALVY JÓZSEF: 47. sz. uo. 467., 468.
- [52] PAPP IMRE 1955. 21., 29.
- [53] SZABADFALVY JÓZSEF 1956. 478.
- [54] PAPP IMRE: Nagypénteki böjtös ételek. 1960. Kézirat. 9., BOLLA JÓZSEF: A népi konyhamester-ség műszókincse Felsőgörzsönyben (Bakonyalja), Debrecen, 1939. 10., 17. és HAJDÚ MIHÁLY 48. uo. 34—35.

Adatközlők voltak:

Bese Lajos sz. 1920 körül

Gránitz Imre sz. 1906

Polgár József 1883—1982.

Erdőháti Nagy Antal sz. 1896.

Ibolya Károlyné Kulcsár Klára 1900—1978.

Rúzs Molnár Lajos 1890—1981.

Szabics Ferenc sz. 1928.

Szűcs Imre sz. 1916.

Tárkány Szűcs Imréné Vajda Julianna sz. 1901.

Ezúton is köszönetet mondok dr. Tálasi Istvánnak a néprajzi, dr. Nyíri Antalnak nyelvészeti irányításáért, dr. Csizmazia Györgynek biológiai jellegű szaktanácsaiért.

Szövegmutatványok

Halfogás kassal

„Vót ojan kasunk, mint egy mékaptár ... Mint egy jó szakajtókosár, csak annál magasabb, így (mutatja). Eggy ijet kötöttünk fűszfavesszőbű. Ahun a fenéke lēt vóna, oda kötöttünk eggy ijen süvegformát, ojan félík sē tette ki a fenekit. Oszt aszt lētettük a kanálizsba. Tettünk kényírhajat ebbe a csapdaszerűbe. Mēnni bē tudott. De mikor kigyütt, ez a tölcsérféle megakasztotta, hogy nem tudott kijönni. Akkor figyeltük, kēit óra ... három óra múlva mēntünk érte. Fēlvettük a kanális fenekirül. ... Akinek a főggyiné vót a kanális, az csinálta. A kanális a földhön tartozott.”

(Erdőháti Nagy Antal)

A halászat szerszámai a Tiszán

„Lētēszi az embēr csónakon, ugyē az vót, lētēszi aszt a varsát, lētēszi így reggel. Akkor másnap mēgnésztem. Vót benne hal, kivéttem, lēbárkásztam. Mikor vót annyi, hogy érdemēs, akkor elvittem a pijacra. Vót ugyē fabárkám is ...

Kőrisfa (ti. a tapogató), apró hálót szoktak rátēnni. Ide, oda, amoda (ti. mutatja, hogyan rakják a tapogatót egymás mellé, elé), ahol vót ēty fűbokor, oda okvetlen borítottunk.

Hogynē, halásztunk jég alatt. Leket váktunk. Váktunk eggy ijen nagy leket a Sujmoson. Azután kimēntünk pár óra múlva ... Vót eggy ojan hosszúnyelű merítő-háló, ijen száknak nevesztük. Asztat így belemerítettük. (Mutatja, hogy fél oldalra tartották, oldalról merítették alá.) Mer úgy vótak a halak, hogy ot tátoktak. Kivettük a nagyját, az apraját mēg visszaborítottuk ...

Csizmába (ti. jártak télen). Csináltattunk patkót a kováccsal. ... Hogynē. Halcsíkrú? Foktam is, vót a kubikokba, mikor lēapatt a víz. Tuggyák, kihalófélben van az is. Ijen hosszú (tenyéryni hosszúságot mutat), úgy cincog, de csúszós. ... Nagyon jó vót sülvē. ...

Mēgloptuk az uraság halastóját ... Úgy neveszték Felgyő, a Duna—Tisza közén ... Vót ojan dobóháló, ojan ólmok vótak rajta, két méter átmérője vót. Mikor úgy eldopták, az úgy elterült, de az ólom ēgybű lēvitte. Oszt akkor rángatni kellēt, bordája vót. ... Akkor mindig összegyütt, úgy bēzárta magamagát.

Csongorádi halászok ide jártak lē ősszel, átkötősztek. Vót az az átkötő. Tēsžēm fēl, ott a kukoricáná a Tisza másik partya, akkor ide lēsžúrtak ēty karót, akkor ojan hosszú madzagot ... áthúsztak csónakkal. Kēit méterre húsztak rá horgokat, úgy hitták, batony, a száját. Na, ot vót a madzag kihúzva, ezēn csüngött, lē vót engedve, nem a fenékre, csak jó lēnt. ... Ēre a halászok kis halakat aggattak, oszt akkor mēnt a naty hal. ... a karón kolomp vót. Ha eggy erős hal akatt a horogra, akkor a kolomp szólt. Oszt akkor, ajjaj, ugrottak a csónyakba (ti. a halászok).”

(Gránitz Imre)

A halászlé készítése

„A halat mēkpucolom szépen, bēsózom, előtte legalább egy másfél óráig áll a hal. Úgy jóízű. Összejárja aszt a halat. Akkor a hagymát mēkfőzöm péppé vízbe. De inkább bográcsba vagy öntött lábazsba jó főzni halászlét. Akkor én aszt mēkfőzöm péppé. Villával szétnyomkodom egész pépre. Akkor a hagymát kiszédem a tányérba. Akkor éty sor hal, rá hagymát, akkor mēgen halat, mēgen sor hagymát. De fok-hagymát is tēsзek a halba, a halászlébe. Mēgván, fēlfór, akkor beletēsзем felit a tört-paprikának. De a csērēsзnepaprikát sē hagyom ki belülle. Éty-két kis csērēsзnepaprikát. Mer a halászlé úgy jó, ha az embēr észí, азután úgy szíszэг тülle. Úgy jó. Mēktanultam én a halászokтú főzni.”

(Gránitz Imre)

Mézrablás

„Vadméh? Nem vad аз, szēlíd аз. Mēgrajзott, nem fokták бē, elmēnt аз erdőbe, belerakódott эгgy odvas fába.

Эгgy fagajra rakódnak, oszt onnan mēnnek tovább. Эгgyodvas fába mēktelepēdnek. Az embērэк, akik аз erdőbe kasзáltak; montam nekik:

— Ha tanáltok méhet, szójjatok! Adok érте méзет. Akkor szóltak, elmēntem, mēgnésztem а járásárú, hogy mije:

— Jó, adok érте két kiló méзет.

Vagy némejik borér атта.

Hajdonfővel ingujban én magam vēsővel kivéstем, kifeszítettem. А rejtékēt daraboltam kifelē. Бēfүstöltem nekik méhipával. Vót ojan, aki csinálta, de nem-nyagon tutták csinálni.”

(Gránitz Imre)

FISCHEREI, JAGD UND VOGELFANG IN SZENTES

JUDIT SZÜCS

Diese Arbeit als Teil einer grösseren Studie über die Ernährung in Szentés stellt die bis zum 20. Jahrhundert erhaltenen Spuren im Kleinfischerleben eines tiefländischen Marktfleckens dar, so die Fischerei, die Jagd, den Vogelfang und die Bienenzucht unter dem Volk. Auf die geschichtlichen Hinweisen folgt eine ausführliche Beschreibung der durch mündliche Überlieferung zu erreichenden Periode. Die Bearbeitung des Themas wird aus sachlicher, ethnographischer und mundartlicher Hinsichten gleicherweise betont.

РЫБОЛОВСТВО, ОХОТА И ЛОВЛЯ ПТИЦ В ГОРОДЕ СЕНТЕШ

ЮДИТ СЮЧ

Настоящая работа является частью исследования обычаев питания в городе Сентеш. В работе автор показывает сохранившиеся по сегодняшний день обычаи в области рыболовства, охоты, пчеловодства и ловли птиц небольшого городка, расположенного на равнине.

После исторического обзора автор подробно описывает жизнь людей этих профессий. В работе описываются и орудия труда, связанные с этими профессиями, и их языковое отражение в диалектах.

AZ "ELLENÁLLÁS—DRÁMA" KIFEJLŐDÉSE NÉMETH LÁSZLÓ PÁLYÁJÁN

GREZSA FERENC

Szolgálat vagy önérvényesítés

A *Papucshős* — mint a műfaj ráhangolása az Anschluss utáni új történelmi helyzetre — Németh László pályáján új drámai vonulat nyitánya. A szembetűnő jellem-párhuzamok (Sata és Viola, Anna és Lonka, Béla és Lóránt hasonló drámai funkciója) ellenére is hibás leszűkítés volna pusztán a *Villámfénynél* ikerdarabját szemlélni benne. A *Papucshős*-sel a korhoz illő protestdráma jelenik meg az író színpadán. Nagy Imre a darab végére a lét magasabbrendű minőségét vívja ki a maga számára, VII. Gergely sorsában pedig a humánus értékek teljes pusztulásának vagyunk a tanúi. A *Papucshős*, majd a *Cseresnyés* és a *Bethlen Kata* — megkérdőjelezi a drámai linearitás és a totális tragikum korábbi érvényét. A drámai küzdelem célja már nem egy ideális új sorsállapot elérése, hanem a drámakezdő situáció megtartása vagy — ha az egyensúly felborul — visszaállítása. Megújulás helyett önmegőrzés. A bukás, összeomlás, tragikum legfőbb kísértő veszélyként van jelen a történetben, a hős nem adja meg magát a környezet szuggesztíójának, az események sodrásának, hanem önnön végzete fölé nő. Holly Sebestyén, Cseresnyés Mihály, Bethlen Kata sorsa nem tragédia, hanem — ha bizonyos értelemben pirrhuszi győzelemként is — ön- és értékmentés. A *Papucshős* tárgy- és problémaköre is tágabb, mint a *Villámfénynél*; több a családi drámánál: barbárság és kereszténység egyetemes emberi kérdéseire keres választ.

A *Papucshősszel* Németh — a korábbi görögös és ibseni aspirációk után — az egzisztencialista dráma egyféle kelet-európai változatát teremti meg. Giroudoux, Anouilh, Sartre drámaíráásával rokonságot jelez az író megerősödő mitizáló hajlama (a franciáknál a görög, Némethnél a keresztény megváltás- és paradicsom-mítosz jelenléte), a naturalista szemlélet klasszicizálódása, a választás szituációjának dramaturgiai hangsúlyozása. A realizisztikusan köznapi cselekménybe Passió-dráma szövődik. Holly életén átdereng Szent Sebestyén mártíriuma, sőt távolabbról a Krisztus-sors. Szakrális fogalmazásban kárhozat vagy megváltás a dilemmája. Éber Viola s általa a világi hiúság megkísérti, de ő Lonkának áldozza az életét, aki a darabban az esendő emberiséget képviseli. A szűk drámai térben felfokozódik a feszültség, sorsformáló hatása a dialógus. A dráma menete koncentrikus, középpontjában a naturalista miliőelméletet hatálytalanító megemelt jellemmel. „Igazad van: ezt a Sebőt mégsem lehet a társadalomból megmagyarázni. Egyáltalán, mivel magyarázod, hogy egyik ember a másiknak, s rendesen a külön b a hitványnak, minden anyagi kényszerűség nélkül ilyen hülyén kiszolgáltatja magát?” — jellemzi Hollyt Viola. A kiélezett helyzetben a hős, miután lázadásával erkölcsi értelemben függetlenítette magát tőle, tudatosan választja környezetét; szabadsága léte abszurdításának felismerése és önkéntes vállalása. A darab végére, bár a belátás magasabb szintjén, helyreáll a nyitó sorsállapot. A *Papucshős* a klasszicizáló és naturalista dráma meghasonlása és kiegészése. Szerzője mégse tekinthető epigon egzisztencialistának:

a nyugati mintájú drámatípust a háborúba sodort kelet-európai társadalmak igényeihez szabja. Németh túlhalad az egzisztencializmus erkölcsi individualizmusán: mono-drámájában közösségi dráma lappang. Holly lázadása visszavonásával nemcsak önmagát — az emberiséget is választja. Ahelyett, hogy visszahúzódna a személyes sors, az ideavilág keretei közé, közösségben akar élni, másokat óvó felelősségtudattal. De jellemében is van valami „oroszos”: érték és praktikusság ambivalenciájával Oblomovra, önpusztító jóságával pedig Miskin hercegre emlékeztet, s büntudat és megtisztulás hasonló útját járja végig, akár a Feltámadás hőse. Kevesebb racionalitás és sokkal több érzelm van benne, mint nyugatibb rokonaiban.

A dráma az 1937-es olasz út sebzése: a feleség öngyilkossági kísérletének és a férj önvádakkal és száanalommal elegy rezignációjának külső történetét az író önéletrajzából ismerjük. A *Papucshős* mégse kulcsmű: anyagán inkább az *Irgalom* szerelmi háromszöge, az apa és anya modellje hagy nyomot. (Például a regénybeli Lackovics alakjának a drámában Pubi figurája felel meg.) A helyszín pedig — Kós — a püspöki várost, Vácot idézi, melynek jelenével és történetével épp ekkortájt foglalkozik behatóbban az *Alsóvárosi búcsún* dolgozó Németh. A darab személyessége azonban ennél áttételesebb, s az alkotói pálya 1938-as fordulatára vonatkozik. A *Tanú* megszűnése után a szépirodalomba temetkező író most hívja vissza a közéletbe a történelem. Önérvényesítés helyett újra a szolgálat erkölcsét választja. De nemcsak önmaga számára keres benne életreceptet, hanem a magyarság és értelmiség időszerű sorskérdéseire is. Így a dráma fő ereje az objektiváció sikerében rejlik.

Németh László darabjait a kritika gyakorta jellemzi „vallomásdrámákként”, „állapotnaplókként”. E felfogás szerint a főszereplőknek csupán önarcképi érvényük van: önelemző szenvedéllyel vagy sérelmeiket vetítik bele a világba, vagy álmaikat. A dráma nem valóságos társadalmi-történelmi folyamatok tükörképe, hanem utópia-helyszínen játszódó önreprezentáció: s „van” helyett a „kell”-t ábrázolja, anyagát — preconcepciók nyomvonalán, az eszme felől deduktíve szervezi. Nézetünk szerint azonban helyesebb Németh színműveit az én- és a társadalmi dráma interferenciájaként, szubjektivitás és tárgyiasság ötvözeteként értelmezni. Az alkotói én ellentett elemeire hasad bennük, majd a valóság ellentmondásosságába költözik. A *Papucshős* alapkérdésében: hogy tudniillik önmagunkat válasszuk-e, egyéniségünk önérvényesítő kiteljesítését, vagy inkább a kötelesség útján haladjunk s valamely közösségbe épülünk be alakítón, önmagunkat az ügynek alárendelők — nemcsak a szépirod és ideológus Németh belső dilemmája, de a magyar értelmiség urbánus-polgári és dzsentroid-népies megosztottságának, szakadásának és vitájának problémája is benne rejtezik. A dráma egyszerre hordozza a pszichológiai és a szociológiai jelentést, ami aztán az egyes és általános törvénye szerint differenciálódik. A lélektani képlet: alkat és jellem kölcsönhatása általános érvényű és mitikus sugallatú archetípussá bővül, a társadalmi szemlélet pedig az emberiségről való lételméleti gondolkodássá.

A Németh-dráma nem lírai, hanem konfliktusos mű — nemcsak a jellemek rendszerében: Viola és Lonka mérközésében vagy Holly Sebestyén belső vívódásában — hanem a mondandó valamennyi rétegében. Legáltalánosabban vizsgálva a *Papucshős* „barbárság” és „kereszténység” küzdelme. A „barbárság” a hierarchisztikusan épülő alá- és fölérendelések társadalmak eszméje. Nem a valódi érdem, hanem az erő a törvénye, amely a nemesebbet a silányabb rabszolgájává teszi, a gyengébbet pedig az önzés kiszolgáltatottjává. Az autokratikus család e gondolatmenetben a totalitárius állam sejtje. „Iszonyú az örültség ereje, Viola. Nézze meg a diktátorokat: nem az örültségükkel terrorizálják a világot? Rá merik dobni az üszköt mindnyájunk háztájára, és engednek nekik. Lonka is...” — vonja meg a párhuzamot Holly a köz- és magánélet között. A *Papucshős* az emberi kiszolgáltatottság drámája, két irányban is.

A pipogya levéltáros nemcsak kispolgári feleségétől szenved, hanem Viola és Lóránt emberi autonómiájába gázoló beavatkozásától is. Segítői is eszközembert látnak benne. Ha Lonka a gyermetegségével, a várostörténész amazon hideg logikájával terrorizálja. Az ember önmagában becsülje meg az Istent — fogalmazza meg világnézetét. A körorvos se tudja elképzelni a házasságot másként, mint nemek strindbergi harcaként, melyben a gyöngébb „nyereg és sarkantyú alá” való. A „kereszténység” ezzel szemben a mellérendeléses szerkezetű közösségi társadalmak ideája, a belátás életelve. Individualizmusnak, exodusnak egyaránt tagadása. A másik ember sorsát is felvállaló, az egyéni érdeket a közérdeknek alávető erkölcs, a világ sokféleségének tudomásulvétele és hozzá való alkalmazkodás. A *Papucshős* a közösségi felelősség-érzet drámája.

Holly Sebestyén sorsában a gondolkodó drámája is jelen van. Abból a felismerésből nő ki, hogy az igazság „sötét”. Más eredményre jut logika és pszichológia. A hős bűnnek érzi, amit eszével belát. Riasztja a ráció embertelensége: Viola szerint ugyanis egy férfinak ki kell bírnia a másik ember halálát. A filantrópia viszont a kiválság fegyverletétele, lehetőség, érdek, erő felelőtlenségére. A társadalmi igazságtalanság kívül esik a logikai magyarázat körén, ösztön, érzelem viszont homályos, definiálhatatlan állapot. Vannak helyzetek, amikor az alkotás önzés, bálványimádás; élet, amit „Istentől és természettől ránk bízott élőlényektől elveszünk”. A dolgok „görbülése” más, mint amit az intellektus kiszámít. A *Papucshős*: megrendülés történelem és emberi magatartás értelmetlenségén.

A *Papucshős* portrédráma, amelyben méltó ellenfél híján a környezet a Gegen-spieler. A főalak Holly Sebestyén azzal magasodik a többi ember fölé, hogy egyetlen szereplője a darabnak, aki másokban nem önmaga igazolását keresi, hanem képes tiszteletben tartani az eltérő személyiség szuverenitását is. Hős és környezete: kétféle és ellentétes értékrend. Ez az antagonizmus a tragikomikum gyökérzete. Holly belülről, szándékai, magatartása és vállalkozása felől szemlélve hős, a morális gondolkodás és önfeláldozás példája; kívülről, családjá és baráti köre perspektívájából nézve viszont papucs, családfenntartó kuli és igavonó barom. Nem jelleme nevetséges, hanem a helyzet, amibe sodródik. Tulajdonképpen erős ember: alakját megemeli, hogy sorsát nem gyengeségből, hanem az irgalom ihletésében tudatosan vállalja. Van energiája lázadni és a lázadást önmagában elfojtani, emberméltóságát védelmezni és büszkeségét egy igazabb erkölcs nevében föladni. A látszat mégis az, hogy — Lóránt szóhasználatával — a levéltáros csak egy körülményeitől befolyásolt szerencsétlen balek, chaplini Prügelknebe. A darab tendenciája így fonákjára fordul, a nevetés a nevetők ellen: a legkülönb ember járja a mulatságosság kálváriáját. A belső ellentmondás csak sebezhetővé teszi alakját, de nem szatirikussá. Elejétől végig részvét és sérelem malomkövei közt őrlődik. Egyik lelkiismerete a „hivatás, szabadság, férfimagány” — a másik viszont az emberiség szenvedései előtt leboruló dosztojevszkiji alázat és kötelességtudás. Az alkotás bátorsága és a világ „tisztító szele”, illetve az önmegvalósító önzés miatt érzett büntudat és lelkiismeretfurdalás. Sorsában magánélet és elhivatottság, köznapiság és eszmény konfliktusa pusztít. A *Papucshős* nemcsak a megalkuvás drámája, hanem önmaga legyőzése is. Az írói és erkölcsi értékek kínzó ambivalenciája. Holly egyszerre áldozat és hős: az öngyilkos Lonkában a kíméletet érdemlő sebesültet látja, de a beváltatlan képesség továbbra is mint hiány sajog benne. Inkább Alceste, mint Dandin György rokona: a hozzá közel állók drámáját nem képes önmagától elidegeníteni. A tévesztett szerep mögött is meg tudja becsülni az eleven embert. A feleség viselkedésében a középosztályi konvenció csak Viola szemében kritika, az ő számára egyszersmind az alkat mentsége: „Az ilyen társadalomban, ahol a férfi a megvetett munkát végzi, sosem lehet olyan befolyású,

mint a here nő, aki parádéjával és intrikáival ezt a sok férfit társadalommá összeköti. Minél jobban behúzódik munkájába egy ilyen Sebő, annál inkább hozzáaljasul a munka fogalmához, annál inkább kuli, családfenntartó, rabszolga, ez a Lonka pedig annál inkább élvező, szerepvivő, családfő, zsarnok” — hangzik az első felvonás zárómonológjában. Holly Viola mereven dogmatikus és Lonka rapszodikusán intuitív gondolkodása között elviselhető egyensúlyt próbál teremteni, emberméltóság és rabszolgasors határán humánus mértékért esengni. Tragikum, hogy óhaja meddő kísérlet marad: vagy erkölcs és szív parancsát kell megtagadnia, vagy a tehetség önvádját magában hordoznia. Mindkét megoldás önkorlátozás, az adott pillanatban az emberi nagyság mégis vonzóbb, mint a művészi tehetség.

Lonka és Viola párbaja csak a dráma felszínén mutat a szerelmi háromszög irányába, a két szereplő fontosabb dramaturgiai funkciója, hogy a Hollyban feszengő belső ellentmondást gerjessze. A két nő az angyal és a démon forгатókönyvét mondja föl a számára, vagy a szívhez, vagy az értelemhez szólón. Lonka szilaj türelmetlensége mögött igazában az asszony, a gyermek és a megszállott határeset, a szánsalom és részvét méltó tárgya. Viola viszont hideg fényű artemiszi jelenség, szava akár a gyémántvágó kés, miközben kegyetlenül éles logikával metszi ki Holly sorsából, megszokás és elfojtás homályából a lázadás érveit. Egymást persze fantomizálják: Viola szemében Lonka öngyilkossága csak ravaszul megrendezett komédia, a feleség előtt viszont a tudós nő csak frigidsséggel álcázott csábító. Világképük tárgyilagosságot nélkülöző önkivetítés. Holly erkölcsi nagysága mindkettőjük relációjában nyilvánvaló. Violához mégis közelíti a felingerelt alkotói becsvágy és a meghátrálás szégyene. Lonkához pedig a közös múltból sarjadó felelősségtudat és rémlátó képzelet. Választása önmagát fölemelő és a gyengébbet megbecsülő gesztus. Az Éber-házaspár a darabban inkább csak a közeget jelenti, ahol a pólusosság találkozhat. Szerepük másodrendű: Erzsike a háztartásba süppedő asszony, Lóránt pedig Bakos Béla intelligensebb és mértéktartóbb változata.

A Papucshős öntörvényű, lényegre szorított, zárt drámai világ. A súlyos mondandó és a szerkezetet elnehezítő jellemrendszert a cselekmény heves robbanékony-sága, feszes logikája és gyorsan pergő ritmusa eleveníti. A történet a lázadás, szökés és öngyilkosság izgalmas fordulópontjain szinte rohan a katarzis felé. Az eszméket tettpótló dialógusok építik be a dráma testébe. Mi a titka, hogy sehol se szembetűnő a szervetlen esszészerűség csillogása? Tán a parabola gondolatosságának és a cselekményes dráma akciógazdagságának megkapó feszültsége. A konfliktust a képtelen határáig élezett helyzetek hitelesítik: a család ellen lázadó férfi visszakönyörgi magát a matriarchátusba, a kispolgári jólét biológiai iszapfürdőjében lubickoló asszonynak van lelkierije önmaga elpusztítására. A pirandelloi technika kiszámított paradoxonos váratlansága és a jelenidejű bonyolítás múltat és véletlent kizáró következetessége. Németh a Papucshóst legjobb társadalmi drámájának nevezi, a kritika viszont középszerű művei közé sorolja. Az elemek hibátlan illeszkedése, a mondandó aktuális és egyetemes érvénye, a kompozíció dramaturgiai kiérleltsége inkább a szerző ítéletét bizonyítja.

A Németh-drámák csoportjában a *Papucshős* — erkölcsdráma. Témája a világba való beilleszkedés, az ember morális felelőssége a közösség kohéziójának erősítésében. Anélkül, hogy direkt politizálásba bonyolódna, a keresztény etika fogalomrendszerében antiimperialista tendenciája nyilvánvaló.

A *Cseresnyés* 1939 júniusában Sátorkón, a közeli német megszállás előérzetében, „az ellenállás jelképeként” készül. „Tulajdonképpen testvére *Kisebbségben* című könyvemnek. Azt írtam meg abban: milyen gondolatokkal kell a magyar elitnek az eljövendő megpróbáltatásokat átvészelnie” — olvassuk a *8 órai Újság* szerzői nyilatkozatában. A darab a hitlerizmus „tetőpontján és kétségkívül ellene” íródik, de a belé foglalt jóslatot — az inváziót — a történelem teljes egészében nem igazolja. A keletkezés sorshelyzetéből érthető a dráma ontológiája: a történet valóság és lehetőség szüntelen egymásba átcsapása. Ember és eszme realitás, de képzelt a szituáció. Utópia tövén persze gazdagon sarjad a szimbólum, mint amilyen maga a farm vagy az életét pusztító vihar. Tér és idő a darabban egyszerre konkrét és absztrakt. A *Cseresnyés* modellje pontosan megnevezhető: az *Ember és szerep* honoráriuma-ként kapott kecskemét-kisnyíri erdőirtás kertje — ám a horizont a „mindenütt és seholse”, illetve a „mindig és sohasem” általános érvényével bővül. A Kert-Magyarország eszméjének újrakezdeményezése volna, a *Kapások* utópiájának dramatizálása? Ez esetben a mű túlságosan is beleragadna az írói múltba. Látomásában valamilyen falanszter öltene testet, a szocialista társadalom sejtje? Így is a példázat jelenidejűsége szenvedne csorbát. A *Cseresnyés* álmának nem a reformatori szenvedély a gerjesztője, hanem az ön- és nemzetféltség. „Van” és „lehet” bonyolult dialektikája valósul itt meg, melynek leírásához nem fölösleges ideznünk az írói vallomást: „A *Cseresnyés* is álom. Sokunk álma: elitről, új nemességről, minőség forradalmáról, egy magyar szerzetesség hódításáról. Ez az álom a harmincas években, mint a madárszárny: könnyű, fölfelé repeső volt. Néhány év előtt kezdett egy összeszorított férfiókölle inasodni és csomósodni. Ettől a régi könnyű álomtól búcsúzik, s ebbe a görcsös makacsságba néz előre a *Cseresnyés*.” A darab az exodusos idill lehetetlenségének és az emberpróbáló történelmi sors vállalásának ábrázolása. Már nem akarja a „sziget elönteni a tengert”, hanem védekezésül önmentő erőddé változik. Huszadik századi analógiája a rabelais-i Thélème-nek, amely nem menedék, hanem — humanisták modern gyülekezeteként — eszményeket óvó ellenvilág. A *Cseresnyés* eszméje a *Kisebbségben* — már a Szekfű-tanulmányra előreutaló — tisztultabb képlete. A főhős inkább kelet-európai parasztdemokrata, mint a „mélymagyarság” szabódezsős megszállottja. Az egyetlen „jöttmagyar” a darabban Völgyi-Wunder, de ő se származásával ellenfél, hanem a fasizmust idéző totális birodalmi gondolkodásával. De a *Cseresnyés* probléma- s anyagzsúfoltságával is a röpiratra emlékeztet: keretei közt négy-öt önálló mű lehetősége feszeng. Pedagógiai, családi, generációs drámát, Klára és Pór Péter tragédiáját egyaránt meg lehetne írni belőle. (Ez az oka, hogy — bár a korszak legjellemzőbb darabja — értékben mégis a *Papucshős* mögé soroljuk.)

A *Cseresnyés* nem élettagadó „anachoréták” rendháza, hanem az imperializmus előtti behódolás vagy ellenállás dilemmájával küszködő korabeli magyar társadalom mikrokozmosza. „Eklézsia”, mely az egész egyházért áll helyt; „spóra”, ahol a magyarság túlélheti a vészt; „iskola”, amelyben a közösség jövőt elviselő lelke készül. A sorsunkkal való küzdelem terepe. Nem az utópia akar benne életté válni, hanem az élet erősíti magát utópiával. A főhős Noé bárkájának szánja, amellyel megmenekülhetünk a vízözönben s kiköthetünk valamely Araráton. Így a darab legfőbb epizódjaiban (például Klára sorsában) tragédia, a dráma magasabb emeletén az életgyőzelem ábrázolása: a főhős bukását tévedés számonkérni rajta. A *Cseresnyés* lezárása se indokolatlan happy-end, hanem szervesen következik a mű logikájából. Szétszóródás és magképződés, centrifugális és centripetális erő kiegyenlíti egymást benne. Értellemmel igazolt Sziszüphoszors; fordított Lear-király, amelyben Cordélia

megmentheti apját. Erre utal a darab korábbi címe is: *Apa és lányai*. Nem emlékező ibseni technikával készült meditáció, hanem jelenidejű shakespeare-i szenvedélyrajz.

A *Cseresnyés* a kohézió drámája: ember és eszme meghasonlása és egybeforrása. Annak fölismerése, hogy egyén és közösség egymástól elválaszthatatlan sors és ügy. „Magaddal is csak úgy bírhatasz — ha másokkal birkózol” — fogalmazza aforizmává törvényét a főhős. (Nem véletlen a címben a kettős jelentés: tulajdonos és birtok névazonossága.) Cseresnyés és családja új Kőműves Kelemenként húsával és vérével köti meg az eszmények falait és boltozatát. Mintát és példát mutatnak az erkölcs nemességével megemelt életre. „Minden ember mögött van egy idea: mint bura mögött a fény. S csak azt látják benne, ami mögüle átvilágít” — fejtegeti Anna. A farm igazi szellemét nem a hit dolgaiban „inkvizitor” Margit képviseli, hanem az apja; benne nemcsak a gondolat következetessége van meg, hanem emberhez alkalmazkodó rugalmassága is: tudja, hogy „nem bűn egy ügyet egy emberben szeretni”. Az overállban nem a falanszteres egyöntetűség a fontos, hanem hogy a zöld és barna uniformisokkal vitázó etikai tisztaság jelképe. Az eszmének kettős, időszérű és korföltre vetülete is van: egy kelet-európai kispén védekezik benne a rátörő imperializmus ellen, másrészt viszont az önmagát meghaladó lét parancsa, minőségelv.

A *Cseresnyés* ideájának két ellenfele támad: egy kívülről — a korszakban s egy belülről — az embertermészetben. Az előbbi embertelen eszme, az utóbbi ember eszme nélkül. A „korszaklelmet” — amely definíció a maga elvontságával annak idején a jelenség színpadképességét tette lehetővé — a darabban Völgyi képviseli. Nővénytapológus, országboldogító és nőcsábász egyszemélyben, ennél azonban fontosabb, hogy eszméi „luftballonját” Németországban fújják. Onnan érkezik a farmra, hogy Cseresnyést a politikába visszahívja s Klárát a maga számára megszerezze. „Ma a nagy népek az igazi mesterek. A nagy tömeg adja a nagy embert, a nagy ember szabja rá a nagy tömegre a nagy szervezetet” — hirdeti. Gondolatmenetében nem nehéz ráismernünk az „ein Volk — ein Führer” elvre, amely az emberi személyiséget a felsőbb akarat vak kiszolgálására szorítja. Számára a *Cseresnyés* — rögeszme, fölöslegesen rémlátó „eperindás Cassandra-klub”, amely alkalmas arra, hogy a kor elől menekvő ember Diogenész-hordója legyen. Közösségbontó agitációjára felelve az apa a társadalom eleven organizmusainak létjogáért perel, az emberi autonómiáért: „Szervezetre Dzsingisz kánnak van szüksége: aki a másét akarja felprédálni. Az alkotáshoz nem szervezetek kellenek, hanem alkotók.” Hisz abban, hogy „minden Wunder három napig tart”, s „a tankok és rubrikás papírok dagályánál” időtállóbb az erkölcs. Völgyi ideológiája ingatagságát „guelfek és ghibellinek” támasztásával pótolja meg. Az embertermészetben lel szövetségeseire. Annában az anyát, Tinkában a nőt kísérti meg. Anna előtt közömbös, hogy a farm eszme vagy rögeszme. Am középosztályi asszonyként retteg attól, hogy a *Cseresnyés* leányai boldogságának koporsója lehet. A hú feleség és aggódó szülő konfliktusát végül is — a növényi lét követ is megőrlő vegetatív ösztönösségével — a szökésben oldja föl. „Nem lehet a természet szájába zabolát vetni” — fogalmazza meg a maga mentségét. A lázadás láncreakciója a Kláráért féltékeny s szerelmében visszautasított Pór Péter disszidálása, aki pedig mint néphi az ügyet volna hivatva jelenlétével hitelesíteni. Sértett embersége az osztályönzés és gyanakvás ígét fakasztja belőle, midőn a *Cseresnyést* a középosztályi hazugság „megrepedt álomvárának” festi. Urak és nép közt szerinte a fal áttörhetetlen: „Mert a népet nem lehet megajándékozni. A népé az, amit kívív. Milliő *Cseresnyés* s a legszebb lelki alamizsnálkodás sem pótolhatja azt a pillanatot, amikor kormon és romon át egy kismemizett ember a szabadba törí magát, s feldicsekszik a felhőknek: elzavartam őket. Ami az övék volt, ezután az enyém” — halljuk népi kritikáját. A közösséget csak Klára élettársaként vállalhatná, egyedül

így tudná őszintének érezni a néphez hajló értelmiség lelkiismeretfurdalását. Valójában azonban általa is a természet tiltakozik, a Veres Péter-i „embertenyészet” öntudata: „A természet a farkast farkasságra, a nyulat nyúlásra vonja fel — csak a megrettent ember szeretne kilépni abból, ami” — igazolja visszahúzódását. A legártatlanabb áldozat a farmon Klára, akit előbb az otthon szétválása, az anyai „kályhameleg” hiánya srétez meg, aztán a szerelmi csalódás, az ártatlanul komolytalan Tinka helycseréje lök öngyilkosságba. A „mézeskalács szív” összetörik a *Cseresnyést* pusztító viharban.

Retirálásban, tragikus fordulatokban az eszme volna a hibás? Inkább az ember gyenge rá. Völgyi úgy érvel, hogy a *Cseresnyést* feszítő ellentmondások, melyeket kiélezett, már érkezése előtt a farm életében lappangtak. Igaz, de ezek a feszültségek megfértek az ideák burája alatt, mindaddig, amíg a mecklenburgi kísértő megjelenésével a dráma terében új erőgóc nem támadt, amely a gyengébben kötődő részecskéket magához vonzotta. A *Cseresnyés* kétpólusú konfliktusos dráma, a főhősnek Völgyi a Gegenspielere. Így tudja az írói önvallomás is: „A *Cseresnyés*ben egy mintaeletet élő embercsoport sorsán mutatom be, mint válik le róla mindaz, ami az idők elviselésére nem elég erős és szilárd. A bonyodalom a koreszmék és a kor emberének betörése ebbe az ideális kis államba.” A mondandó sugallataként nem az eszme korrigálandó tehát, hanem a humánus teherbíróképessége. A kohézió kategorikus imperativusát a veszteség nem gyöngíti, hanem erősíti. Szélesíteni kell bázisát népben és emberi szolidaritásban.

Eszme és ember meghasonlásával *Cseresnyés*nek a dráma belső körén is meg kell küzdenie. Ideáinak van „bősege és salakja” — ebben különbözik a farm nemtőjétől, Margittól. Legidősebb lánya — Zeusz fejéből kipattanó Minervaként — a diktatórikus gondolat megtestesülése; „jégoszlopként szikrázó tökéletesség”, húgai mostohája, akinek nincs szíve és bőre. A csapások óráiban az apa már-már szörnyetegnek tartja, míg meg nem vallja, hogy „emberen túli ridegsége” az elfojtott nőiség páncélja: „Az én szívem tán nincs meghasadva? A kemény látszat alatt nem volt vonaglás, repedés, halál? Egy fiatal lány, — aki szép, szenvedélyes, és nem kell, mert különb; — tán fájdalom nélkül fagy mind mélyebbre kíválságába?” — kérdezi. Szökés és öngyilkosság *Cseresnyést* is a lelki összeomlás szélére löki. Szenvedély és rezignáció, kitartás és gyöngeség, az ügy vagy önmaga vállalása — eleven dilemma benne. Van-e értelme az eszmének emberek nélkül, mi a fontosabb az erkölcsben, a példa vagy az eredmény? Belső zavara végül is a „tartsd magad” életelvében tisztul ki. Az embernek joga van a szenvedésre, de ennek nem lehet ára a megalkuvás. „A mi fájdalmunk: csont. Minél több van belőle, annál keményebbek vagyunk” — döbben rá. „Ha két elv egyszer merőlegesre fordul, a múlt emléke s szívünk hajlamai hiába könyörögnek és hazudnak elnézést, alkalmazkodást: szakítani kell” — vallja meg ideákhoz való hűségét. Az eszmének „abszolutizált — a mindennapok realitásait és emberi igényeit semmibe vevő — megszállottja” volna, aki abszurd rendet teremt maga körül? Anélkül hogy eszményeit földadná, túljut az elvek dogmatizmusán. A Németh László-i hős rendkívüli szenvedélykoncentráció: nem sodródó báb, hanem vívódásban megnövő lélek, akinek van ereje önnön kétségein is úrrá lenni. Változó sorsban is föl nem adott folytonosság.

Miképp a dráma gondolatiságában, a jellemábrázolás folyamatában is föl-föl-pattan időnként a „realizmus héja”, s „szárnyát bontja” az általános érvény: az emberalakok archetipusokká alakulnak. (Belőlük összegeződik aztán a mű mitológijája.) *Cseresnyés* Mihály ősképe a Clunyt alapító Szent Benedek és a szenvedésben hatalmas Prométheusz ötvözete, Annáé Démétér, a föld-anyai-isten és a paradicsomi Éva keveréke, de ki lehetne osztani a darabban Iphigeneia, Lucifer, Pallasz Athéne

stb. szerepeit is. A Németh-dráma mítosza más, mint a regényé: konfliktusosság jellemzi. A *Cseresnyés*ben is ott a kettősség: egy görögös (a természetből kibontakozó) és egy keresztény (a paradicsomi bűnbeesés és megváltás relációit termő) sugallat. (Az íróra fő tehetően Kerényi Károly mítoszelmélete hathatott, aki az istenalakot nem a harmónia állapotában ábrázolta, hanem a belső dráma dinamizmusában: Apollót például fény és kegyetlenség, Dionysost tragikus szétszaggatottság és fékezhetetlen elevenség konfliktusában.) A „növényi” erkölcs jelképrendszerében is hasonló jelentésbeli osztódás figyelhető meg: Mihály és Margit — akár a mélybe gyökerező és viharoknak ellenálló fák — az állandóság és önmegőrzés életelvét képviselik, Anna és Tinka pedig — mint az öncélúan sokféle burjánzó és a szelek előtt meghajló bokrok — a vegetatív ösztöniség fölfogását.

A Németh László-i dráma indulatdráma: a hős a sorsát vezérlő eszmékhez méltón mindent önmagából megvalósító akarát; az eseményeket, amelyek önmagukban nem drámaiak, a „vívódás forrósága” telíti feszültséggel; a szerkezet sem fiktív menetrend, hanem „szenvedélygörbe”. A *Cseresnyés* cselekménye — a valóság és lélek forgószínpadának törvényéhez igazodón — két szálon bonyolódik: egy „ok-ságin” és egy „teleológiai”. Az előbbi az életet — Anna és Klára, Tinka sorsában — tragikumná vagy meneküléssé formálja, az utóbbi viszont üdvösségüggyé, például *Cseresnyés* és Margit vállalkozásában. A drámai építkezés itt is, mint a *Papucshős*ben, hullámvonalhoz hasonlítható: az eszme gravitációja előbb meggyengül, a könnyebb fajsúlyú részek leválnak róla, majd újra megerősödik. Csakhogy a *Cseresnyés*ben a szerkezet már nem olyan zárt — a hármas egység szabályából csak a helyé érvényes —, hisz betör a világ a kisközösségbe: inkább a racine-i és shakespeare-i kompozíció elegye. Akár egy égtest: meteorok csapódnak be, bolygók válnak le, holdak csatlakoznak hozzá — de a mag ugyanaz marad.

A dráma nemcsak élet és gondolat övezeteiben zajlik, hanem a nyelv közegében is. Örley István felismerése máig ható érvényű: a Németh-darabokban „a szó önmagában is dráma: sűrű élet, villanó igazság, perzselő költészet”. Ahogy az egész dráma lázad a köznapok monotoníájára s lomha megszokása ellen, úgy lázad a nyelv is a beszéd ellen. Ünnepe — a próza kötetlenségében is — a költészet csillogása. A metaforák messzire világító máglyákként lobognak benne. A *Cseresnyés* többféle vetületében is nyelvi dráma. Mindenekelőtt szerkezetében: belső konfliktusossága a sokféle indázó, ötletet s képet bőven termő, a pátoz és ironia, a keserűség és melancholia széles érzelmi skáláján játszó életes nyelvnek és a hitviták lényegre sűrített, logikára kihegyezett szenvedélyes dikciójának, expresszív erejének feszültsége. A mondat benne közlés is, kép is, hordozója és tükre önmaga s a dráma jelentésének, egyszersmind a lírai megszólalás érzelmi és érzéki töménysége. Aztán funkciójában: e drámai nyelv nem az esszé passzív leíró-ábrázoló szerepében tetszeleg, nem is hal el a társalgási darabok könnyed semmitmondásában, események után kullogó kommentárjaiban, hanem motívumértékű; ahogy Karácsony Sándor fogalmazta — tettepótló. Ahelyett hogy pihenője volna a cselekménynek, inkább mozgatórugója. Anna, Klára és Tinka sorsa például *Cseresnyés* és *Völgyi* dialógusában dől el. A szónak hatalma van: lázít és gyógyít, összetör és fölemel. Hogy nehezen mondható s a szereplők jelleméhez se igazodik? A kritika kiindulópontja az idejétmúlt naturalista babona, mely szerint a színpad nyelvét az életéhez kell hozzászűrkiteni. Németh nyelvi újítását olyan alkotók példája bátorítja, mint Csehové vagy Elioté.

A *Cseresnyés* az ellenállásdrámák vonulatában közösségi dráma: feladat és alkat, kollektívum és személyiség, eszme és élet összehangolásának lehetőségeit vizs-

gálja. A perspektíva a *Papucshős* után kitágul az interperszonális kapcsolatok kutatásává. Föllazult vele a dráma egysége, de a veszteségekért kárpótolt e világ gazdagsága.

ENFALTUNG DES "OPPOSITIONSDRAMAS" AUF LAUFBAHN VON LÁSZLÓ NÉMETH

FERENC GREZSA

Nach Auffassung von László Németh ist das Kunstwerk (so auch das Drama) — eine Unternehmung. Es richtet sich mit seiner Idee, seinem estetischen Charakter, den Charakteristika seiner formschaffenden Prinzipien immer nach den Forderungen der gegebenen Geschichtsepoche. Um die Wende der 30-er und 40-er Jahre entwickelt sich ein neuer Dramentyp im Beruf des Schriftstellers, der eine typisch osteuropäische Version des existentialistischen Dramas ist. Unter den die nationale Existenz drohenden Verhältnissen — anstatt den idealen Lebenszustand zu erreichen ist das Ziel: Erreichung oder Wiederherstellung der gegebenen Gemeinschaftssituation. Aus dem „Protestdrama“ entfaltet sich stufenweise das Gesicht des „Oppositionsdramas“. Zunächst stellt der Autor dem Formwechsel der Kunstgattung dar, die Umbildung wird dann durch Analyse von zwei Werken: *Papucshős* (Pantoffelheld) und *Cseresnyés* veranschaulicht.

РАЗВИТИЕ «ДРАМЫ СОПРОТИВЛЕНИЯ» В ТВОРЧЕСТВЕ ЛАСЛО НЕМЕТА

ФЕРЕНЦ ГРЕЖА

Согласно взглядам Ласло Немета произведение искусства (в том числе и драма) — предпринимательство: своими идеями, эстетическим характером, своеобразными принципами создания форм следует требованиям данной исторической эпохи. На рубеже 30-х и 40-х годов в творчестве писателя возникает новый тип драмы, которая является своеобразным восточноевропейским видом экзистенциалистической драмы. В условиях угрозы уничтожения нации — вместо стремления к достижению идеальных условий существования нации — его целью является восстановление прежних условий. По мере экспансии немецкого империализма его «драмы протеста» постепенно перерастают в «драмы сопротивления». В своей работе автор на примере двух пьес Немета Ласло сначала анализирует изменение жанровых форм, а затем возникновение драмы нового типа.

A KIRGIZ EPIKAI FOLKLÓR ELEMEI ÉS SZEREPÜK CS. AJTMATOV FEHÉR HAJÓ C. KISREGÉNYÉNEK JELENTÉSSZERKEZETÉBEN

JÁVOR GYÖRGY

Az elemzésül választott mű — úgy tűnik most is 12—13 évvel megírása után — AJTMATOV eddigi pályájának csúcsa, Szovjetunió soknemzetiségű irodalmának kiemelkedő alkotása. Megjelenése óta nem egy tanulmány alaposabb elemzést adott a műről. Szerzőiknek, ha más-más szempontból és céllal is közelítették meg a kisregényt, meg kellett határozniuk a benne levő kirgiz epikai folklórelemeknek s maguknak a meséknek a szerepét. Mindegyikük azon a véleményen volt — AJTMATOV maga sem titkolta nyilatkozataiban —, hogy az író a fenti elemekhez korunk erkölcsi-filozófiai kérdéseinek mélyebb, perspektívikusabb megválaszolása érdekében fordult. A számomra ismert elemzésekben a sok meggyőző és elfogadható gondolat, megállapítás ellenére sem találtam annak következetes és átfogó kifejtését, hogy miként épülnek be a kisregénybe az epikai folklór elemei, hogyan szélesítik, mélyítik a mű jelentését. Az alábbiakban kísérletet teszek a kérdések teljesebb megválaszolására.

A kisregény fővonulatát a fiú és kedves meséje, a fiúnak a reális valóságból a mesékbe, vágyálmokba kiszökő kis élete, halála adja; minden mást az határoz meg, hogy milyen szerepet játszott e sorsban, s ami tőle elválaszthatatlan, hogyan viszonyult a Koronás Szarvas Anyáról szóló meséhez. Mindez, mint művészien elrendezett egységes egész, szimbolikus jelentést nyert, s így szimbólumként sajátos szerkezetet feltételez; egész művet átfogó szimbólumként: jelképek és más képi jelzésformák rendszerét. A képek asszociációs erejét a műbe került folklórelemek megnövelik, mivel a valóságshoz új, tőle és egymástól elkülönülő, de egymásba át is játszó dimenziókat kapcsolnak, s ezekben új tartalmakat erősítenek fel, vagy jelenítenek meg. E tartalmak a folklórelemek műfaji hovatartozásával, e szerinti sajátágaival szoros kapcsolatban állanak. Így megkülönböztetünk itt a vizsgálandó műben mesei, eposzi rétegeket, és a mítikus motívumok alkotta jelentésszintet. Dolgozatomban az első kettőt elemzem.

I.

A Fehér hajóban az alapvető, leginkább megfogható tartalmak a valóság és a mesék szintjén jelennek meg. A folklórköltészet, mivel hagyományozódási folyamata nem szűnt még meg, szerves része a kordonvilágnak, lakói életének, ugyanakkor előadó és hallgatója átlép a múltba vagy a jövőbe vetített, a közösség emlékezete és vágyai által korrigált, újrafogalmazott világba. Az AJTMATOV-műben konkrétan ez életképjelenetekben és mesékben valósul meg. Az utóbbiak közül kettő játszik meghatározó szerepet, ugyanis a központi hősnek, a fiúnak nemcsak közvetetten, világlátását, jellemét alakítva, hanem közvetlenebbül is megszabják sorsát. A prologusban ez áll róluk; „Az egyik csak az övé, arról nem tudott senki. A másik az, amit a nagy-

apja szokott mesélni neki.”¹ Az elsőbe a fiú az őt környező valóságot, a vele történeteket emeli be úgy, ahogy azt majd édesapjának elmondja vágyott találkozásuk után, ott az Isszik-Kulon úszó fehér hajón, ahová hallá változva jut el. A másik mese több szempontból is oppozíciós viszonyban van az előbbivel: nemcsak a fiúé, a nagyapjáé is, a bugu nemzetség minden tagjáé. Műfajilag, szigorúan véve, egyik sem mese. Az elsőben csak az alapszituáció emlékeztet rá: a hős sorsára, egyéni boldogulására esik a hangsúly. A szociális kollízió a család szintjén jön létre. A hős — az elbeszélő nem nevezi nevén, egyszerűen: a fiú — árván nevelkedik, s mostoha sorsa ellen lázadva elhagyni készül otthonát, hogy megtalálja az apját. Nem hiányzik a mesei fantasztikum sem. A „kitaszított” hős társakra lel az őt körülvevő természetben, tárgyokban. Egy bölcs öreg pedig sok mindenre megtanítja és „varázseszközökkel” is megajándékozza: távcsóval (segítségével fedezi fel a hajót), a folyótól elrekesztett tóval (itt változik hallá) és iskolatáskával („Talán ezzel is kezdődött minden”). Végül a csoda: a fiú hallá, emberfejú, haltestű lényé változik és a fehér hajóhoz úszik, apját megtalálva visszaváltozik.

A másik mesében a hős maga és a közössége boldogulását együtt álmodja meg. A totemisztikus motívumra épülő² eredet- és honfoglalás-monda nemcsak a valahol a mitikus múltban lejárló történetüket hagyományozza a bugukra — nem hiányzik belőle a valós történelmi mag sem, — hanem szociális bajaikat is tudatosítja, okát adja, tudniillik a törzsi-patriarchális erkölcsi kódex megsértése miatt (vadászni kezdték a totemállatokra) múlt el a valamikori boldog kor, emiatt hagyta el a Koronás Szarvas Anya a bugukat. A monda ezzel véget ér, de a kisleíró álmaiban nem zárul le a történet: mesévé alakul, vágyköltészetté,³ azaz boldog véget kap: a Koronás Szarvas Anya visszatér, bölcsőt hoz Orozkulék számára, hogy a gyermekáldás jó emberré változtassa azt, akinek gonoszságától most mindannyian szenvednek. Amikor Orozkul az álom átélésének valóságalapját a Koronás Szarvas Anyának vélt iramszarvast lelöveti, a szarvas fejét szétveri agancsáért, a mese-vágyálom a bűnös megbüntetésével, elkergetésével fejeződik be; legalábbis arra a rövid időre, míg a valóság teljesen meg nem cáfolja ez utolsó álombeli-mesei véget.

A mesék a gyermek sorsává váltak, pontosabban, oppozíciós viszonyuk szerint éppen e sors alakulásának kétféle, egymást kizáró lehetőségévé: vagy a körülmények változnak meg kedvezően, vagy a fiú elhagyja a kordont. Az elsőre, a maradásra biztató mese további jelentései tárulhatnak fel annak megvizsgálásával, miként viszonyulnak hozzájuk a műben szereplő személyek. Kapcsolatuktól függően e műfajt jelölő szó is más-más jelentést nyer. A kisleíró nagyapja után mesének nevezi a tőle hallott szomorú és vidám, tanulságos és mulattató történeteket; köztük a legkedvesebbet is mindkettőjük számára, melyről a „nagyapa azt mondja, mindez igaz volt. Hogy megtörtént hajdanán. Hogy mindannyian koronás Szarvas Anya gyermekei vagyunk.” (38. old.) Ellentmondásosnak tűnik, hogy a műfaji megjelölés: mese, ugyanakkor pedig Momun apó hangsúlyozza igaz, megtörtént voltát, hogy az Isszik-Kul környékén élők számára bűn nem ismerni. Az általam olvasott tanulmányok mese, legenda, monda, mítosz meghatározással élnek e történettel kapcsolatban. U. B. Dalgat munkájában monda-mítosznak nevezi.⁴ Fentebb én mint eredet- és honfoglalás-mondáról szóltam róla. Véleményem alátámasztandó, röviden kitérek e probléma részletezésére. Az első, s ez nyilvánvaló, a történet több rétegű. A legrégebbi a Koronás Szarvas Anya-motívum. Ez önmagában is, ha a műbeli szöveg-összefüggésből kiemeljük, úgy is jelentős tartalmakra utal: évszázadok folyamán kialakult — fejlődött képi megfogalmazású általánosítás, mely a buguk számára szubsztanciálisan azonosult a közös leszármazás, a nemzetségi összetartozás, a nemzetség által elfoglalt terület birtoklásának (megvédésének) elvével, a nemzetség minden tagja viselkedését, csele-

kedeteit szabályozó normákkal, azaz az erkölcsi jóval, mely sokáig megmaradásuk záloga volt; és mindazzal a széppel, melyet már jóval hamarabb átéltek, még mielőtt fogalmilag tudatosíthatták volna magukban. Momun apó meséjében e mitikus eredetű motívumnak szövegkörnyezete változhatott, szimbolikus jelentése, jelentésével való szubsztanciális azonossága a hagyományos. Más szóval, a Koronás Szarvas Anya tettei, ezek története mítosz: az eredet a lényeggel egyenlő, az eredet elbeszélése a lényeg (itt: a bugu nemzetség szociális világa) modelljének felállítása; a modell zavara, a rend felfordulása bűn következménye (a totemállat gyilkolása). A modell — rend megőrzése, a közösség boldogulása érdekében e történet (mítosz) normatív erejű, rituális-mágikus gyakorlat fűződik hozzá. Természetesen a kisregény jelen idejében e gyakorlatnak már csak maradványai fedezhetők fel, elsősorban Momun apó viselkedésében: a halotti torokhoz való viszonyában, a Szarvas Anyára esküszik, hozzá fohászkodik, áldozatot mutat be neki. Fogalmaink szerint semmiképpen sem nevezhető mesének, de az egész történet mítosznak sem. A Koronás Szarvas Anya volt, de itt a történet egészében már nem a mitikus gondolkodás dominál, csak elemeit fedezhetjük fel, a népi epikának egy későbbi változatáról, mondáról beszélhetünk. Míg a mitikus motívum, a monda mitikus magja szimbólum,⁶ Momun apó előadásában példázat jellegű, allegorikus jelentést kap. A mitikus motívum, a történet mitikus magja beépül a kisregény szerkezetébe: a Koronás Szarvas Anya, mint a kisfiú vágyálmainak többször megidézett teljesítője, az egyik vezérmotívum; a totemállat meggyilkolásának bűne megismétlődik a regényjelenben is és eldönti a fiú sorsát. A monda, mint példázat, Momun apó világlátásának, gondolat- és érzelmvilágának mélyebb megismerését teszi lehetővé.

A kordon lakói és e monda viszonyát vizsgálva a fiú részéről meghatározónak gyermeki képzeletét tarthatjuk, mely a tárgyakat és jelenségeket megszemélyesíti, lelki tulajdonságokkal ruházza fel, nem tesz még határozott különbséget saját belső világa és a külső valóság, főképpen a valóság és vágyai között. Az elbeszélő ezt így fogalmazza meg: „És el is hitte, mert nagyon szerette volna, hogy így legyen.” (31. old.) Momun apó esetében feltehetően egymás mellett él, megfér a dolgos élete során szerzett tapasztalat, empirikus tudás, meg a hagyományos világkép, hit, melyhez ragaszkodnia kellett, hogy érvényét ne veszítse az az erkölcs, amely évszázadokon át a közösség együttélését szabályozta, amely nélkülül, úgy érezhette, és ennek nem egy jelét tapasztalta, az széthullana. Számára a Koronás Szarvas Anya és természetfölötti képességeinek reális valósága, a róla szóló történet igaz volta, meg az általa sugallt erkölcsi tanítás egymást feltételezik, egymás hitelét, érvényét biztosítják. Momun apó így semmiképp sem a mi fogalmaink szerint használja a mese szót, hisz az általa mondottakat igaznak tartja. Az ellentmondást (már fentebb is utaltam rá — 4. old.) növeli a felhasznált mesei záróformula: „Ha akarod, elhiszed, ha akarod, nem.” (54. old.) Ez mintha figyelmeztetne az elhangzottak fiktív voltára, ha valaki a mese hallgatása közben túlságosan beleélt volna magát a történetbe. Azonban e valószínűleg automatikusan használt mesei sztereotípiá — akár a nagypapa szokta így mesélni unokájának, akár az fordul e szavakkal táskájához — nem cáfolhatja meg mindazt, amit az öreg tettei, szavai, legbelsőbb gondolatai bizonyítanak. Ez a mesei végződés mást jelez inkább: a közösség többségének, a közvéleménynek a viszonyát a Koronás Szarvas Anyáról szóló történethez, a monda hiedelemháttérnek változását, tudniillik a köztudatban már meseként van jelen.⁷ A mű több szereplője így nevezi, azt is jelezve vele, hogy nem sokra értékeli. A buta és fizikailag, szellemileg lusta Szejdahmat félig tréfából, félig fenyegetésképpen azt mondja Momunnak, hogy feljeleníti „a sötét bej-időkben kiagyalt bej-mesék” miatt, amelyek „arra valók, hogy elrettentsék a szegénynépet”. (126. old.) Evvel az idejétmúlt bro-

súraidézettel kényszeríti az öreget a szarvastehén lelövésére. Orozku számára lát-szólag a Koronás Szarvas Anyának nincs jelentése: „buta mese”. Az, hogy mégsem tud közömbös maradni iránta, mást sejtet. Érezhetően ellene nem valamiféle újabb világkép fordította. A benne rejlő erkölcsi parancsolattal hasonlott meg, ezt vetette el teljesen, mint alkalmatlant embertársaihoz való együttélésének szabályozására. E meggyőződésére végérvényesen egy rajta esett sérelem juttatta: valamely bugu atyafia feljelentette a védett erdőből kivágott s eladott fák miatt. „Hülyeség az egész, mi az ördögöt szarvasanyázzunk, amikor egy kopejkáért készek vagyunk torkon ragadni, börtönbe juttatni egymást. A régi időkben, akkor hittek az emberek a szarvasanyában. Micsoda buta, sötét emberek is élhettek akkoriban, nevetséges! Ma már mindenki művelt, kulturált. Kinek kellene ma ezek a kisgyerekes mesék?” (60. old.) Orozkuinak nem kellene. Ő ellenmesét állít velük szembe, a maga önös vágyainak képeit: városban él, hatalom van a kezében, élvezheti, mert jóléttel párosul, megbecsüléssel — félnek tőle. Hogy ez a mese milyen távol van a valóságtól, mennyire megvalósíthatatlan, olykor tudatosul benne, érzi — tudja, senkinek sem kell. Önsajnálataánál csak az ösztönösen kitörő gyűlölete a nagyobb, amellyel a Koronás Szarvas Anyára és a benne hinni tudó, belőle erőt merítő Momunra gondol, meg az az esztelen düh, mely hatalmába keríti, amikor a levágott szarvastehénfejjel „elbánni” akar. Épp ez a düh, ez a gyűlölet jelzi, hogy Orozku csak szeretné, ha számára a Koronás Szarvas Anyáról szóló történet nem jelentene semmit, csak „buta mese” lenne. Valójában ő, Orozku, harcot vívni kényszerül vele, a benne megfogalmazódott erkölcsi elvvel; és nem elég, hogy magában legyűrte, a szelíd Momunban eltiporta, le kell vernie másban és máshol is, mindenki-ben, mert véglegesen csak akkor győzhet. Addig csak védekezik. Innen helyzetének reménytelen volta, ez a düh és gyűlölet forrása. Az elbeszélő, amikor Orozku-ról, Keketájról szól, nem tudja leplezni az irántuk érzett ellenszenvét, átlát rajtuk, elítéli erkölcsi nihilizmusukat, érzéketlenségüket a szép iránt. Ő maga otthonosan mozog a kordonon és vidékén, jól ismeri azt, érzelmi szálak kötik hozzá, ezért tudja felfedezni, megmutatni Momun apóban és unokájában azokat a magasrendű élményeket, amelyeket csak a jó és szép iránt legfogékonyabbak élhetnek át. A rokonszenv sem gátolja meg abban, hogy meg-lássa-láttassa Momun apónak a fenti meséhez fűződő viszonyában, az egész világ-látásában és viselkedésében az anakronisztikus vonásokat. Ugyanakkor azt sem titkolja, hogy megérti az öreg és unokája lelkesedését a Koronás Szarvas Anyáért, a róla szóló történetért; osztja véleményüket: bűn nem ismerni. Számára is fontos értékeket közvetít e mitikus szarvasanya: ezen értékek költői szimbóluma. Tudatosan használja a műfaji megnevezést: meséről, azaz vágyköltészetről van szó (a főhős így éli át), a „való világ ellenképéről”, „korrekciójáról”.⁸ A fiú két meséjének ez a fő funkciója, a monda is mesévé válik, mert a gyerek vágyálmait építi rá, „jó véget told hozzá”. Nem hiányoznak az e műfajra jellemző fantasztikumok sem; és a fiú számára első-sorban nem azért mosódnak egybe a valósággal, mert ő életkoránál fogva nem különbözteti meg őket, hanem mert a lényét teljesen kitöltő lelki emelkedettség, a világ magas hőfokú etikai-esztétikai felfogása nem engedi, hogy belenyugodjon az orozkuli valóságba; hinni akar egy másik világba, mely ideálisan szép és jó, ahol ő nem mostoha. Gyermeki naivitással megálmodja ezt, s valóságnak tartja ugyanúgy, mint az elérését lehetővé tevő fantasztikumot. A mese a fiú gondolkodásmódjának természetes megnyilvánulása. Erre utal már a prológos után a bonyodalom kezdetét meg-állapító első szárazon-tömören megfogalmazott mondatok egyike: „Először táskát vetek neki... Szóval egy egészen egyszerű, nagyszerű kis iskolatáskát.” (7. old.) Az „egyszerű-nagyszerű” szójáték jó fordítása az orosz nyelvű változatnak: „не-обыкновенный самый обыкновенный”. Ez valóban mesehősökre jellemző képes-

ség: az egyszerűben felfedezni a nagyszerűt, a leghétköznapibban meglátni a rendkívülit. A mesélő hol gyönyörködik a gyermeki naivitás bájában, hol mosolyog annak bohó ábrándjain, s végül, mikor a fiú tragikus sorsa beteljesedik, meglátja benne — ez kényszeríti, hogy el is mesélje — az önmagán túlmutató jelentést.

Az elbeszélő szinte egy lendülettel, egyre fokozódó szenvedéllyel adja elő a történetet, mely a tragédia okozta megrendülésig, a katarzisos megtisztulás fenséges élményéig ível. Jól érezhető ezen töretlen ív két végpontja, a prológos és az epilógus hőfokbeli, hangnembeli különbsége. A nyelvi szövet egységes volta azt bizonyítja, hogy a mesélő gyorsan átadja magát Momun apó és a fiú álom- és mesevilága szépségének. A szerzői szó könnyen átjátszik hősei legféltettebb gondolataivá, belső monológjává. Ahol a cselekmény, az időfolyamat megszakad (a 4. és 5. részek között), a stílusban nincs törés,⁹ s bár az őszi erdő leírását az elbeszélőtől halljuk, mintha a mese folytatódna még, mintha a természetben nem lenne különbség mese és valóság között.

A mesék mindent átjáró, magába oldó szelleme, mintegy ellenpontozza a címet, az eredetit, az egyes orosz kiadásokban feltüntetett „Poszle szkazki”-t, felerősíti a tragédia optimista hangjait, „egyenrangúsítja” a kisregény valóságszintjével a mese- és álomszintjeit, mintegy azt sugallva az utóbbiakról, hogy megsemmisíthetetlenek, mert az emberi lényeg alkotó részei, és a fiú sem halt meg, csak elúszott, kiúszott a nagyvilágba, s már céljához is ért, olvasójához, köszön is — ezzel búcsúzik az elbeszélő —: „Szervusz, fehér hajó, itt vagyok!”

II.

A kirgiz epikai folklór és a Fehér hajó kapcsolatát elemezve a következőkben a gazdag hagyományból a 15 különböző tartalmú és művészi-esztétikai sajátosságokkal rendelkező epikus poémát (kis eposzt) emelném ki — közülük is a hősmondákat, mint a Kurmanbek, Er Töstük, Kedejkan — meg rajtuk kívül s mindenek előtt a kirgizek nemzeti eposzát, a Manaszt. E műalkotás, mely keletkezésétől (kb. IX. század) szinte a XX. századig fejlődött — alakult, rétegeiben jól megőrizte léte különböző korszakainak nyomait, a hagyományok, szokások gazdag tárháza lett, a kirgizek történelmi emlékezetének, nemzeti tudatának biztosítója. A hőseposz ma is él, nincs olyan népünnepség, melyen népi énekesek elő ne adnának részleteket a Manasból; nincs olyan kirgiz — különösen falun élő, egyszerű, azaz magasabb iskolai végzettséggel nem rendelkező ember —, kinek világlátását, gondolkodását nem e mű alakította volna jelentős mértékben. АТМАТОВ, mint realista nemzeti író, a hazai valóságnak, s ezen belül is a természethez közel élő pásztorok, parasztok, mezőgazdasági munkások világának művészi újratereztésekor ezt nem hagyhatta figyelmen kívül. A vizsgált műben, hol az epikai folklór sok formai, tartalmi eleme jelen van, nincs közvetlen utalás a hőseposzra. Hatása, jelenléte azonban kimutatható. Véleményemmel támaszkodhatom a mű más elemzőire és a szerző vallomására is.¹⁰ Munkám e részében azt kutatom majd, hogy a hőseposz hol milyen megfelelések és reminiscenciák formájában vesz részt a műben, hogyan és mennyiben gazdagítja annak jelentésrétegeit, növeli a fiú sorsának szimbolikus voltát.

Legkönnyebben a kisregény néhány eposzi motívuma veteti észre magát. Figyeljük a gyermektelensége miatt hol csak kesergő, hol zúgolódó Orozkult. A mű elején a mesélő így adja vissza a férfi gondolatait — szavait: „Mit érdekelté őt ez a buta táská, az apa-anya hagyott kisfiú, feleségének unokaöccse, ha őhozzá olyan kegyetlen a sors, ha isten nem adott neki egy fiút, véréből valót, s

ugyanakkor másoknak számolatlanul, bőkezűen osztja a gyerekeket... Oroz-
kul szuszogott, szipákolt. Irigység és düh fojtogatta. Sajnálta magát, sajnálta,
hogy élete nyomtalanul múlik el, és nőttön-nőtt benne a düh meddő feleségére.
Ő az oka, az átkozott, már hány éve jár így, terméketlenül..." (23. old.) Vagy később,
ahol arról van szó, az ittas Orozku miként dühöng: „Úgy kezdi, hogy szomorkodik,
sír. Hogy lehet az — azt mondja — minden embernek, még a legsemmirevalóbbnak
is, ... annak is van gyereke, amennyit csak akar. Öt vagy akár tíz is. Mennyivel
vagyok én rosszabb náluk? Miért vagyok én ilyen szerencsétlen? Vagy rangban nem
értem el eleget? De hisz, hála istennek, főerdőkerülő vagyok védett erdőben. ...
Mindent elértem. Ló is van a nyereg alatt, a lovaglópálca is a kezemben, fogadnak is
tisztetéllal. Hát akkor miért van, hogy a velem egyívásúak már házastítják a gyere-
keiket, én meg? ... Mit érek én fiú nélkül, magvam szakadtan?" (42. old.)

A kelet-ázsiai eposzok ismert motívuma ez (a bibliában is megvan): a gyermek-
telenségükre panaszkodó idős szülők, kiknek majd öregségükre születik gyerekük,
csodás sorsú, hőssé növő. Hasonló Manasz születésének története is. Édesapjának,
Dzsakip úrnak a panaszos szavaival kezdődik az eposz:

„Isten utódot nem adott,
Ötféle barmom van,
Öt rézgaras örömöm nincs.
Gerelyt fogva lovagoltam,
Galléros bundába búttam,
Házamban hitvány ember nem volt.
Fiam nincs, kibe fogóddzam.
Földijeimtől elszakadtam..."¹¹

Orozku is, Dzsakip is az életben elért vagyoni, tisztviselés ellenére is értelmetlennek
látja létét utód nélkül (mindketten feleségüket vádolják meddőséggel. A különbség
lényegesebb: Dzsakip úr nem hős, majd később, fia halála után, hűtlen is lesz annak
családjához, de itt méltó együttérzésünkre: nem csak önmagát sajnálja és fél a valódi
haláltól, attól, hogy az utódok emlékezetéből is kiesik, szelleme hontalanná válik,
hanem nemzetségét, népét is félti:

Búbánattól sápadunk.
Bizony beteg nép vagyunk.
Fekete arcú csatabárd,
Ki görbít, s tesz nyeledre?
Fenséges szomorú nép,
Ki ad gyógyírt sebedre?" (12. old.)

Az ellenszenves Orozku esetében az önsajnálát és a kérdés szavai, irigység és mások
lenézése váltják egymást. Tudjuk róla, végtelenül önző, már élve egyedül maradt,
kilépett nemzetségéből. Szinte eposzi méretű végletes gonoszsága. Manasz ellen-
feleire hasonlít külső megjelenésében is. Az elbeszélő a kisregényben nem egyszer
hangsúlyozza Orozku meg barátja — inkább: bűntársa — Koketáj robusztusságát,
olykor torz nehezkeségét, kövér voltát, falánkságát.

A fiú külsejének néhány szavas megrajzolását („buxsi fejű", „szétálló fülű"),
s e külső vonások mindig csaknem azonos szavakkal történő ismétlését nem érezhet-
jük eposzi jellegűnek, mivel már teljesen más hagyományokat követő, pontos, finom
lélekrajz egészíti ki. Az énekelve előadott népi epika zeneiségét idézi nem egy mondat
intonációja, s az ismétlések — elsősorban a fiúnak a Koronás Szarvas Anyáról szóló
meséjében. A bevezető mondatok utáni verssorok, a Jenyiszej megszólítása, megadja
a történet hangnemet:

„Van-e nálad szélesebb víz, Eneszáj,
 Van-e nálad édesebb föld, Eneszáj,
 Van-e bánat mélyebb nálad, Eneszáj,
 Van-e nálad szebb szabadság, Eneszáj?
 Nincsen nálad” (43. old.)

Az ajtmatovi próza a továbbiakban sem feledteti el az olvasóval, hogy a fiú meséje tulajdonképpen énekelve előadott mű: hallunk jóslatot, halottbúcsúztatót, a Ragyás Sánta Öregasszony „ráolvasóját”. A népelet mozgalmas, zajos jelenete elevenedik meg a temetési előkészületek leírásában, s a legfeszültebb, a halott vezér felmutatása előtti pillanatot így adják vissza az ajtmatovi mondatok: „A kürtösök készen álltak, hogy megfújják harci kürtjüket, a dobosok, hogy megverjék a dobilbászt, a harci dobos, hogy a tajga is beleremegjen, hogy a madarak fellelként verődjenek az égbe, nagy rikácsolással és zajjal kavarogva, hogy a vadállatok veszett hörgéssel szaladgáljanak a berkekben, hogy a fű a földhöz lapuljon, hogy visszhangtól zengjenek a dombok, hogy a hegyek is belerendüljenek.” Újra ott találjuk magunkat a népköltészetnek nemcsak a képi, de hangzásvilágában is, melyet a hasonló terjedelmű és hangzású, azonos szerkesztésű mondatok ritmusa, azaz a majdnem szabályos verssorokra tördelhető előrehaladó gondolatritmus ad. Az epikus poémák, eposzok világát ismerhetjük fel a hasonló természetleírásokban is: „Fehér tarajok futnak a kék vízen, parttól partig kergeti a szél a hullámokat. Hol kezdődik és hol végződik az Isszik-Kul, senki sem tudhatja. Az egyik szélén felkel a nap, a másikon még éjjel van. Hány hegy veszi körül az Isszik-Kul, senki meg nem számlálhatja, a hegyeken túl még hány ugyanilyen havas hegy van, senki ki nem találhatja.” (51. old.) A következő példát orosz nyelven idézem mellé állítva a „Manasz” hasonló ritmusú részletét. A fiú, nagyapja szavait ismételve így meséli a Koronás Szarvas Anya útját: „... пробирались они сквозь дремучие леса, по знойным степям, по зыбучим пескам, через высокие горы и бурные реки.”¹²

A „Manasz”-hely:

«Войска повёл он за собой
 С перевала на перевал,
 По хребтам киргизских гор,
 Через пенные потоки вброд,
 По ущельям глубоким вперёд,
 По дорогам между скал,
 Где ветер воет, как шакал.»¹³

A fenti szemelvények természetleírásairól, mind az eposzbeliről, mind az ajtmatoviról elmondhatjuk: a táj, a hősöket környező természet nem lírai megfogalmazású, képei monumentálisak, fenségesekek, de sohasem statikusak, mozdulatlanok. A táj nemcsak a hősök, de a természet elemi erőinek is mozgástere. A természet egyenrangú társa a hősöknek, akik, Hegel szavai szerint, „individuais érzületük-önkényük önállóságából kifolyólag magukra vállalják s teljesítik egy cselekvés egészét...”¹⁴ Hősi világállapot, hol a totalításban az individum ideállá csak nemzetségéhez, népéhez tartozva emelkedhet, mint vágyaik kifejezője, s a természet erőinek mozgása metaforaként vagy még egyszerűbben hasonlatként képe lehet annak a szabadságnak, mellyel a hős önmagát érvényesítheti:

„Mint jégeső zeng zörögve,
Mint hegycsuszamlás dörögve,
Horkantó habként háborogva,
Haragosan, szemet meresztve
Oroszlán Manasz im ott jó!” (115. old.)

Az önérvényesítésnek ezt a szabadságát álmodja meg, játsza el képzeletében nem egyszer a kisregény hőse is. Apjának így mesél képzeletbeli találkozásukkor: „Ha óriás volnék, fölvenném az óriás subát, és kilépnék a házból. Rákiáltanék a hegyekre: „Ne féljetek, hegyek! Itt vagyok. Csak hadd fújjon a szél, hadd legyen sötét, csak hadd tomboljon a hóvihar, én nem félek semmitől, ti se rettegjetek! Maradjatok a helyeteken, ne bújjatok úgy össze!” Aztán elindulnék a hófúvásokon keresztül, átlépném a folyót, be az erdőbe...” (37. old.). Hőssé válását éli át a 20–30 lépésnyi úton, míg segítségért átszalad a szomszéd házba. (91. old.) A környező természet méltó társát — az adott esetben vetélytársát — látja meg Kulubekben, s emeli hőssé. Később, a harmadik napon, elvesztve minden reményét, melyet a Koronás Szarvas Anya segítsége iránt táplált, őt, a fiatal bugu sofört hívja s látja álmában, aki a rossz természetét leplezetlenül kimutató, dühödten tomboló Orozkult megfélemezi, elkergeti. A kordonvalóságban azonban nem jelenik meg az eposzi hős, ahogy nem ismétlődhet meg a legendás nemzetség-újra-alapító Bugubaj születése sem — a Koronás Szarvas Anya nem hoz bölcsőt. Ezáltal a családot, nemzetséget megosztó belső ellentmondások nem oldódnak meg, s az eposzi világállapot szintjén, mert valójában az már rég széthullott, nem lesz, aki újra összefoghatná a buguk nemzetségét. A környezetében hősökre vágyó, magát is ilyen szerepekben megálmodó fiú, rádöbbenve a valóság „eposz utáni” voltára, önazonosságát megvéendő, önérvényesítésének egyedüli lehetséges útját választja: elhagyja a kordont. A valóság csak így és ennyiben engedte meg számára, hogy eposzi hősi jellem legyen, aki nem „szakítja el magát attól az erkölcsi egésztől, amelyhez tartozik, s magáról, mint ezzel az egésszel szubsztanciális egységben levőről van tudata.”¹⁵ Az elbeszélő és az olvasó számára a fiú jelleme és sorsa így utalhat önmagán túlra, olyan elvont tartalmakra, értékekre, mint az igazság, igazságérzet, s szimbólumként megéreztetetheti, belső szemléletünk tárgyává teheti ezek természetét.

A kordon hős nélkül maradása, az eszmények elvesztésének, az eszményeket megteremtő közösség széthullásának következménye. Az egyéninek és a közösséginek az ideálban megfogalmazódott ösztönös egysége örökre elveszett. A fentebb felsorolt eposzi motívumok és stílusesszközök mégsem üres formai elemek a műben, az általuk megjelenő eposzi szint, ha csonkaságával (nincs eposzi hős) hiányérzetet is hagy bennünk, meglétével mégis a regényvalóságban lejátszódó tragédiához az „utolsó” hőstett mozzanatának felerősítésével járul, kiemeli a fiú jellemében rejlő hősit, s benne az ideál itt is az esztétikailag legmagasabb rendű kifejezési formáját nyeri el.

JEGYZETEK

- [1] Cs. АТМАТОВ: Fehér hajó, A versenyló halála. Európa könyvkiadó, Bp., 1971., 7. old. (A kötetkezőekben e kiadásra fogok hivatkozni az idézetek utáni, oldalt jelző, számokkal.)
- [2] Bizonyítja a Koronás Szarvas Anya valódi folklórbeli előadásának a múlt században CSOKAN VALIHANOV által lejegyzett változata is. Idézi ANUAR ALIMZSANOV a Fehér hajóról írt recenziójában. Ануар Алимжанов. «Трагедия на лесном кордоне», «Лит. газ.», 1970 г., 8 июня, с. 5.
- [3] A mese funkciója szerint sosem tagadja meg vágyköltszet mivoltát, s a legkülönbözőbb módon ugyan, de minden időben az emberilek legmélyebb indítékaira apellál.” in: NAGY OLGA: A táltos törvénye (Népmese és esztétikum). Kritérion, Bukarest, 1978., 59. old.

- [4] «предание и миф», У. Б. Далгат. Литература и фольклор. «Наука», Москва, 1981, с. 183.
- [5] А. Н. Бернштам. Эпоха возникновения киргизского эпоса «Манас» in: «Манас» (Героический эпос киргизского народа), «ИЛИМ», Фрунзе, 1968, с. 154—156.
В. М. Жирмунский. Тюркский героический эпос «Наука», Ленинград, 1974, с. 68.
- [6] А. Ф. Лосев. Проблема символа и реалистическое искусство «Искусство», Москва, 1976, с. 174.
- [7] NAGY OLGA: i. m. 126. old.
- [8] NAGY OLGA: uo.
- [9] «Этот живой мир своей природы Айтматов умеет передать так, что мы, попав в него, начинаем разговаривать с ним на его языке: ...»
П. Мирза—Ахмедова. Отражение национальной художественности в повести Ч. Айтматова «Белый пароход», in: «Средняя Азия в творчестве русских советских писателей», «ФАН» Ташкент, 1977, с. 71.
- [10] Ч. Айтматов. Точка присоединения, in: «В соавторстве с землёю и водою ...», «Кыргызстан», Фрунзе 1978, с. 327.
- [11] Manasz. Kirgiz hősnének. Európa Könyvkiadó, Bp., 1979., 11. old. (Az alábbiakban e kiadás alapján fogok idézni, s tüntetem fel az oldalszámot.)
- [12] Ч. Айтматов. Белый пароход, in: «Ранние журавли» Изд: «Молодая гвардия», Москва 1978, с. 220.
- [13] «Манас [Эпизоды из киргизского народного эпоса], «Худ. лит.», Москва 1960, с. 52.
- [14] HEGEL: Esztétikai előadások. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980., I. k. 189. old.
- [15] HEGEL: i. m. I. k. 192. old.

ELEMENTE DER KIRGISISCHEN EPISCHEN FOLKLORE UND IHRE ROLLE IN DER BEDEUTUNGSSTRUKTUR DES KLEINROMANS VON TSCH. AITMATOW "DAS WEISSE SCHIFF"

GYÖRGY JÁVOR

Nach der Meinung des Autors stellen die in der Realität des Romans auftauchenden Elemente der Folklordichtung, als Teiles des Volkslebens abhängig von der Gattungszugehörigkeit im analysierten Werk neue Bedeutungsschichten dar.

Es wird in der Arbeit über die zwei Märchen des Haupthelden festgesetzt, dass sie im oppositionären Verhältnis stehen. Der Autor sucht dann nach der Gattungsbestimmung der Geschichte über das „Mutterwild mit Krone“, analysiert, wie das Wort „Märchen“ von den Gestalten und darunter dem Erzähler gebraucht wird. Im 2. Teil der Studie werden die visuellen und akustischen Elemente des Heldenepos ausgewiesen.

Die Einzelheiten summierend meint der Verfasser, dass das Märchensniveau die optimistischen Obertöne der Tragödie in der Kordonrealität verstärkt. Auf dem Niveau des Epos wird aber das Heldenhafte im Schicksal des Kindes, das den einzigen, noch möglichen Weg der Selbstverwirklichung wählt, betont.

ЭЛЕМЕНТЫ КИРГИЗСКОГО ЭПИЧЕСКОГО ФОЛЬКЛОРА, ИХ РОЛЬ В СТРУКТУРЕ ЗНАЧЕНИЙ В ПОВЕСТИ Ч. АЙТМАТОВА «БЕЛЫЙ ПАРОХОД»

ЯВОР ДЬЁРДЬ

Элементы фольклорной эпической поэзии, введенные в произведение, по мнению автора статьи, образуют в зависимости от своей жанровой принадлежности новые пласты значений в исследуемой повести. Анализируются две сказки мальчика; показывается оппозиционное отношение между ними и разница в употреблении слова «сказка» действующими лицами и в том числе повествователем.

Во второй части работы исследуются образные и ритмические элементы народной поэзии. В итоге автор статьи приходит к выводу, что пласт сказки усиливает оптимистические обертоны трагедии, происшедшей на кордоне; пласт эпоса подчеркивает героическое в характере и судьбе мальчика, выбравшего единственно возможный для него путь своего самосоуществования.

VALORISATION DE L' OBJET POÉTIQUE

La nue de THÉOPHILE GAUTIER
(analyse)

ANDRÁS KRISTÓF KOVÁCS

- I. 1 1 À l'horizon monte une nue,
 Sculptant sa forme dans l'azur :
 On dirait une vierge nue
 Émergeant d'un lac au flot pur.
- 2 5 Debout dans sa conque nacrée,
 Elle vogue sur le bleu clair,
 Comme une Aphrodite éthérée,
 Faite de l'écume de l'air;
- 3 On voit onder en molles poses
10 Son torse au contour incertain,
 Et l'aurore répand des roses
 Sur son épaule de satin.
- 4 Ses blancheurs de marbre et de neige
 Se fondent amoureusement
15 Comme, au clair-obscur de Corrège,
 Le corps d'Antiope dormant.
- 5 Elle plane dans la lumière
 Plus haut que L'Alpe ou l'Apennin;
 Reflet de la beauté première,
20 Soeur de « l'éternel féminin ».
- II. 6 A son corps, en vain retenue,
 Sur l'aile de la passion,
 Mon âme vole à cette nue
 Et l'embrasse comme Ixion,
- III. 7 25 La raison dit: « Vague fumée,
 Où l'on croit voir ce qu'on rêva,
 Ombre au gré du vent déformée,
 Bulle qui crève et qui s'en va! »
- 8 Le sentiment répond: « Qu'importe!
30 Qu'est-ce après tout que la beauté,
 Spectre charmant qu'un souffle emporte
 Et qui n'est rien, ayant été! »

« À l'Idéal ouvre ton âme;
Mets dans ton coeur beaucoup de ciel,
35 Aime une nue, aime une femme,
Mais aime! — C'est l'essentiel! »¹

Le but de cette analyse est de montrer quelques spécificités d'une poésie parnassienne, *La nue* de Gautier. Nous pensons que ce texte caractérise bien la production et le style du poète, et même nous croyons qu'à l'aide d'interprétations concrètes il est possible de décrire quelques règles générales de la production littéraire du Parnasse.

1) Le poème est composé en *strophes* régulières: chacune des elles strophes se compose de quatre vers, égaux en nombre de syllabes; selon les types de combinaison entre rimes dans la strophe, dans les quatrains nous trouvons une forme régulière: les rimes croisées, a b a b.

Selon les structures des *propositions* nous pouvons diviser la poésie en trois parties:

a) Dans les cinq premières strophes on découvre le même système de propositions: nous pouvons diviser ces strophes en deux, la première structure des phrases de la strophe se trouvant dans les premier et second vers, et la seconde dans les troisième et quatrième vers. P. ex. dans la première strophe on peut lire la première proposition: « À l'horizon monte une nue, / Sculptant sa forme dans l'azur » vers 1—2), suis la seconde « On dirait une vierge nue / Émergeant d'un lac au flot pur. » (vers 3—4) Entre les deux phrases nous pouvons remarquer un élément de liaison, une « copule » (pas au sens grammatical), une sorte de conjonction qui met en comparaison l'un avec l'autre les deux phrases: « on dirait ». Dans les seconde et quatrième strophes nous trouvons en qualité de conjonction le mot: « comme ». De cette manière, c'est-à-dire sur la base de la *syntaxe* nous pouvons déclarer que la première partie de la poésie analysée se compose de strophes qui sont charpentées en deux phrases, réparties régulièrement en deux paires de vers. Le signifié des premières phrases est « la nue », dans les secondes phrases nous trouvons les objets poétiques qui n'existent que par rapport au signifié des premières phrases, p. ex. « une nue » — une vierge nue, ses blancheurs, ou de marbre et de neige, « le corps d'Antiope... ».

Dans la cinquième strophe nous ne découvrons pas « la copule »; la première phrase de cette strophe est répartie dans les deux premiers vers, (le signifié de la phrase étant « la nue »); la seconde partie de la strophe ne met pas directement en évidence « la nue », mais nous trouvons d'autres objets poétiques qui n'existent que par rapport à « la lune »: » reflet de la beauté première », et « soeur del'éternel féminin ». La *comparaison* est l'une des manières principales de la construction de la poésie, et cette manière se manifeste au niveau syntaxique dans la série des propositions comparatives. (Il y a une exception dans cette régularité, la troisième strophe, ici nous ne trouvons qu'un seul signifié, « la nue », et bien que la strophe soit répartie aussi en deux phrases, nous ne trouvons pas le rapport comparatif entre ces deux parties.)

b) Dans la sixième strophe le sujet parlant, le poète, parle de lui-même, ici nous ne trouvons qu'une seule proposition, (grammaticalement c'est une phrase simple, mais élargie).

c) Les septième, huitième et neuvième strophes montrent la structure de style direct où le mode d'énonciation implique directement les participants de la communication.

On peut donc diviser la poésie en trois parties: ces parties étant désignées par les constructions des propositions du texte, ces groupes de strophes sont les suivants:

le premier contenant les strophes 1 à 5, le second : la sixième et le troisième les strophes 7, 8 et 9.

2) Dans la *théorie de la communication* on a l'habitude de considérer le texte littéraire comme relevant du domaine de cette discipline: « La communication est l'échange verbal entre un sujet parlant qui produit un énoncé destiné à un autre sujet parlant, et un interlocuteur dont il sollicite l'écoute et/ou une réponse explicite ou implicite (selon le type d'énoncé). »² R. Jakobson, dans son modèle divise la communication en six types; ces types sont constitués par la tendance de la parole. Jakobson distingue les fonctions référentielle, expressive, conative, métalinguistique, poétique et enfin phatique. Dans ce système le texte littéraire se définit comme message qui se dirige vers lui-même: « l'énoncé, dans sa structure matérielle, est considéré, comme ayant une valeur intrinsèque, comme étant une fin. »³

Mais, dans certains types de genres littéraires nous trouvons l'influence d'autres fonctions. Le roman représente beaucoup de données du monde, c'est pourquoi nous pouvons affirmer que dans le roman la fonction référentielle a le rôle le plus important. Dans quelques textes poétiques nous trouvons des verbes au mode impératif; ces verbes sont réservés au destinataire (divergés vers le récepteur). Nous pouvons affirmer que le but de ces vers-ci est de faire changer le comportement du destinataire, c'est pourquoi ici nous découvrons la fonction conative. La poésie lyrique préfère la *fonction poétique*, parce que le but du message se dirige vers le texte. Dans la poésie lyrique il y a aussi moyens autres, p. ex. expressif et représentatif, mais dans le domaine de la poésie l'expression domine. Bien entendu ce n'est pas l'expressionnisme qui a joué un rôle important dans la littérature européenne au début du vingtième siècle. C'est un moyen poétique qui existait dans la littérature de tous les temps. Son rôle s'est transformé de temps en temps, son importance dépend toujours du genre littéraire où il paraît, mais nous pouvons chercher et trouver l'expression dans toutes les oeuvres littéraires. Il y a des périodes littéraires, des écoles esthétiques qui déclarent que dans le domaine littéraire *l'expression et la forme poétique* jouent le rôle le plus important. Les écrivains du Parnasse ont écrit beaucoup de fois que dans la littérature le forme doit tenir le premier rôle, la forme qui suggère la beauté et l'idée.

Th. Gautier a écrit dans un de ses articles: « Le poète... doit réaliser le Beau... par la combinaison complexe, savante, harmonique des lignes, des couleurs et des sons, non moins que par toutes les ressources de la passion, de la réflexion, de la science et de la fantaisie; car toute oeuvre de l'esprit, dénuée des ces conditions nécessaires de beauté sensible, ne peut être une oeuvre d'art. »⁴

Gautier et ses contemporains parnassiens dans leur poésie ne sont pas d'accord avec les philosophes, saint-simoniens et fouriéristes qui « recommandaient aux poètes de participer à l'effort général fait par les intellectuels pour améliorer la condition humaine et de mettre leur parole au service du progrès social. »⁵ Les écrivains du Parnasse ont pensé que les questions sociales et les problèmes littéraires existent dans deux sphères distinctes, le poème est loin de l'utilité, « l'art, c'est la liberté, c'est le luxe, l'efflorescence; c'est l'épanouissement de l'âme dans l'oisiveté. La peinture, la sculpture, la musique ne servent absolument à rien ... Il n'y a de vraiment beau que ce qui peut servir à rien; tout ce qui est utile est laid, car c'est l'expression de quelque besoin.... »⁶

Ainsi le seul but de l'art est d'atteindre «le Beau», et le seul but de l'interprétation est d'atteindre la forme qui exprime «le Beau», «l'Idéal». De même, dans le schéma de la théorie de la communication le texte littéraire est considéré comme ayant une fonction poétique, parce que le texte littéraire se dirige vers lui-même.

Dans cette poésie de Gautier la fonction poétique est accompagnée par des fonctions secondaires. Dans la première partie (strophes 1 à 5) nous pouvons reconnaître la *fonction référentielle*, parce que le poète décrit un phénomène de la nature, «la nue». Le poète considère une nue, se réfère à cela; la méthode de message est la description. Dans la seconde partie (strophe 6e) le poète renvoie directement à lui-même; donc ici, nous pouvons reconnaître la *fonction expressive*. La troisième partie (strophes 7 à 9) contient un dialogue, une controverse. Le lecteur comprend que le poète n'est pas impartial dans cette discussion, et même, la strophe 9 exprime une invitation, une sommation avec les verbes à l'impératif: «ouvre, mets». Ici la *fonction conative* se renforce par la *fonction référentielle*, celle qui caractérise les strophes 7 et 8.

Ainsi nous pouvons déclarer que dans la poésie cette segmentation fonctionnelle correspond à la segmentation syntactique.

3) Par la recherche des moyens littéraires traditionnelles dans le texte, nous constatons la même fragmentation qu'au niveau grammatical.

D'abord nous trouvons une *description*, celle de la nue (strophes 1 à 5). Ensuite le poète formule une *déclaration*, un aveu (strophe 6); et enfin nous lisons un *dialogue*, une *controverse* (strophes 7 à 9). Cette même structure en dialogue est employée par le poète p. ex.: *Le monde est méchant*. La controverse est poussée jusqu'à un moment d'arrêt, et c'est justement là où la *valeur* en un sens poétique et structurale se manifeste (strophe 9).

4) Dans «le monde possible»⁷ de la poésie on peut séparer deux groupes d'objets. Il y a des choses, des objets qui existent comme déterminant, et il y en a d'autres, déterminés par les précédents. Pour le premier groupe un état ontologique direct, et pour le second groupe un état ontologique indirect sont caractéristiques. Les objets les subsistants du poème qui se trouvent en état ontologique direct sont actifs, et dans le texte, ils sont au centre de l'énonciation. Le poète présente premièrement «la nue» comme un objet actif, «... monte une nue, elle vogue...», etc. La nue comme élément actifs se pose au milieu des strophes 1 à 5. Mais dans la strophe 6 paraît un nouvel élément actifs, c'est: «mon âme», parce qu'ici c'est elle seule qui agit: «mon âme vole..., (mon âme) l'embrassa...» Dans les strophes 7 à 9 la raison et le sentiment existent comme des éléments remplissant les rôles des interlocuteurs.

Tous les autres objets poétiques existent par rapport à ceux-ci à cause de cela nous pouvons les (dé)nommer objets en état ontologique indirect. Dans la première partie les subsistants indirects sont les suivantes: «une vierge, Aphrodite...» Ces notions, ces noms propres tirent leurs origines de la mythologie. Gautier et les poètes du Parnasse ont été les prêtres d'un nouveau culte: celui de l'hellénisme. «La Grèce, patrie du soleil et de la beauté, est privilégiée... Et Venise dont des *Variations sur le carnaval* nous rapprochent de l'inspiration 'fantaisiste'».⁸ Gautier a utilisé dans beaucoup de ses poésies des personnages mythologiques de la Grèce, p. ex. *Affinités secrètes*, *Le poème de la femme*, *Étude de mains*, *Variations sur le carnaval de Venise*...

Nous trouvons le premier personnage mythologique dans le poème «La nue» dans la deuxième strophe, appelé: «... Aphrodite éthérée», la vierge nue qui émerge «d'un lac au flot pur» de la même que la reproduit sur la toile Odilon Redon. *Aphrodite*: déesse de la beauté dans la mythologie grecque, Vénus chez les latins est venue de la mer qui avait été fécondée par Zeus avec un éclair. À la suite de sa naissance, elle vogue dans une conque nacrée vers Cythère, où on a bâti son premier temple.

Dans la quatrième strophe nous pouvons lire le nom d'*Antiope*: reine des Amazones vaincue par Hercule; elle épousa Thésée et en eut un fils, Hippolyte. Corrège

qui a excellé dans le modelé du corps humain et surtout féminin a créé *Le Sommeil d'Antiope* peinture admirable, harmonie exquise de la couleur.

Les personnages mythologiques sont utilisés par le poète comme par des peintres ou bien par des sculpteurs. Gautier dans ses poèmes se réclame quelquefois des peintres (p. ex. : *Ribeira, Inès de las Sierras, À la Petra Camara, Le chateau du souvenir...*), et nous rencontrons beaucoup de fois des allusions aux statues et aux objets d'art (cit. les travaux de Russel S. King à propos des statues et à propos des peintres chez Gautier).⁹ Cette représentation a une double conséquence : 1°) les choses, les objets et personnages de la poésie conservent leurs marques, leurs qualités matérielles ; 2°) mais en même temps le destinataire est éloigné de cette réalité matérielle parce qu'il doit actualiser ses connaissances des arts.

L'emploi de la mythologie élargit l'espace de la poésie et éloigne son temps, ainsi nous pouvons déclarer que l'espace et le temps de la poésie sont abstraits à l'aide des substantifs indirects *L'abstraction du vécu* — de cette manière — est l'un des moyens, l'une des formes proprement littéraires dans l'oeuvre de Gautier.

Dans la seconde partie « mon âme » apparaît comme un substantif indirect par rapport à la nue (« À son corps..., à cette nue »), et deuxièmement, Ixión apparaît de la même façon. Et voilà une correspondance mythologique : Ixión, le roi des Lapithes, tombé amoureux d'Héra, la reine des dieux. Zeus mit à l'épreuve la loyauté d'Ixión, et a sculpté la forme d'Héra en une nuée. Ixión l'a embrassée, et il fut précipité par le dieu des dieux dans les Enfers et fut condamné à être attaché à une roue enflammée qui tourne éternellement.

Dans la troisième partie la raison et le sentiment forment un jugement sur la nue, parue dans la première et seconde parties. La raison et le sentiment sont actifs, ils existent dans la sphère déterminante et nous pouvons les interpréter y comme représentant la dualité de l'âme.

5) La nue est au centre de la poésie, dans les trois parties mentionnées. D'abord nous lisons une description de la nue ; cette description est objective ; l'observateur, l'émetteur ne l'évoque pas directement. L'observateur parle de lui-même dans la seconde partie — mais par rapport à la nue. Dans la troisième partie nous trouvons une présentation contrastée de la nue.

« La nue » n'a pas de valeur en soi — mais elle en acquiert. Cette valeur se profite au cours de la poésie. Ce processus se manifeste naturellement dans les structures mêmes du poème. L'histoire intérieure est cette formation, et cette *mise en valeur* des idées de l'auteur. « La nue » n'est pas importante, mais elle le devient pendant que l'observateur la regarde. « La nue » n'a pas de valeur en soi, l'observateur la lui prête, l'observateur qui a une valeur et qui peut donner valeur aux substantifs ; ainsi la valeur n'existe que dans la conscience de l'observateur qui se connaît lui-même. Ce n'est pas „la nue” qui est belle, mais l'Aphrodite et aussi Antiope dont se souvient l'observateur ; les femmes mythologiques parent « la nue » des traits de la beauté. Le comparant transmet ses qualités au comparé.

Cette identification est explicitée dans la 3e partie : la beauté est spectre charmant ; le spectre est charmant, parce que l'observateur lui a prêté son propre charme.

Le spectre charmant existe ainsi dans la réalité extérieure, où un souffle l'emporte, ainsi le lieu authentique de son existence se situe dans la subjectivité, selon le texte de la poésie : dans l'âme, dans le coeur : « À l'idéal ouvre ton âme, / Mets dans ton coeur beaucoup de ciel. » On ne reçoit pas la beauté toute faite, elle ne peut être acquise qu'à l'aide de l'acte intellectuel : « ... ouvre ton âme », le verbe est à l'impératif. Ainsi le spectacle n'a pas de valeur, mais il en gagne grâce à cet acte intellectuel, ce qui se traduit dans l'objet littéraire, la poésie.

6) Cette poésie occupe une place importante dans l'oeuvre de Gautier, parce qu'elle illustre les éléments fondamentaux de l'art de poète.

On y peut observer sa *démarche créatrice* de Gautier: il part d'un spectacle, d'un objet, qui sera porteur de valeur par les émotions, par les associations du poète. Ces émotions ou associations ont leur origine dans la mythologie grecque (et romaine). Le poète accepte à la fois l'objet littéraire dans son état naturel et en même temps procède à une abstraction de ce même objet tout en utilisant son vécu et ses valeurs. Le créateur croit que « Tout passe — L'art robuste / Seul a l'éternité ». (L'art)¹⁰

Nous pensons que cette valorisation de l'objet de la poésie dont nous avons parlé, caractérise bien la création de Gautier et la création littéraire du Parnasse.

BIBLIOGRAPHIE

- [1] THÉOPHILE GAUTIER: *Émaux et camées*. Édition critique, publiée par Jacques Madeleine. Paris, Librairie Hachette, 1927, p. 139—140.
- [2] Dictionnaire de linguistique par Jean Dubois et. c., Librairie Larousse, Paris, 1973, p. 96.
- [3] Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage, par D. Ducrot et T. Todorov, Éd. du Seuil, Paris, 1972, p. 427.
- [4] cité par Ph. VAN TIEGHEM: *Les grandes doctrines littéraires en France*, Paris, p. 240.
- [5] Op. cit. p. 235.
- [6] THÉOPHILE GAUTIER: *Préface de Mademoiselle de Maupin*, Garnier-Flammarion, Paris, 1966.
- [7] KANYÓ ZOLTÁN: *Az irodalmi művek szemiotikai elemzéséről* in: *Irodalomszemiotikai tanulmányok*, Kriterion, Bukarest, 1979, 136—139. p.; CSURI KÁROLY: *Két ismétlés-típus irodalomelméleti státusáról* in: *Ismétlődés a művészetben*. Szerk.: HORVÁTH IVÁN és VERES ANDRÁS, Akadémia Kiadó, Budapest, 1980, 309—334. p.; PETŐFI S. JÁNOS: *Szöveg és jelentés*, Bernáth Árpád—Csurik Károly: *A „lehetőségek világok” szemantikájának irodalomelméleti relevanciája*, Magyar Műhely, 1981, június.
- [8] CALUDE PICHOS: Le romantisme II. in: *Littérature française* (vol. 13), Arthaud, Paris, p. 343.
- [9] RUSSEL S. KING: „*Émaux et camées*”, *Sculpture et objet-paysages*, Europe, 1972, p. 84—89.
- [10] THÉOPHILE GAUTIER: *Émaux et camées*. Éd. critique, publié par J. Madeleine, Paris, Libr. Hachette, 1927, p. 95.

A VERSTÁRGY ÉRTÉKELESE

THÉOPHILE GAUTIER: *La nue*
elemzés

KOVÁCS KRISTÓF ANDRÁS

Az elemzés célja, hogy Gautier *La nue* című versében, a párnassista költészet egyik darabjában néhány szerkesztési sajátosságot, és egy azokon épülő értékrendszert megmutasson.

A költő szabályos *strófákban* írta versét. A *mondatszerkezetek* alapján három részre oszthatjuk a költeményt: 1) az első öt strófa mindegyike két-két mondatból áll, köztük *hasonlósági* viszonyt tételezhetünk; 2) a hatodik strófában a költő önmagáról szól, itt csak egy mondatot találunk; 3) a 7—9. versszak syntaxisát az oratio recta szabályai határozzák meg. A szöveget erre a három egységre bontja a *kommunikációelmélet* alapján végrehajtott szegmentálás is. A hagyományos irodalmi kifejezési formák elkülönítése (leírás, vallomás, dialógus, vita, kinyilatkoztatás) is megerősíti ezt a felosztást.

A szöveg lehetséges világában elkülöníthetjük azokat a tárgyakat, amelyek meghatározóak (*la nue*, *mon âme*) és azokat, amelyek meghatározottak (*une vierge*, *Aphrodité*, *Antiope*); az utóbbiak a görög mitológiából származnak.

A „*la nue*” áll a vers mindhárom részének középpontjában; önmagában nem hordoz értéket, azonban a vers folyamatában értékessé válik. Ez az *értékesülés* a vers belső története.

A költő a vers tárgyát először természetes létformájában ragadja meg, de eközben már *absztrahálja*, *belsővé teszi* azt, értéket ad neki azzal, hogy intellektuális élményeit és saját értékeit kölcsönzi neki. A vers tárgyának ez az értékesülése jellemző Gautierre és a Parnasse-ra egyaránt.

АНАЛИХ ПРЕДМЕТА СТИХОТВОРЕНИЯ

THEOPHILE GAUTIER *La nue*

АНДРАШ КРИШТОФ КОВАЧ

Целью настоящей работы является анализ некоторых особенностей структуры и основанной на ней системы ценностей стихотворения Gautier: *La nue*

Поэт написал стихотворение правильными *строфами*. На основе *структуры предложений* стихотворение можно разделить на следующие три части: 1) каждый из первых пяти строф состоит из двух предложений, между ними имеется *отношение сходства*; 2) шестая строфа состоит из одной строки, в этой строфе поэт пишет о себе; 3) синтаксис 7—9 строф определяется правилами *oratio gesta*. Сегментирование стихотворения согласно *теории коммуникации* также делит стихотворение на три части. Это деление подтверждается и обобщением традиционных форм литературного выражения (описание, признание, диалог, спор, высказывание).

В предполагаемом мире текста можно обособить предметы определяющие (*la nue, mon âme*) и предметы определённые (*une vierge, Aphrodite, Antiope*); последние восходят к античной мифологии. В центре всех трёх частей стихотворения стоит *la nue*; само по себе оно не является носителем ценностей, однако в течение стихотворения становится ценной. Этот процесс *превращения в ценность* является внутренним содержанием стихотворения.

Предмет стихотворения автором сначала схватывается в своей естественной форме существования, однако между тем он уже *абстрагирует, осваивает его*, придаёт ему ценность тем, что передаёт ему свои собственные интеллектуальные переживания и ценности. Это изменение в оценке темы стихотворения характерно для творчества Gautier и Parnasse.

ILLUZIÓ ÉS VALÓSÁG DÉRY: X-VÁROSÁBAN (A „G.A. ÚR X.-BEN“ ÉRTELMEZÉSÉHEZ)

OLTYÁN BÉLA

Talán az áttételes ábrázolási mód: a groteszk, jelképes, mitizáló elemek, az irónia és paradoxon számtalan árnyalatának villódzása okozza, hogy DÉRY: G. A. úr X.-ben c. regénye egymásnak gyakran ellentmondó értelmezéseket szült. Vagy még inkább: a mű tényleges sokszólamúsága? S az egyes írások más-más vonást kiemelő hangsúlya ugyanazon egység újabb és újabb dimenzióiról ad érvényes hírt?¹

DÉRY maga Előszavában így ír a mű parabolisztikus lényegéről:

„Rend szabadság nélkül? Előbb-utóbb felrobban. Szabadság rend nélkül?

A pokolnak erre a bugarára igyekszik figyelmeztetni regényem jajkiáltásként... Azt írtam meg, hogy a tőkés rend szabadságeszméje mint tekeri ki a saját nyakát... a kísérlet szabadabb játéka kedvéért kihagytam belőle a történelem valóságos ellenállását: a szocializmust, hogy annál meggyőzőbben ábrázolhassam a rémületemet.”²

Feltűnő, hogy míg a „szocializmus kihagyásának” írói közlését a kritika felülbírált, s a mű motívumaiból kimutatta, hogy a szocializmusnak csak eredményei s lehetőségei rekedtek kívül, tévedéseinek hangulati utórezgése nem, a „szabadság rend nélkül” formulát az ábrázolásban realizálódni látja. Ugyanakkor: az értékelések egyöntetűen a szorongató Kafka-i légkör jelenlétét is érzékelik. S az ellentétek, a mű körüli vitában, e két alapvonatkozás kapcsán mintha elcsitulnának, végső fokon a minősítés megoldottságának illúzióját keltve.

Pedig nyilvánvaló: az előbbi képlet esetleges kirajzolódása, s az áttörhetetlen zártságú, egyént béklyózó Kafka-i atmoszféra együttes érvényesülése, a kettő összefüggése, korántsem tisztázott körülmény. Elvileg ugyanis nem feltételezik, inkább tagadják egymást. Ebből következően: a G. A. úr X.-ben vagy a Kafka-i teljesítményhez nem hasonlítható; vagy ha igen: fő tendenciájában nem lehet a „szabadság anarchiájának” modellje, s új értelmezés igénye merül fel.

E kérdéskör részletesebb vizsgálata a mű belső szerkezetét nyitó kulcsot, teljesebb összképet ígér.

A bevezető fikció szerint, a mű kéziratát G. A. juttatja el az íróhoz, miután visszaindul X.-be. Az első út élményei ellentétes pólusok köré szerveződve vonzalmat és elutasítást sugároznak. G. A. kapcsolódását egy X.-beli lány, Erzsébet iránti szerelme, s X. gyér „emberi jelei”, ellenállását a város beláthatatlan kiterjedése, kezei közül kisikló közege, imbolygó, vibráló kontúrjai, s lakói emberi lényegének zárt megközelíthetlensége ébreszti.

X. városban (melynek földrajzi koordinátái ismeretlenek) napok alatt házak, utcák tűnnek el és jelennek meg más helyen. Vakító nap, hőség, s sötét porfüggőnyt borító szél omlasztja a falakat, hogy nyüzsgő-forgó embercsoport emeljen helyettük újat. „Ez a város — mondja egy pincér — *oly csalfa mint a gumi. Hol kinyúlik, hol összezsugorodik.*”

E bizonytalansági tényezőhöz X. lakóinak tudatában szabadságuk korlátlansá-

gának hite társul: „*Őn nem érthet meg egy világot* — mondja egy Leone nevű X.-lakó G. A.-nak —, *amelyben az emberek szükségleteiket a szabadságra cserélték be. Mene-küljön. Őn nem élhet emberek között, akik senkit sem akarnak semmire sem kényseríteni.*”

A kiszámíthatatlanság jelenléte azonban G. A.-ban nem a szabadság érzetét, hanem kiszolgáltatottsága tudatát ébreszti. Az egyén eredményes önmegvalósításának feltétele a világ mozgástörvényeinek kiismerése. Az X.-beli élmények viszont (a bizonytalan megállóhelyű és működésű villamosok, szállodák, éttermek felvillanó s eltűnő fantomjai, s mindezek tömény foglalatoként: az ellenőrizhetetlen röptű lift örületbe kergető játéka) mind-mind G. A. céltudatos aktivitását örlő tényezők. S ha X. lakói ezt nem is minősítik akadálnak, tiltó falak magasodnak az ő szemhatáraik, mozgásszabadságuk elé is. A közvilágítás önkényes, központi kikapcsolása majd meggyújtása, a középületek ajtájának, ablakainak kívülről, a lakókra történő bezárása, beszegezése stb. személyes jogaikat sértő intézkedések. S az ily módon elsötétült szállodában vakon botorkáló, ismeretlen szobákba benyitó, láthatatlan személyekkel beszélgető G. A. hangulati állapota, egész X.-beli tartózkodásának modellje lehetne: „*Az ajtó kívülről el van reteszelve* — mondja egy férfihang G. A.-nak — *s rendszerint csak reggel nyitják ki, bár megesik, hogy a reggeli nyitás is elmarad, s csak délben vagy délután vagy csak másnap reggel húzzák el a reteszt; a múltkoriban két nap egymás után nem nyitották ki az ajtót* — kiáltja egy női hang — *...s majd hogy éhen nem haltunk a férjemmel.*”

E személyiséget gátló korlátozásokért senkit sem vonnak felelősségre, nem tartoznak az „egyed által megsértett egyed” kategóriájába. Valamilyen háttérből működő, a lakosság egészével önkényeskedő hatalom megnyilvánulásai.

X.-ben — mindezek ellenére —, látszólag „közmegegyezéses” alapon, mindenki egy gördülékeny kapcsolódást biztosító erkölcsi norma szerint él, s fordított értékrend: nem az életösztön, örömmérsz szabad áramlása, hanem az életről lemondó, aszkétikus szellem uralkodik. S az a különös, hogy oly elvek betartásáról van szó, melyek ellenkeznek az ember ösztönös élet- és boldogságvágyával, s rejtély, mi a fordulat oka, kiindulópontja. A szenvedély, a szeretet, hűség, jótétemény itt egyaránt bűnnek minősül, a szimpátia nem az áldozatot, hanem a gyilkost övezi; a hűtlenség, érzelmi közömbösség, a fájdalom okozása erény; s a legfőbb cél és jó: az életvágy kioltása. X. város nagy attrakciója: a halálba induló tömeg mámoros, egzaltációban tomboló karneváli vonulása.

De hogy mindez nem a személyiség belső indítékainak természetes kibontakozásából, hanem egy ezt megtörő, visszajára fordító ellenséges erő hatásából adódik, azt X. lakóinak ezen értékrendszer ellen lázadó indulatai, érzelem, életvágy és szabadság igényei juttatják kifejezésre. Erzsébet lázadása pl. akkor kezdődik, mikor bevallja: a közfelfogással ellentétben szereti a nyarat, s folytatódik G. A. iránti vonzalmában; de ott remeg e nyugtalanság Elza megrendült gyászában, s halála után, Leone lírai ihletésű búcsúztatóján kívül Erzsébet nagyapjának halált, s X. egész erkölcsét elutasító dacában, az X.-ből menekülni akarók tervező álmaiban, s ez izzik fel a homályosodó bérházak valamelyik udvaráról felcsendülő dalban is, mely: „*Csupa sóvárgás volt, szilaj vágyódás valamire, aminek nincs neve, szölongatása valaminek, aminek még kell történnie, de nem történhetik meg, egy boldog fiatal testből áradó delej, amely a semmibe sugárzik. Boldogság!... boldogság.*” S hogy X.-ben van mi ellen lázadni, s hogy e hangok egybehangzóan az emberi szuverenitás elsikkadását, a tényleges választás lehetetlenségét panaszolják, mindez: vélt szabadságuk (a „szabadság rend nélkül” képlet) érvényét kérdőjelezi meg.

A plasztikusan megformálódó szembenállás ritkaságának okát X.-ben, a bírálóat

hangjainak félelem-árnyalatai árulják el leginkább. Ez hangsúlyozza egyben a béklyózó keret tényét, a lázadás jogosságát, s következményének veszélyeit is. G. A. szerelme, Erzsébet is „*tágra nyílt, rémült szemekkel*” figyel G. A. s Leone vitáját. E vitából — melyben Erzsébet családjának X. szellemét erjesztő, eretnek voltáról esik szó, s Leone G. A.-t, a kölcsönös „fertőzés” elkerülése végett e környezet elhagyására akarja készíteni — kiderül: X. lakóinak félelme nem alaptalan: számon tartják, figyelik s minősítik lépéseiket, s már G. A. is e pásztázó fényszóró kíméletlen fókuszába került. S az is: Erzsébet riadtságát nem önmagában Leone személye, hanem ismeretlen eredetű megbízatásának jellege ébreszti, hisz iszonya akkor csap legmagasabbra (akkor sápad halottfehérre, s fohászkodik segítségért) mikor Leone udvarias bocsánatkéréssel távozni készül. Egy titkos hatalom azonos indítékú megbízására vall az is, hogy Leonéhez hasonlóan, enyhén fenyegető, „óvó” hangsúllyal, a komornyik is a Larra házból való távozásra akarja bírni G. A.-t. A komornyik, megbízóira vonatkozóan G. A. „jóakaróiról” beszél: azokról, akik X. erkölcsi védelmében bírságokkal, perekkel, börtönökkel „védik” meg a „tévelygőket”. S már érthető, ha a börtön fenyegető árnyára Erzsébet: „*néha reggelig is álmatlanul forgolódik az ágyban, s ha végül elalszik, hangosan liheg és sír álmában.*”

A fenyegetésnek, s a nyomában fellépő rémületnek tömeges méretű csúcspontja G. A. külföldről szóló előadásainak színtere, amikor az egybegyűltek egy részének lelkesedésére, szenvedélyes felkiáltásaira, a lovasok komor, zárt csoportjának vészjósló szava válaszul: „*Aki az életet szereti nem lehet erkölcsös*” dörren bénító formulájuk, s X. erkölcsi kódexének ily nyers kimondása s a sokat sejtető „károsodás”-következményére való utalás, a lovasok e „nyílt” „hadüzenete” után, „*rémült sikoltás... rémült suttogás, megrettent arcjátékok, elpirult homlokok és szégyenkezve lesütött szemek... hangos női sírás*” szegélyezi a magukat elhatároló, távozó lovasokat.

S e félelem azért is indokolt, mert e láthatatlan eredetű hatalom nemcsak nyílt fenyegetéseivel, bírósági tárgyalásaival, s börtöneivel félemlít, hanem titkos ítéleteinek következményeivel, megbízottainak életekre törő merényleteivel — szóhasználatukban: „mítéteivel” — is. Világosan kiderül ez a „hivatalosság” egyik emberének, Leonénak peréből is. A vádhatóság épp azt kutatja, hogy a Leone által elkövetett gyilkosság szokásos (megbízásból történő) „mítéteinek” egyike-e, vagy személyes túlkapás, az áldozat felesége iránti vonzalmának következménye? X. törvényei értelmében bűnössé csak egyéni, érzelmi motiváció esetén válik (— mint ahogy G. A.-t is egy féltékenységből elkövetendő gyilkosság szándékának gyanúja miatt, illetve ürügyén fogják perbe —). E hatalom azzal, hogy vádját nem magáért a tettért, hanem érzelmi (boldogságvágy) forrásáért hangoztatja, nemcsak a közbiztonságot fenyegető anarchia, hanem minden emberi-érzelmi indíttatás, szabadság akadályává válik.

X. teherhordó lakói kötetlenül kóborolhatnak a város utcáin, csapongó beszélgetéseket folytathatnak, váltogathatják szerelmi partnereiket, de nem kerülhetnek szembe X. törvényeivel. Mindenkor számolniuk kell tetteik következményeivel, s a megengedett körön túl (ha a lázadás, menekülés vagy megtorlás fázisait el akarják kerülni) „szabadon” csak egyfajta utat választhatnak. S bár — a regény fikció szerint — nem tudnak az erre kényszerítő apparátusról (X.-ben „tapintatból” még az államelnök nevét sem teszik közzé), a „lovasok” kasztja, a láthatatlan hatalom intézményei és emberei: megfigyelők, fegyőrök, ügyészek, ítéletvégrehajtók, a halálba vonulók útját ügyelő „komor kísérők”, a „mindennél hosszabb karú”, — tehát mindehova elérő — államelnökök hálózata, egy azonos érdekű, célzatú (s megfoghatatlanná mitizált alakjában a hatalom rejtett módszereit jelképező) szervezet képviselői.

Meghökkenítő (s az ábrázolás alapproblémáját adó) körülmény, hogy X. város teherhordói (a lázadókon kívül) elveiket mégis az egész közösség óhajának kristá-

lyosodásaként vállalják, s az ezt betartató eljárásokat, átfogó „népi” érdekképviselési tényezőként értékelik. Ily viszony pedig, csak lényeges életmódbeli, részesedési eltéréseket nem mutató alakulatban valósulhat meg. X. erkölcsi elveinek közösségi érvényéről nem lehet szó, mert lakóinak életvitele az elkülönülés, tagozódás képét mutatja. Az azonos elvek más-más életmód jogosultságát hivatottak bizonyítani. Az egyik csoportra („lovasok”): a bő élelmezés, ruházkodás, a mások nyakában lovagló kényelem; a másikra (teherhordók): az éhezés, fázás, sokszor halálba hajszoló munka, a sivár, örömtelen napok a jellemzőek. A testi-földi jólét örömeiről, az életről lemondó, a kényelmet szenvedésnek valló aszkézis elvei gyakorlatilag a lovasok érdekeit szolgálják. A (társadalmi) tagolódás választóvonalait tükrözi az osztályok karakterét jellemző ősi allegóriák felelevenítése, mely alapján a lovas Ireneusz önmagukat „farkasoknak” a dolgozókat „bárányokat” nevezi; méginkább, ez utóbbiakat az uralomra alkalmatlannak tartó felsőbbrendűség-képzele, s az alapvető különbséget, s a lovasok helyzetének állandóságát egyaránt sűrítő jelkép: a lovasok halhatatlansága.

A látszat és lényeg ellentéte nemcsak a teherhordók tényleges helyzete, s az önmagukra vonatkozó boldogság- és szabadság-képzetek között ragadható meg, hanem a „lovasok” kiváltságai, s az életüket gyötrő szenvedésnek beállító önsajnálatok között is. Felmerülhet, hogy a manipulálás és manipuláltság e végtelen formáiban a manipuláló maga is mechanizmusa foglyává válik, s megtévesztő szuggesztióit illuzórikus tudatállapotként élve át, hisz formulái igazságában. A műben ily fokozatok felé is közelít az ábrázolás. De kétségtelen: X elvei elhatároló érdekű szerepének tudatos felismerése, vagy homályos sejtése magyarázhatja csak a lovasok X. erkölcsét védő harcias kiállását, az életkedv és vágy (mint az életformájuk megirigylésére kísértő lépés) jeleinek elfojtását; s hogy a lázadók mindig a „többiek” illetve (mint a hajdani Elnök, az öreg Larra esetében) a „hivatalt” elhagyók, megtagadók közül kerülnek ki.

De miért nem ébrednek helyzetük valódi tudatára X. lakói, miért vallják magukénak az életsorvasztó eszméket? E fő kérdés válaszában nehézségét nem a reálisból az absztrakcióba, az adottból a képzelt jövőbe való ugrás szakítóvonalai adják, hanem az a körülmény, hogy az X.-beliekéhez hasonló állapot kialakulása csak hosszú folyamat következménye lehet. Déry viszont — bár néhol érzékelteti az emberibb viszonyok előzményét s egy még tragikusabb vég felé haladó mozgás ütemét — lényegében már a totális dehumanizációt ábrázolja, melyben a titok nyitját leginkább X. polgárai („teherhordó”-dolgozói) egyéniség szerkezetének belső deformációja sejteti.

E viselkedés-minőség legfeltűnőbb vonása: az érzelem kiszikkadásával együttjáró gépies személytelenség, közömbösség. Félelmetes, s egy csillagközi űrváros robotembereinek bábgesztusaira emlékeztet, ahogy X. lakói örök-gépies mosolyukkal, gyermeki nemtörődomséggel járnak-kelnek városukban. Személyhez kötődő ragaszkodása hiányában az esetlegesen, s az állandóan cserélődő „szerelmi párosok” arca elmosódik, a Larra házban feltűnő rokonok némelyike még a házigazda előtt is ismeretlen, („érdektelenségük folytán felismerhetetlenné válnak”). S bár hitük szerint alternatívák közt választhatnak — mégse döntenek. A halálmenetből is „visszajöhetnek, ha akarnának... de nem jönnek”. Manipuláltságuk fokát, az igazi önmegvalósítás rovására létrejött „kényszer harmónia” emberi ürességét egy X. lakó (a komornyik) jellemzi legszemléletesebben: „*Jókedvünk oly egyenletes és sűrű, uram — mondja G. A.-nak —, hogy réseiből még egy hajszálnyi kérdés sem tudna kikunkorodni, nem szólva a válaszról, melynek az árnyéka sem férne bele. Megtaláltuk a tökéletes egyensúly titkát, mert súlytalanok lettünk, uram... békében élünk egymással, vagy ha úgy tetszik, egymás mellett, sőt önmagunkkal is, s hogy itt mindenki meglegli a helyét,*

mert senkinek nincs helye.” X. polgára számára, aki „a gyávaságot összetéveszti a tapintattal, a közönyt a szerénységgel, a némaságot a csenddel”, az emlékeiben élő oroszán képe (a szabad térségek, bátorság, a küzdővágy hajdani szimbóluma) már csak annak a jelképe: ami nincs. Lázadásának formái: az érzelmi önmegvalósítás, s az X.-ből való menekülés óhaja, soha nem érik el az X. uraival való leszámolás, X. rendje megváltoztatásának szándékát.

X. világához hasonló képlet csak a hatalom oly állandó és következetes sugallatára (szellemi-erkölcsi-technikai-anyagi manipulációjának következményeként) jöhet létre, mely az illuzorikus szabadságot valóságosnak, a csoportérdeket pedig közügynek tünteti fel. E szuggesztió érvényesüléséhez azonban számos oly tényező szükséges, melyek összetett hálózata csak történelmi-társadalmi analógiákból derülhet fény. E „művön kívüli” eszköz igénybevételére maga DÉRY hatalmaz fel előszavának konkrét társadalmi alakulatra történő hivatkozásával, s művének a történelemben már megvalósult negatív jelenségek további veszélyeit kiemelő s ezt az abszurdig fokozó jellegével. S bár, e modellizálásban nemcsak a kapitalista rendről, hanem mindenfajta emberi közösség önmagát megújító vagy csődbejutó eshetőségeiről van szó, problematikájára elsősorban az ún. „tőkés ipari társadalom” ellentmondásainak analógiái adhatnak segítő választ. Az „ipari társadalom” anyagi csábításai, a személység „médium” adottságai, kényelemszeretete és megalkuváshajlamai, az élet technikai és általános zsúfoltsága, az érdek utáni hajsza, a figyelem külsődlegessé válása, a kapcsolatok elgépiesedése mind-mind a hatalom segítőitársai, hogy a sekélyessé és felületessé váló egyén kívülről irányíthatóvá, befolyásolhatóvá váljon.

Megtévesztő, hogy DÉRY a modern ipari termelés gazdasági, történelmi viszonyai között kialakult manipuláció elképzelt, további útját (melyben a látszatjogok hangzatosabbá, a hatalmi kényszer rejtettebbé, a kiszolgáltatottság átfogóbbá válik), a jellemző tárgyi keret elemeinek elhagyásával ábrázolja. A nagyíramú, áramvonalas technikai csodák, a mértani szabályossággal kiképzett, csillogó üveg, beton, műanyag városok képét, egy decentralizáltan széteső, primitívebb ritmussal döccenő, visszahullott kultúrájú élet külső jelenségeivel „a termelés és fogyasztás... hatalmas sír-emlékével” helyettesíti. Az eredeti környezetre s „perspektíváira” csak a város kiterjedésének, felhőkarcolóinak nagysága, zsúfoltsága, a természeti környezet kiszorulása s az elidegenedés jelenléte emlékeztet. Déry ez utóbbi kiemelése érdekében redukálja a külső képet. Így pl. — a modern közlekedési eszközök hiányában — a másik ember hátán ülő „lovakok” képe plasztikusan és elementárisan jellemzi az aláfölerendelt viszonyt. (A szimpla allegorizálás sematikusságától viszont ezen egyértelműbb kulcsot adó áttételekhez illeszkedő metaforikusság, jelképiség, mitizáló képi látomás bonyolult egysége, szintézise óvja meg a művet.)

A sima mosolyú közömbös felületesség a „fogyasztói társadalmak” ellátottságának és látszatbiztonságának talaján virágozhat. Csak a jelenségeken túli lényegi analógiával magyarázható, hogy X. városban mintha CAMUS Merseault-jának még elidegenedetebb rokonai, a RIESMAN „magányos tömeg”-ének egyedei lézengenek. MARCUSE „egydimenziós” fogyasztói társadalmának „egydimenziós embere”, aki nemcsak a politikai hatalom egyre rejtettebben működő gépezetének, hanem a gazdasági szervezettség és manipuláló kultúra totálissá növekvő hatalmának is kiszolgáltatott. De (a „csiszoltabb” módszerek megtévesztő hatása, s ellátottságából adódó kényelemérzete miatt) nem észlelve a terelő kényszert, növekvő szabadságillúziójában átveszi és maga is igenli a manipuláció tendenciáit. X. világképe Marcuse-n kívül „a frankfurti iskola” más tagjainak nézeteivel is összecseng, hisz az egyén szuverenitásának felszívódását, a manipuláció kiterjeszkedését fájlatja HORKHEIMER is mondván: a technikai fejlődés az elembertelenedés folyamatával jár együtt; a haladás pusztu-

lással fenyegeti a célt, melyet szolgálnia kellene. Nehéz lenne megállapítani: hol, miben, s egyáltalán termékenyült-e Déry a hasonló filozófiáktól? Tény azonban, hogy művében a társadalmi-hatalmi mechanizmus elembertelenedésének kérdését, az ipari kultúra humánusra tett káros hatásának gondolatával köti össze, s koncepciójának alapvonalai akarva-akaratlan érintkeznek a nyugati ipari civilizáció polgári bírálói-nak véleményével.

X. „meghatározhatatlan jövőbe” helyezett létében a társadalmak további útjának negatív eshetősége ölt testet. Bábfigurái és vashulladéka, porló körengetege egyszerre mutatja a hatalom abszolúttá nővő, s a természettől elszakadó mű-lét, érzelmi sivárság komplex jegyeit, melyből pl. nemcsak a madárdal s a kutyaugatás hiányzik, hanem (az időközönként felhangzó Lehár dallamon kívül) a „praktikusság” szempontjából felesleges művészetnek sincs nyoma. A szépség életöröme csábító kísértés, s X. jelképe, a virágjával földbe nővő tulipán, mely természetes formájában pompájával szintén a „bűnös” életvágyat ébreszthetné.

Oly képlet ez, melyben az egyéni szabadság korlátozása túllépi az Egész egészséges továbbfejlődéséhez, megújulásához szükséges rend mértékét, s az alkotókedv, tervező értelem, emberi aktivitás kiszikkadása visszahull magára a hatalom létre is. (A modell „bomlásjellege” ebben a társadalmi-fázis minőségben, nem a látomásos ihletésű primitív keret bomlasztó visszahatásában nyilvánul meg). A manipuláció önmagára nézve is káros túlbujánzását, az aszkéta filozófiának az önmegsemmisítés vágyába való torkollása, a lakosság tömeges halálba vonulása mutatja félreérthetetlen érvénnyel.

A „teherhordók” halála, további kihasználásuk lehetetlenné válása nem lehet célja a „lovaknak”. De a saját helyzetük fenntartása érdekében hirdetett öröm tagadó, életundor filozófiájuk csak akkor válhat hitelessé, ha eltűrik, s nem lépnek közbe annak a lakosság részéről történő következetes végigvitelek. S mikor X. lakói (akár a halál üdvözítő voltába vetett tényleges hittel, akár az elfojtott humánus titkos, önvédő ösztönétől hajtva, méltatlan helyzetükből menekülve) a halálmenetbe állnak, nem akadályozhatják meg. A halálmenet a kijárat nélküli zártságból nyit kaput, de a tényleges cselekvés, magáralálás, negatív előjelű formája, illetve pótléka. Az erősebbek, pl. az öreg Larra még ellenállnak, de ezek, — mondja Erzsébet — már *„bizonyára oly kegyetlenül kételkednek önmagukban, hogy egyszeribe porrá válnak vagy sárrá”*. A halálba vonuló extatikus mámorában a „mindent megoldás”, a befejeződés reménye „érezsteleníti a reménytelenséget”. A lovasok „halálfilozófiájának” demagóg, manipuláló volta, funkciója, — ironikus-paradox szerkezete — nyilvánvaló, hisz ők halhatatlanok.

E modellizált viszonzyszerkezet uralkodó erői részben már maguk is tehetetlenül sodródhatnak eszméik s módszereik útján. Önpusztító túlzásaikban létük indokolatlansága, egy közösség vezetésére való alkalmatlansága jut kifejezésre, s mindez: egy új szerkezet létrejöttének, az Egész pusztulásának vagy egy átmeneti anarchiának a lehetőségét is alapozza. De csak csírájában, potenciálisan. A műben még nem az anarchia fázisa ábrázolódik. Az önpusztító mozzanat feltételezi a „lovak” önértékelő, helyzetfelmérő tudatának részleges illuzórikusságát is. De csak oly árnyalatban, mely még nem hatálytalanítja cselekedeteik pillanatnyi érvényét és irányát, s nem nyit szabad utat X. teherhordói előtt.

A G. A. úr X.-ben lapjairól kibomló képlet így nem az előszó írói nyilatkozatában ígért (s a kritika részéről meg nem kérdőjelezett): „szabadság rend nélkül”-tételt realizálja, hanem a „szabadságillúzió a kiszolgáltatottság állapotában” modell. Ez az a mag, ami megfelel a Kafka-i világ lényegének, a „*látzatmozgás, látszatszabadság egy mítikus erő determináló hálójában*”-szerkezet összsgallatának.

A mű parabolisztikus jelentését summázó, javasolt megfogalmazásunk — úgy véljük —, nemcsak azon ellentmondást oldaná fel, mely a Kafka-i légkör s a „szabadság rend nélkül” modell együttes érvényesülését látó véleményekben akaratlanul is megvan, hanem azon feszültségeket is, melyek a szabadság fogalom teljes, csonkítatlan jelentésköre, s a tanulmányoknak az X.-beli szabadságtartalom korlátozottságára, redukáltságára vonatkozó megfigyelései között vibrál. (X.-ben, — állapítja meg pl. egy, a regényről szóló írás —: „csak egyetlen bűn létezik: az egyéni szabadság korlátozása” —, de néhány sorral odébb e szabadság nem igazi voltáról olvashatunk —: „...X. világa és a külföld világa egyaránt korlátozza az embert képességei, valódi embersége kibontakoztatásában... Az a bizonyos korlátlan szabadság... tartalmatlan üres, nyomorult és használhatatlan szabadság...”)³

Harmadsorban: a „szabadságillúzió a kiszolgáltatottság állapotában” jelleg elfogadása a részletelemek, motívumok, képek, látomások s a műegész oly összefüggéseit világíthatja meg, melyek egyébként nem értelmezhetők. Tudjuk, hogy Déry e művét (1958—1960 között) talán egész pályája legmélyebb érzelmi-hangulati hullámvölgyében írta. S amennyire helytelen lenne e regényt pl. egyszerűen börtön-élményei hangulatmodelljének tekinteni, épp oly valószínű, hogy adott, pillanatnyi helyzete felerősíti élettapasztalatai negatív tendenciáinak kiemelését. A börtön-motívum (s elemei: a belülről nem nyitható, kilincs nélküli ablak, a kívülről oltott-gyújtott villany stb.) így egyszerre lehet konkrét helyzetét kifejező részlet, s a műegész síkján, a gondolati-képi koncepciót előkészítő, alapozó, építkező anyag; s X. város lakói helyzetének, X.-nek, mint hatalmas, láthatatlan falú börtönnek legfőbb jelképe s értékminősítője is, hisz pl. az öccsét egykor rabként kezelő Leone így nyilatkozik ifjúsága „tisztá, romlatlan állapotáról”, testvéréről: „hátán összekötözött kezekkel körbesétáltattam egy hatemeletes bérkaszárnya szűk világító udvarán, s korbáccsal a kezemben gondosan ügyeltem arra, hogy egyenletes léptekkel, pihenő nélkül, folyamatosan végezze sétáját az egyirányú közlekedés szabályai szerint.” Az „egyirányúság” egyaránt jelentheti a börtönudvaron sétálók útjának kimértiségét, s X. lakói „választási lehetőségeinek” egyetlen, engedélyezett alternatíváját.

S végül: a „szabadság anarchiája” koncepcióról való lemondás csökkenti az alkotáslélektani problémák kérdőjeleit is. Érthetőbb és természetesebb ugyanis, hogy egy író, a korlátozottság állapotában nem a korlátlan szabadság lehető veszélyei, hanem a tiltás látomásosan abszurdá növesztett rémei készítenek inkább megnyilatkozásra.

Lehangolóan komor, sötét kép! S felmerülhet a kétely: nem pusztán egy kivételes írói helyzet „magánérdekű”, egysíkú megnyilatkozása mindez, melyről ildomosabb lenne megelégedezni? Célszerű, jogosult-e újra és újra a vizsgálat fókuszába állítani; hozzádeka, jelentősége túlseng-e akusztikájának negatív felhangjain?

Az absztraktabb modellszerűség (a fantasztikum, groteszk stb.) önmagában nem mond ellent a realista tükrözés lehetőségének, s egy parabola viszonyrendszere hűn idézheti a valóság tényleges szerkezetének tartópilléreit, főbb csomópontjait, mozgástörvényeit is. A látomásos absztrakció bizonyos típusaiban azonban a látomásos hangulati közeg transzponáló ereje az alkotórészek oly összemosását, s szubjektivizáló újjáalakítását végezheti el, mely a művet elsősorban nem a külső objektivitás tükrévé, hanem a szubjektum hangulati-lírai önkifejezésévé teszi. Kétségtelen: DÉRY látomásos művében e szubjektív módosító tényező lényeges vonás. A kritikák azonban rámutattak arra is, hogy a Kafka-i teljesítménnyel való rokonsága ellenére Kafkától el is térően hangsúlyozottabban figyel az emberi nem gyógyító és ellenálló erőire, s ez, lázadóinak fel-felcsappanó dacában is hangot kap.

A G. A. úr X.-ben képzetvilága, megelevenítő képsorai, (jelképei, allegóriái,

metaforái, motívumai, viszonylatai stb.) részben őrzik az epika hagyományos funkcióit, az ellentétes osztályú, kizsákmányoló társadalmi szerkezetek mechanizmusának tükréeként, de ezt átfogva, átrendezve a látomás szervezi egységessé, s jelenségrendszerének természetét a belső parabolisztikus vázhoz való kapcsolódás alakítja. (Ha valaki a viszonymodell ok-okozati gerincéhez simuló látomást egyértelműen a külső valóságot közvetlen realitással tükröző képiséggel azonosítja, egy paradoxon fogójában találja magát. E jelenségrendszert „konkrét” karakterűnek tekintve, a benne felbukkanó osztályellentétek, lázadás, félelem és következetes felelősségrevonás motívumai még kikerülhetetlenebbé válnak, s a markánsan kirajzolódó kényszermechanizmus e képlete így is ellentmond mind a szabadság mind a társadalmi anachia fogalmának. Ily mérvű — kiterjedésű, lélekszámú — városiasodás különben még csökkent igény esetén is csak magas fokú ipari-termelői-kereskedelmi szervezetség mellett képzelhető el, s ha ennek látható jeleit Déry nem is ábrázolja, X.-ben nincs nyoma a naturális gazdálkodásra, a természeti környezet jobb kihasználására irányuló törekvésnek sem, ami a visszahulló kultúrák elengedhetetlen kísérője. Nem is beszélve az emberi, pszichológiai tünetekről: a létfenntartási javak előteremtésének nehézségeivel együtt fellobbanó élénkebb reflexekről, a környezethez való intenzívebb viszonyulásról.)

X. — „gazdasági-társadalmi” szerkezete, életvitele, gyakorlata, G. A. hosszú ott-tartózkodása alatt lényegileg változatlan marad; tényleges mozgás változás részben csak a lázadók tudatállapotában, s G. A. értelmezési kísérleteiben zajlik. E tényezők: a meghatározó, uralkodó jelleg, s az ennek lényegét felismerő reális tudat vizuális megjelenései a szilárd, megragadható formák, pontok; a manipuláltak illuzórikus tudata pedig e látomás amorf, illanékony elemeiben testesül meg.

A lakosság zömének, a teherhordóknak szolgálatra épülő léte, látszat szabadságának ellentmondása, az igazi, belső indítatásból fakadó tett lehetetlensége egy általános bizonytalanságérzés elhatalmasodásával jár együtt. X. város vibráló kontúrjaiban e bizonytalan világérzékelés képi formája jelenik meg. Fényei, homályai, körvonalai szubjektív látomásos jellegét mutatja, hogy a személyes emberi kapcsolat megteremtésének az elidegenedett Én-ben levő akadályai a külső, tárgyi keret alakító forrásaivá válnak. Az egymást is elrejtő távolság, sötétség, köd és porfelhő akkor a leg-sűrűbb, mikor a szereplők egymástól való távolsága, kommunikációs képtelensége a legnagyobb, illetve önmaguk tájékozódásra képes lényegi Én-rétegeitől a leginkább elszakadnak. Erzsébetet, életvágyának, küzdőképességének hullámvölgyében (X. uralkodó erkölcsi előtt meghajló pillanataiban) egyszerre nyeli el a város ködös sötétsége, s hatja át a bizonytalanság érzése; egyszerre tűnik el G. A. szeme s önmaga jobbik, értő lénye elől: *„Kedves G. A. — hallatszott... távolodó hangja a sötétből —, miért nem keres meg? Nem tudom, hol vagyok. Nem tudom, ki vagyok. Jaj, jaj, sötét van.”* S mikor G. A. visszatérésre kéri így panaszkodik: *„Nem tudok... mert nem találok magam.”* *„Sajnos nem hallom, hogy mit mond — szól egy Szilvia nevű nő G. A.-hoz —, A köd oly sűrű, hogy hovatovább már a saját hangomat sem hallom.”* S csak életvágyának fellobbanása, magára találása s a G. A.-val való szellemi kontaktus megteremtése hessenti el X. árnyait Szilvia körül is: *„Élni akarok uram! — mondja G. A.-nak később — ... most már meghallom, amit mondok, s alighanem az ön választát is. A köd, úgy látszik, oszladozóban van.”*

A lovasok szigora, a kötelező erkölcsi elvek, a „különutasok” üldözése állandó, következetes érvényű, s ennek megfelelően: a Kerületi Börtön mindig a helyén áll, a bíróságok tagjait mindig ugyanolyan módszerrel választják, s a lovasok reakciója a törvénysértésekre mindig azonos.

Más módon, X. egészével szemben szilárd pont G. A. is. S bár belekerül X. déli-

bábjának varázköreibe, életének, harcának színtereit: a szállodát, Larráék házát, előadásainak helyét mindig pontosan ugyanott és épségben találja. S ami legfeltűnőbb: mikor menekülni akar, e beláthatatlan, a lakók által sem ismert városban, oly találkozóhelyről tud hirtelen mindenki „a város külterületén... a lovasoknak egy régi, már használaton kívüli ügetőpályán, amelyet kérdezősködés nélkül éjszaka is könnyűszerrel megtalálhatni.”, s fel sem merül, hogy X. ismert tüneteirehasonlóan esetleg leomlott, eltűnt vagy körülötte az összkép felismerhetetlenné változhatott.

A mű ötvözetének reménytelenség és bizalom arányát a kritika nem egyöntetűen látja. G. A. a regény végén minden erejével a szökésre, a halál birodalmából való menekülésre koncentrálna, s terve sikerül; — a regény elején szereplő levele viszont X.-be való visszavágására utal. Van aki a regénybefejezés elszakadás mozzanatát érzi hangsúlyosabbnak, s van aki a visszatérés tényét, mint G. A. önfeladását emeli ki. A magunk részéről a visszatérés indokát tartjuk fontosnak. G. A.-t Erzsébet iránti érzelmei, a találkozás reménye vezeti vissza X.-be, számára az egyetlen helyre, ahol „emberi rétegei” még sarjadozhatnak. Nem a halálhoz, az élethez kapcsoló erő vonzza, ösztönzi. S az a körülmény, hogy — mint írja — e találkozás elmaradása esetén sem kíván visszatérni, nem X. nagyobb vonzerejét, hanem a „külföld” X.-szel való lényegi azonosságát vádolja. Ha Erzsébet (az élet, remény) már nincs, hazája és X. is egyformán a belső megsemmisülést jelenti számára. De e motívum a műben nyitott s így a remény, az beri önmegvalósítás lehetősége is. (G. A. jellemében — amit a kitörés szándékának, útjának ábrázolási hangsúlya, s a hős „tartása” is nyomatékosít —, egy többalternatívás választás lehetősége lappang. A redukált világ létrehozásának írói programja zárja el mozgásterét, nem Énjének önkéntes bezárkózása.)

A „külföld” jellege tehát döntő, s ez (pénz-imádatában, hazugság-központúságában, alárendeltségi viszonyát a szeretet jelszavával kendőző képmutatásában) előzmény jellegével kapcsolódik X.-hez. X.-ben azon társadalmi szerkezet állapotai nyerik el végső (mitizáló látomásos) formájukat, melyek a „külföldön” egy korábbi stádiumot képviselve, még megtalálhatók, s ironikus, szatirikus, groteszk és paradox megjelenítésükben szintén az író elutasító, távoltartó nézőpontját tükrözik (X. lakói számára e „külföld” csábító lehet, mert ott még némi lehetőség nyílik a szabad választásra, ott „még hisznek a fejlődésben”, míg X.-ben, ez út végpontján már nem.). Ez a kapitalizmus nem az egyén szabadságjogainak mértéktelen kiterjesztésével s anarchizmusával válik előzményévé X.-nek, hanem éppen e szabadságjogokat felületivé silányító hatalmi manipulációjával. A látszat és lényeg ezen ellentéte fokozódik maximálissá X.-ben.

Nehéz lenne megállapítani, hogy a G. A. úr X.-ben absztraháltabb formájának kialakításában a kiábrándultság és megengedő bizalom mily arányú ötvözte munkál. DÉRY a személyi kultusz túlkapásait nem tartja kevésbé veszélyesnek bármely időszak és társadalom antihumánus vonásainál, s^{ez} a jelképek, mitizáló jelzések felé viszi. De módszerét más források is táplálják. Mint kiderült Déryt nemcsak a személyiség és hatalom viszonya, az osztálykategóriákban kifejezhető elnyomó-kiszolgáltatott ellentétpár helyzete, hanem a technicizálódó emberiség együttes jövőjének kérdései is izgatják. Ez utóbbi vonatkozás pedig keresztezi, bizonyos mértékig elmosza az előbbi probléma markáns exponálásának lehetőségeit. A kettő egyszerre történő ábrázolása csak egy erősen általánosító, jelzésszerű szférában valósítható meg. E műtér, azzal, hogy allegorikus jelképes világának motívumai csak esetenként utalnak a személyi kultusz keretére, s hogy hangsúlyában az iparosodó tőkés világ jelenségrendszere közt kialakuló, s „tovább fejleszthető” manipulálás hatalmi- és személyiségjegyeit idézi, egyben kedvez is a forradalmi hatalom perspektíváinak: konkrét történelmi mozgásformája előtt nyitva hagyja a fejlődés s a bizalom útját.

E mű létrehozásának legnagyobb problémája: a negatív összkép „egyszínűségének”, az ábrázolt, manipulált személyiség-képlet mozgásképtelenségének, a látszat és lényeg egységben rejtőző ellentétének többdimenziós életrekeltése. A következetesen végigvitt „egynézőpontú” gúny, szatirikusság direkt formái, az egysíkú allegória stb. nem oldhatja meg e feladatot. Ezért — miként az avantgard festő, aki egydimenziós vásznán „kiterítve”, egyszerre, egymás mellett és egymásba hatolva rögzíti a dolgok elejét és hátát s a tárgyak belsejében levő nem látható, de tudott vonásokat, DÉRY is többirányú fénypásztta, a „megforgatás-” és „kiterítés” segítségével egyszerre akarja megmutatni a dolgok színét és fonákját, felszínét és belsejét.

E módszer legszembetűnőbben talán G. A. és X. viszonyának ábrázolásában érvényesül. G. A. magatartásazonosság, a direkt módú ítélet, egy-egy megismételt mondat dallamának, hangsuljának, a gyanúsán lelkes dicséret felhangjainak, a tagadva állítás rejtett villódzásának, a kijelentés és szituáció ellentmondásából, az állítás képtelenségéből adódó felismerések (a rejtett ironia és nyílt gúny) eltérő síkjain cseng össze. (pl. a külföld jellemzésének ironiája stb.) De értelmezési lehetőséget teremt, hogy alapállását tekintve egy mindannyiunk tapasztalati valóságában adott, reális viszonyulással reagál a jelenségekre. Oly jellem, akinek „*ha valamiről nem volt véleménye, úgy érezte, mint aki iszapra lépett.*”

Meglehet: G. A. reális tartása, X.-ben is az életet, szerelmet kereső visszatérése, a lázadóknak az „úrváros” hidegségén átsütő lírai himnuszai, — s általában: az írónak alkotómunkájával bizonyított makács hite az elhangzó szó fogadtatásában kevés X. önképe túlságosan komor tónusának ellensúlyozásához. Az is nyilvánvaló, hogy az író előszava, mely szerint tudatosan hagyta ki „a történelem valóságos ellenállását”, nem változtat a tényen, hogy a műben ennyi, és csak ez a világ teljessége.

Egy azonban bizonyos: a hasonló, negatív utópiák nem a fenyegető tendenciák szálláscsinálói. Többirányú figyelmeztető szavuk a megelőzésre, elkerülésre irányuló emberi-írói erőfeszítés dokumentumai. Ily értelemben nyerheti el létjogosultságát a gondolkozó, humanista magyar irodalom összképében a G. A. úr X.-ben is.

E beilleszthetőségre utal Béládi Miklós minősítése is, aki szerint, a hatvanas évek irodalmát tekintve: „*A társadalom időszerű ügyei iránt elkötelezett irodalom és az ekkori szóhasználat szerint kísérletező irodalom között nem volt szakadék. Illyés Kegyence, Déry G. A. úr X.-ben című regénye, Pilinszky lírája nem cáfolta, hanem kiégyeztette egymást. Minőségi megújulás hatotta át az ekkori irodalmat, új értékek születtek.*”⁴

JEGYZETEK

1. B. NAGY LÁSZLÓ a két világháború közötti Magyarország s a mai kapitalizmus anarchikus, anti-humánus vonásai továbbgondolt utópiájának; EGRI PÉTER (s részben BORI IMRE) elsősorban a személyi kultusz szektás gyakorlatát megidéző jelkép- és allegória rendszernek látja, melyen belül egy-egy kép (pl. a Kerületi Börtön) az „egyetemes elítéltetettség és veszélyeztetettség” általános jelképévé absztrahálódik; FÖLDES ANNA szerint a műben megjelenő két világ: a kapitalizmus és X. „nem a létező és képzelt rendszer antagonizmusa, hanem az átélt és rettegett rémségek ambivalenciája... amelyben a létező kapitalizmussal csak egy rettegett rémálom áll szemben, amely világban az ember nem találta fel, s így nem is teremthette meg a szocializmust”; PÁNDI PÁL a tőkés világ ellentmondásaihoz s a szocializmus torzulásaihoz egyaránt kapcsolódó, de absztrakciójával el is szakadó, túlzottan negatív összképnek; TÓTH DEZSŐ az emberi aktivitás és visszahullás, az élet-öszön és halálvágy pólusai közt váltó, társadalmiságot kiiktató modellnek minősíti; POMOGÁTS BÉLA és SÜKÖSD MIHÁLY felfogásában egy visszahullott, biológiai szintre süllyedő életközeg bomlasztó hatásának ábrázolása; UNGVÁRI TAMÁS értelmezése viszont a „kilátástalan technokrácia... ironiájá”-ról szól, s a „technikai civilizáció... tréfálkozik itt az emberrel” Kiss LAJOS véleménye szerint is. (B. NAGY LÁSZLÓ: X.-be vagy haza? A teremtés kezdetén c. kötetben Bp. 1964. 63—73.

- EGRI PÉTER: Kafka és Proust indíttatások Déry művészetében Bp. 1970. 29—36.; BORI IMRE: Regénykép negatívban Eszmék és látomások Novi Sad 1965. Fórum 93—124.; FÖLDES ANNA: Déry realizmusának új arca. Húsz év húsz regény Bp. 1968. 68—80.; PÁNDI PÁL: Déry Tibor: G. A. úr X.-ben. Kritikus ponton Bp. 1972. 320—344.; TÓTH DEZSŐ: Déry Tibor: G. A. úr X.-ben. Élő hagyomány élő irodalom Bp. 1977. 610—618.; POMOGÁTS BÉLA: Déry Tibor Bp. 1974. 140—155.; SÜKÖSD MIHÁLY: Déry Tibor. Küzdelem az epikával Bp. 1972. 149—155.; UNGVÁRI TAMÁS: Déry Tibor Bp. 1973. 246—260.; KISS LAJOS: Újabb prózákról változatosan. Az esztétikum keresése Bp. 1975. 86—87.)
2. DÉRY TIBOR: G. A. úr X.-ben. Bp. 1964. 5.
 3. Életünk 1974. 5. sz. 398.
 4. Alföld 1979. 9. sz. 64.

ILLUSION UND REALITÄT IN DÉRYS WERK „DIE STADT X“, BÉLA OLTYÁN

Im Vorwort des Romans „Herr A. G. in X“ verspricht Déry den Zustand „Freiheit ohne Ordnung“ parabolistisch darzustellen. Diese These scheint auch von der bisherigen Fachliteratur realisiert zu werden. Die eingehende Textforschung des Werkes gibt aber den Beweis: was die Gruppe der „Reiter“ und „Lastträger“ anbelangt, zeigt die Gesellschaft von X das Bild der Abgesondertheit, während gegen diese letzteren eine strenge Beschränkung verwirklicht wird. Die Freiheit erscheint im Bewusstsein der „Lastträger“ bloss als eine Illusion. Daraus folgt, dass das Modell des Werkes nur mit der Formel „Freiheitsillusion im Zustand des Ausgeliefertseins“ ausgedrückt werden kann.

ИЛЛЮЗИЯ И РЕАЛЬНОСТЬ В РОМАНЕ ТИБОРА ДЕРИ «ГОСПОДИН Т. А. В ГОРОДЕ Х.» БЕЛА ОЛТЯН

В предисловии к своему роману автор обещает параболистическое описание ситуации «свобода без порядка»; и реализация этого положения подтверждается и специальной литературой. Однако более подробный анализ текста произведения свидетельствует о том, что среди населения города X. обособляются группы «всадников» и «носильщиков», и в отношении последних введены строгие ограничительные меры. Свобода присутствует только лишь как иллюзия в сознании группы «носильщиков». Следовательно, модель произведения можно определить как «иллюзию свободы в положении полной зависимости».

A DÚR ÉS MOLL AKKORDOK TERCFORDULATAI ÉS A MODELL-DALLAMOK

AVASI BÉLA

1. A tercfordulatok rednszere (1.)

A tercfordulatokban az akkordok alaphangjai egymástól kis vagy nagy terc távolságra vannak. Az akkordok zenei rokonsága, hangnemi összefüggése szerint a tercfordulatok háromfélék lehetnek: diatonikus, romantikus és ultratercrokon fordulatok. (Lásd az 1., 2. és 3. kottaábrát!)

①

1b 1b
0 0
1# 1#

1b -
0 1#
1# 2#

- 1b
0 0
1# 1#

2b
1b
-

Első példánk a C-dúr és az á-moll hármashangzat diatonikus tercfordulatait mutatja be. A hangjegyek alatt feltüntettük, hogy az akkordok miféle előjegyzésű diatonikus rendszerben fordulnak elő. Egyazon tercfordulat több, egymással kvint-rokonságban levő, rendszerhez is tartozhat. A kis terces fordulatok akkordjai három, a nagy terceseké két ilyen diatonikus rendszer részei lehetnek.

A diatonikus tercfordulatok akkordjainak közös terc hangköz alkotórészük, tehát két közös hangjuk van. Az akkordpárok szerkezetileg különbözőek, vagyis az egyik dúr, a másik moll hangzású, színezetű. Kis terces fordulatban a magasabb hang a dúr akkord alaphangja, nagy terces fordulatban pedig a moll akkordé.

Második kottapéldánkban a C-dúr és az á-moll hármashangzat romantikus tercfordulatait és az akkordok rendszerbetartozását tüntettük fel. A romantikus tercfordulat akkordjai szerkezetben, színezetben nem különböznek egymástól, vagyis dúr hármashangzathoz dúr, moll hármashangzathoz moll társul. Az akkordpároknak csak egy közös hangjuk van: az egyik akkord terchangja megegyezik a másik akkord alap- vagy kvinthangjával. E másik akkord terchangja viszont kromatikusan tér el az előző akkord alap- vagy kvinthangjától. A romantikus tercfordulat akkordjai tehát nem tartozhatnak ugyanahhoz a diatonikus rendszerhez. A diatonikus rendszerek kvintrokonságát figyelembe véve a kis terces fordulatok akkordjai már szomszédos rendszerben is előfordulnak, míg a nagy terceseké csak a második szomszédban.

Bárdos Lajos a tercrokonság fogalmát csak az azonos színezetű akkordok, ill. hangnemek kapcsolatára alkalmazza. Tanulmányunkban ez a tercrokonság a „romantikus” jelzőt kapta. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az ultratercrokonság jelensége is a romantikus zenében tűnik fel, talán elsőként Schubert dalaiban.

②

1b 2# 3# 1b 2# 3# 1b 2b 3b 1b 2b 3b

0 1# 0 1# 0 1# 0 1#

1b 3b 4b 1b 3b 4b 1b 3# 4# 1b 3# 4#

0 1# 0 1# 0 1# 0 1#

③

1b 5b 6b 1b 5b 6b 1b 5# 6# 1b 5# 6#

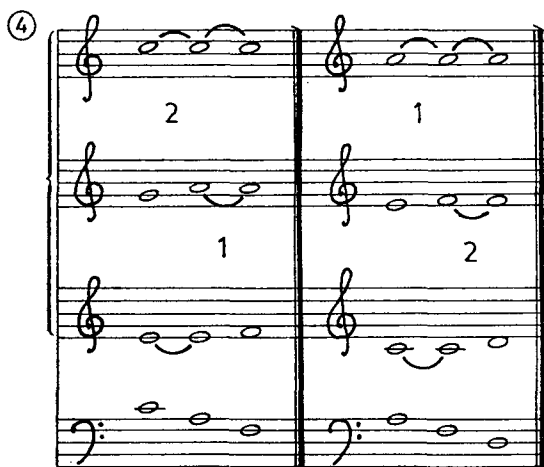
0 1# 0 1# 0 1# 0 1#

Harmadik kottapéldánkban a C-dúr és az á-moll hármashangzat ultratercrokon fordulatait és az akkordok rendszerbeli hovatartozását tanulmányozhatjuk. Az ultratercrokon fordulatot is két különböző szerkezetű, színezetű hármashangzat alkotja, (akárcsak a diatonikus tercfordulatot), de e két akkordnak nincs közös hangja. Itt, a kis terces fordulatban a moll akkord alaphangja a magasabb hang, a nagy terces fordulatban pedig a dúr akkordé. Mindkét akkord terchangja kromatikusan tér el a mások akkord alap-, ill. kvinthangjától. Kottaábránkról leolvashatjuk, hogy az ultratercrokon fordulatok akkordjai igen távoli diatonikus rendszereket hidalnak át.

A következőkben a háromféle tercfordulat szólamaiban létrejövő dallamhangközöket vizsgáljuk. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a basszusban mindig az akkordok alaphangját szólaltatjuk meg.

2. A diatonikus tercfordulatok modell-dallamai

Az alapállású hármashangzatok tercfordulataiban a basszus tercet ugrik. Kötött szólamvezetésben az akkordok közös hangjai megmaradnak szólamukban, a harmadik szólam pedig a basszus ugrásával ellentétes irányban szekundot lép. (Lásd a 4. kottaábrát!)

C: I. - VI. - IV. a: I. - VI. - IV.

Negyedik példánkban a klasszikus dúr-moll zene leggyakoribb tercfordulatait mutatjuk be C-dúr és á-moll hangnemekben. A két tercfordulat az I–IV. autentikus főfordulatot (kvintfordulatot) „felezi” meg. A tercfordulatok közül tehát az autentikus, amelyben az akkordok alaphangja lefelé ugrik tercet.

Példánk basszusában kis terc és nagy terc ugrást is találunk. A kis terc ugrással ellentétesen a mozgó felső szólam nagy szekundot lép, a nagy terc ugrással szemben pedig kis szekundot. (Kottaábránkon az eltérő szekundokat számokkal jelöltük.)

A dúr hangnemek VI-IV. és a párhuzamos molljai I-VI. akkordfordulatait ugyanazok az akkordok alkotják. A moll hangnemek VI-IV. akkordpárja pedig a szubdomináns dúr I-VI. akkordpárjával közös. A negyedik példában bemutatott tercfordulatok tehát folyamatosan is elképzelhetők:

C-dúr	I.-VI.-IV.
á-moll	I.-VI.-IV.
F-dúr	I.-VI.-IV.
d-moll	I.-VI.-IV.

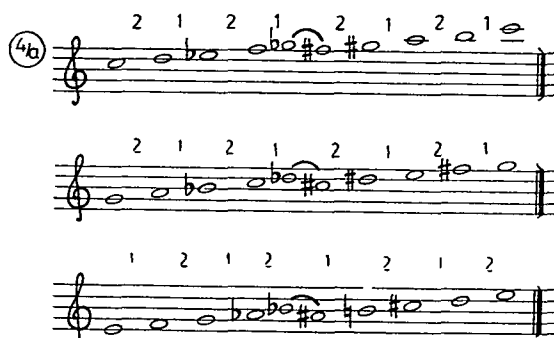
Hasonló módon továbbhaladva a diatonikus tercfordulatok szekvenciái bejárhadják a tizenkétfokúság összes dúr és moll hangnemét, s enharmonikus cserével visszakerülhetnek a kezdő akkordhoz:

C-á-F-d-B-g-Esz-c-Ász-f-Desz-b-Gesz, (Fisz)-esz, (disz)-H-gisz-É-cisz-Á-fisz-D
h-G-é-C

E sorozat betűjelzései egyaránt értelmezhetők akkordok vagy hangnemek alapjaként. A basszus dallamában a kis és a nagy terc ugrások váltakoznak, melyekkel ellentétesen a felső szólamok nagy és kis szekundlépései is váltakozva következnek. Így mindhárom felső szólamban szabályos felépítésű, ún. modell-dallam alakul ki. (Lásd a 4/a kottaábrát!)

„A 12-fokú hangrendszerben mindössze három különböző 1:2 modell építhető fel” (2.), e három változat jön létre a felső szólamok dallamában.

A diatonikus tercfordulatok szekvenciázó sorozatát a klasszikus dúr-moll zene

tonális határai részekre tördelik, ezért a régebbi zenei stílusokban az 1:2 modell-dallam nem került felszínre.

A diatonikus tercfordulatok szabadabb szólamvezetésében gyakori az I. fokú akkordot követő VI. fokú akkord tercének kettőzése. (Lásd az 5. kottaábrát!)

C: I. - VI. - IV. a: I. - VI. - IV.

Példánk I.-VI. tercfordulataiban a közös hangot tartó két szólam mellett a **har-**madik felső szólam nem szekundot lép, hanem tiszta kvarttot ugrik. Mivel a VI. fokú akkordnak a terchangja, s nem az alaphangja van kettőzve, a VI.-IV. fordulat felső szólamaiban csak egy közös hang akad: a VI. fokú akkord egyik terchangja. A másik terchang szólama a basszussal tercpárhuzamban tercet ugrik. A harmadik felső szólam szekundlépése változatlan marad.

Az ilyen szabad szólamvezetésű tercfordulatok kvintkörön végigfutó sorozatának felső szólamaiban is az 1:2 modell-dallam háromféle változata rajzolódik ki.

A plagális tercfordulatok sorozatának szólamai csak a dallamok irányában különböznek az autentikus tercfordulatok szólamaitól, az 1:2 modell mindhárom változatát ott is megtaláljuk a felső szólamokban.

3. A romantikus tercfordulatok modell-dallamai

A romantikus tercfordulat kötött szólamvezetésében az egyik felső szólam az akkordpár közös hangját tartja, a másik szekundot lép, a harmadik pedig kromatikusan halad. (Lásd a 6. kottaábrát!)

A szekundot lépő szólam szabályszerűsége megegyezik a diatonikus tercfordulatok szólamvezetésével (a basszus kis tercével ellentétesen nagy szekund, nagy terccel szemben kis szekund.) A kromatikus szólam azonban csak a kisterces fordulatokban

ellentétes a basszus ugrásával, a nagy terces fordulatokban azzal azonos irányban halad. Mivel a nagy terces fordulatban az egyik felső szólam kis szekundot lép, az ellenirányú kromatikus prím ezt a dallammozgást „kiegyenlíti”. (A kis szekund és a bő prím enharmonikus hangközök.)

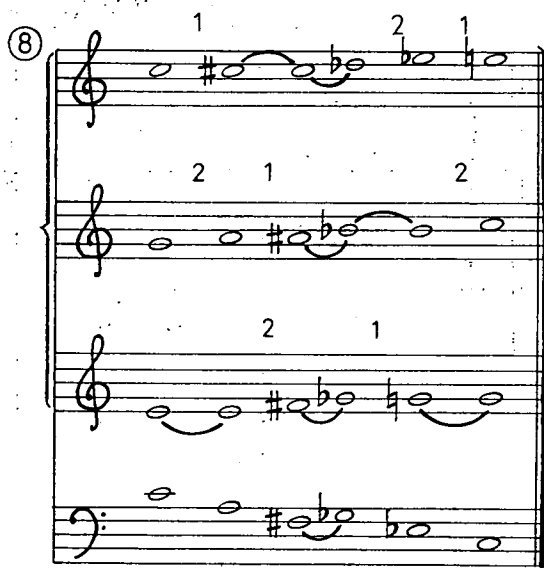
A reneszánsz kórusművekben gyakori e tercfordulatok olyan szólamvezetése, amely kiküszöböli a kromatikát. (Lásd a 7. kottaábrát!)

Ha a magasabb alaphangú akkord terce van kettőzve, akkor az egyik terc közös hangként megmarad szólamában, a másik pedig a basszussal párhuzamosan tercet ugrik. Így egyik szólam dallamában sincs bővített prím. A tercfordulat akkordjainak kromatikája csak szólamokon keresztül érzékelhető. (Ez a kromatikus keresztállás egyik jelensége.) A romantikus stílusra viszont éppen a kromatikus szólamvezetés jellemző. E kor zenéjében a romantikus tercfordulatok sorozata sem ritka.

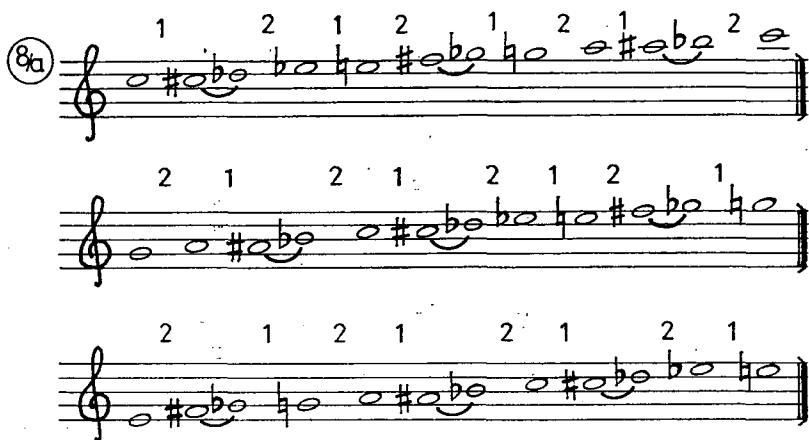
a) Kis terces fordulatok sorozata (3.)

Négy kis terces akkordfordulat után, enharmonikus csere közbeiktatásával, a basszus szólamában visszatér a kezdő akkord alaphangja. (Lásd a 8. kottaábrát!)

A felső szólamok akkordsorozatait kezdő C-dúr hármashangzat a négy fordulat alatt helyzetet változtat: 8—3, 3—5 és 5—8, tehát a három sorozatot összefüggőnek is tekinthetjük. A basszus három oktávnyi tercugrásos dallama felett az akkordpárok szólamaiban az 1:2 modell egy-egy oktáv hangterjedelmű szakasza rajzolódik ki. (Lásd a 8/a kottaábrát!)

E dallamok az 1:2 modell háromféle lehetősége közül csak az egyik változat hangjaiból épülnek. Mivel példánk basszus szólamának hangjai megegyeznek a „bartóki” tizenkétfokúság tonikai tengelyének hangjaival, a felső szólamok az 1:2 modell tonikai változatának egy-egy dallamrészletét éneklék. (4.)

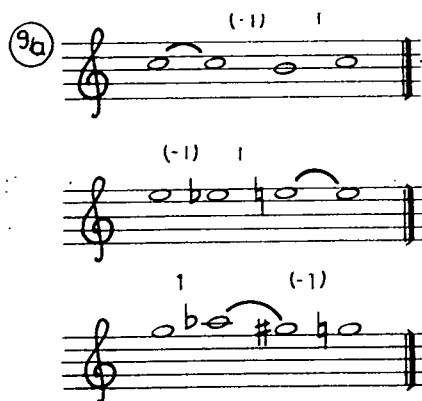

b) Nagy terces fordulatok sorozata

Nagy terces fordulatok esetében a kezdő akkord, enharmonikus csere közbeiktatásával, már három fordulat után visszatér. (Lásd a 9. kottaábrát!)

A felső szólamok akkordsorozataiban a kezdő és záró C-dúr hármashangzat helyzete ugyanaz, a három sorozat tehát nem alkot összefüggő nagyobb egységet. Mindhárom felső szólamban ugyanazok a hangközök más-más sorrendben vannak jelen. (Lásd a 9/a kottaábrát!)

c) Nagy terces fordulatok sorozata szabadabb szólamvezetéssel (5.)

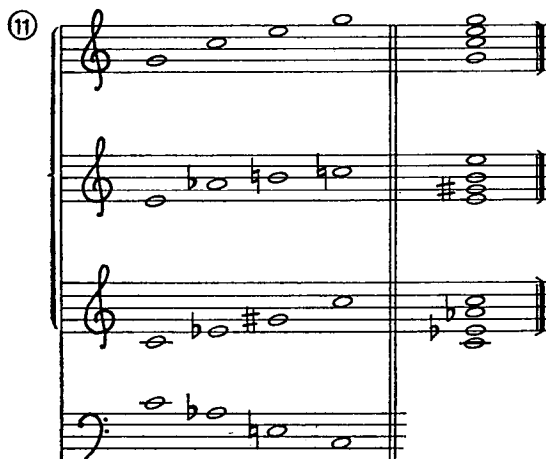
A felső szólamok „inga”-mozgása megszűnik, ha az akkordok közös hangja csak minden második fordulatban marad meg szólamában, a többi esetben pedig mindhárom felső szólam a basszussal ellentétes irányban mozog. (Lásd a 10. kottaábrát!)

A felső szólamok akkordsorozataiban a kezdő C-dúr hármashangzat három fordulat alatt kvinthelyzetből oktávhelyzetbe, oktávhelyzetből kvinthelyzetbe kerül. A két sorozatot tehát összefüggőnek tekinthetjük. A három felső szólam egy oktávnyi dallama eltérő szerkezetű. (Lásd a 10/a kottaábrát!)

A szoprán 1:3 modell dallamot énekel. A középső szólamban furcsán szökellő, szekvenciázó dallam formálódik. Ha e dallam hangjait magasságuk szerint rendezzük, akkor a kapott skála az 1:3 modell szopránbeli változatát adja. A harmadik felső szólam a basszus dallamának (augmentált) tükörképe.

Ha egyik fordulatban sem tartjuk meg szólamában az akkordpárok közös hangjait, akkor a felső szólamokban a hármashangzatok dallama bontakozik ki, természetesen az enharmonikus csere figyelembevételével. (Lásd a 11. kottaábrát!)

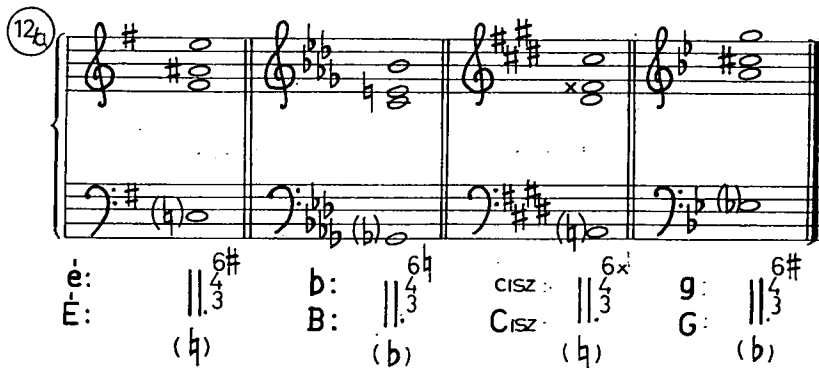
A felső szólamok következetes ellenmozgása a basszus hangjaira épült akkordokat dallamokká alakítja. A háromféle hármashangzat háromféle szerkezetet alkot: az E-dúr alapállású akkordot, az Ász-dúr szext-, a C-dúr kvartszextakkordot.

d) Kis terces fordulatok sorozata szabadabb szólamvezetéssel

Vajon hogyan alakul a három felső szólam dallama a kis terces fordulatok sorozatában, ha csak minden második akkordpár közös hangját tartjuk meg szólamában? (Lásd a 12 kottaábrát!)

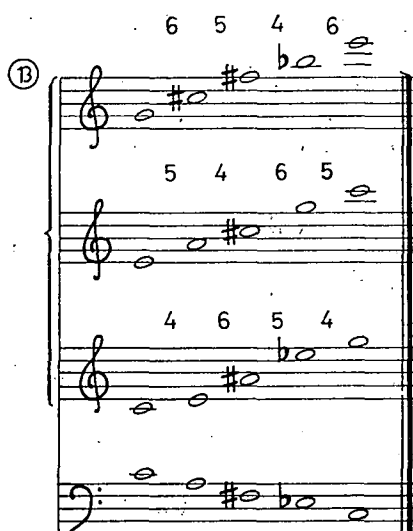
Kottapéldánkban a közös hang és a teljes ellenmozgás váltakozásának mindkét lehetőségét feltűntettük. A négy fordulatban nemcsak a basszus, hanem a felső szólamok is oktavnyi utat járnak be. Mind a négy szólam dallamára a bő kvart, ill. szűk kvint intervallum jellemző. A szopránban e hangközök ugrás formájában, közvetlenül is jelen vannak. A két másik felső szólam 1:5, ill. 2:4 arányban bontja szét a bő kvartot, ill. a szűk kvintet, a basszus pedig éppenséggel „felezi”. A szólamok mindegyike tehát oktavonként periódikusan ismétlődő modell-dallamok. A 2:4 modell hangjaiból (hangjainak enharmóniáiból) bővített szextes terckvart akkord állítható össze. (Lásd a 12/a kottaábrát!)

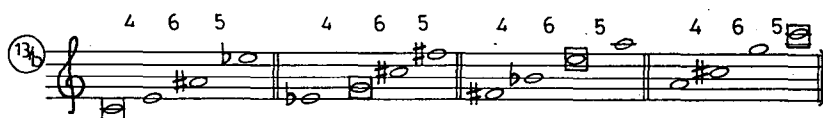
Az enharmóniákra és a hangnemi rokonságra a bő kvint, ill. szűk kvint, továbbá az ezeket „felező” kis terc (ill. bő szekund) hangközök jellemzők.

Vezessük a felső szólamokat a basszus dallamával ellentétesen mind a négy fordulatban! (Lásd a 13. kottaábrát!)

Ha a felső szólamok hangjait akkorddá formáljuk, akkor azokból a Lendvai Ernő Bartók-elemzéseiből (6.) megismert α -típusú harmóniák egy-egy változatát kapjuk. (Lásd a 13/a kottaábrát!)

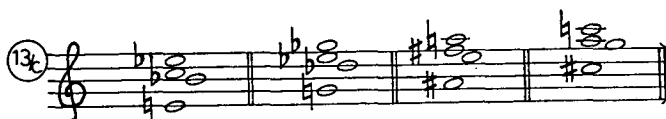

Mindhárom felső szólam dallama (akkordja más-más szerkezetű. Mivel a szólamok záróhangja egyszersmind egy másik szólam kezdőhangja, a három dallamot folyamatosan is felírhatjuk. (Lásd a 13/b kottaábrát!)

A bekeretezett hangjegyek a három szólam kezdőhangját jelölik. Az összetett dallam hangközgrásai periódikusan ismétlődnek. A 4:5:6 modell négy periódust alkot. A periódusok hangjaiból (ill. azok enharmóniáiból) az α -típusú harmóniák egy-egy változata állítható össze. (Lásd a 13/c kottaábrát!)

A teljes hangkészlet az 1:2 modeeli-dallamra vezethető vissza.

e) Kis és nagy terces akkordfordulatok váltakozása

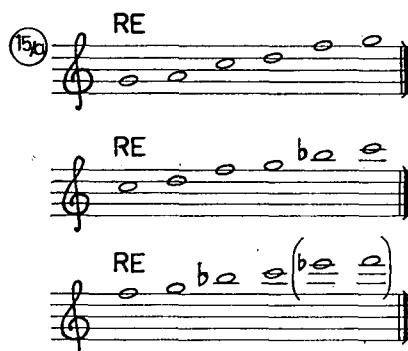
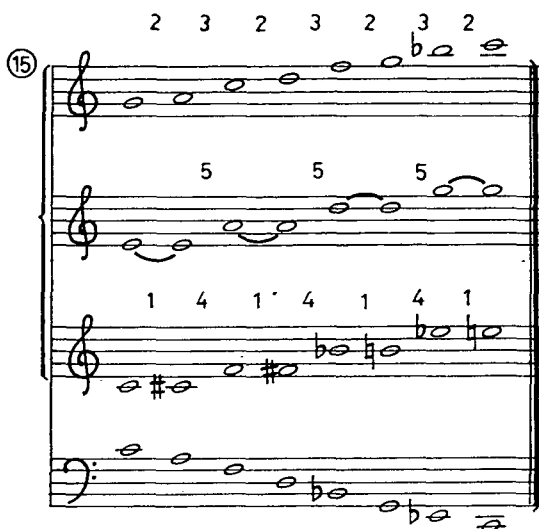
Ha az akkordfordulatok váltakozása a kis terces fordulattal kezdődik, akkor a kezdő akkord alaphangja hét fordulat után tér vissza. E közben a basszus tercugrásai két oktávot járnak be. (Lásd a 14. kottaábrát!)

Az akkordpárok közös hangjai mind a kis, mind pedig a nagy terces fordulatokban szólamukban maradtak. A sorozatokat kezdő C-dúr akkord a hét-hét fordulat alatt helyzetet változtat, tehát a három sorozatot összefüggőnek is tekinthetjük. A felső szólamokból összeállt oktávnyi dallam hangközei azonban meglehetősen rendszertelenül követik egymást. Mindössze azt állapíthatjuk meg, hogy a nagy terces fordulatok kromatikus lépését a kis terces fordulatok ellentétes irányú nagy szekund mozgása követi.

A felső szólamok szekundmozgásaival ellentétes irányú kromatikus szólam kiküszöbölhető, ha a nagy terces fordulatokban mindhárom felső szólamot a basszussal ellenmozgásban vezetjük. A kis terces fordulatokban az akkordpárok közös hangjai megmaradnak szólamukban. (Lásd a 15. kottaábrát!)

A felső szólamok különböző szerkezetű dallamaira a tiszta kvart intervallum jellemző. A középső szólamban a tiszta kvart ugrás formájában, közvetlenül is jelen van. A másik két szólam dallama a tiszta kvartot 1:4, ill. 2:3 arányban bontja fel. Az eddig megismert modellekkel szemben az 1:4 és a 2:3 szerkezetű dallamok periódusai nem ismétlődnek oktávként. A 2:3 modell szólamában találunk ugyan egymástól tiszta oktávra levő hangokat, s az oktávhatárokon belül mindig azonos szerkezetű ötfokúságot, de az egymást követő RE pentaton skálák 4—4 hangja mindig közös. (Lásd a 15/a kottaábrát!)

Csak az egyik felső szólam tér el szerkezetileg előző példánktól, ha a nagy terces fordulatok akkordpárjai maradnak meg szólamunkban, s a kis terces fordulatok felső szólamait vezetjük a basszussal ellenmozgásban. (Lásd a 16. kottaábrát!)

A felső szólamokra jellemző tiszta kvart a szoprán dallamában mint a bő kvart és a kromatikus prím különbségeként mutatkozik.

Ha a kis és nagy terces fordulatok váltakozását nagy terces fordulattal kezdjük, akkor csak tizenhét fordulat után tér vissza a kezdő akkord. E közben a basszus terc-ugrásai öt oktávon keresztül folytatódnak. A felső szólamok dallamai azonban a tizenhét fordulat akkordpárjaiból is az eddig megismert törvényszerűségek szerint alakulnak.

A moll akkordpárok romantikus tercfordulatainak sorozatai is dúr-példáink eredményeihez vezetnek. A plagális tercfordulatokban csupán a szólamok iránya változik, szerkezetük nem.

⑩

6 (-1) 6 (-1) 6 (-1) 6

5 5 5 5

4 1 4 1 4 1 4

Detailed description: This musical exercise is written on four staves. The top staff is in treble clef with a key signature of one sharp (F#). It contains a sequence of notes: F#4, A4, B4, C5, D5, E5, F#5, G5, A5, B5, C6, D6, E6, F#6, G6, A6, B6, C7. Above the staff are fingerings: 6, (-1), 6, (-1), 6, (-1), 6. The second staff is in treble clef with a key signature of one sharp, containing notes: F#4, A4, B4, C5, D5, E5, F#5, G5, A5, B5, C6, D6, E6, F#6, G6, A6, B6, C7. Above the staff are fingerings: 5, 5, 5, 5. The third staff is in treble clef with a key signature of one sharp, containing notes: F#4, A4, B4, C5, D5, E5, F#5, G5, A5, B5, C6, D6, E6, F#6, G6, A6, B6, C7. Above the staff are fingerings: 4, 1, 4, 1, 4, 1, 4. The fourth staff is in bass clef with a key signature of one sharp, containing notes: F#3, A3, B3, C4, D4, E4, F#4, G4, A4, B4, C5, D5, E5, F#5, G5, A5, B5, C6.

4. Az ultratercronak akkordfordulatok modell-dallamai

Az ultratercronak akkordpárok sorozatában a kis és nagy terces fordulatok csak váltakozva követhetik egymást. Előző példáinkból ismeretes, hogy ilyen esetben célszerűbb a sorozatot kis terces fordulattal kezdeni, mert ekkor már hét fordulat

⑪

2 3 2 3 2 3 2

1 4 1 4 1 4 1

1 4 1 4 1 4 1

Detailed description: This musical exercise is written on four staves. The top staff is in treble clef with a key signature of one sharp (F#). It contains a sequence of notes: F#4, A4, B4, C5, D5, E5, F#5, G5, A5, B5, C6, D6, E6, F#6, G6, A6, B6, C7. Above the staff are fingerings: 2, 3, 2, 3, 2, 3, 2. The second staff is in treble clef with a key signature of one sharp, containing notes: F#4, A4, B4, C5, D5, E5, F#5, G5, A5, B5, C6, D6, E6, F#6, G6, A6, B6, C7. Above the staff are fingerings: 1, 4, 1, 4, 1, 4, 1. The third staff is in treble clef with a key signature of one sharp, containing notes: F#4, A4, B4, C5, D5, E5, F#5, G5, A5, B5, C6, D6, E6, F#6, G6, A6, B6, C7. Above the staff are fingerings: 1, 4, 1, 4, 1, 4, 1. The fourth staff is in bass clef with a key signature of one sharp, containing notes: F#3, A3, B3, C4, D4, E4, F#4, G4, A4, B4, C5, D5, E5, F#5, G5, A5, B5, C6.

után visszatér a kezdő akkord alaphangja. Az ultratercokon kis terces fordulatban a magasabb alaphangra moll akkord épül, az autentikus fordulatok sorozata tehát moll akkorddal kezdődik. Mivel a hetedik fordulat is kis terces, sorozatunk csak dúr akkorddal zárulhat. (Lásd a 17. kottaábrát!)

Példánk c-moll hármashangzattal kezdődik és C-dúr akkorddal végződik. A tercfordulatot alkotó akkordpároknak nincs közös hangjuk, ezért a felső szólamokat a basszussal ellentétes irányba vezettük. Két felső szólamban az 1:4, a harmadikban a 2:3 modell-dallam rajzolódik ki.

Ha a tercfordulatok sorozatát tovább folytatjuk, csak a tizenkétfokúság összes moll és dúr hármashangzatának megszólaltatása után tér vissza a kezdő c-moll akkord. Az eddigiek nyomán könnyen beláthatjuk, hogy a felső szólamok szerkezete nagy terces fordulat kezdés esetén sem változik. A dallamok törvényszerűségei plagális tercfordulatok sorozatában is megmaradnak, de mindegyik szólamban tükörmegfordításban jelentkezik.

5. Összefoglaló értékelés

A dúr és moll hármashangzatok tercfordulatainak felső szólamaiban kialakuló dallamok függenek a tercfordulatok nagyságától, a kis és nagy tercfordulatok sorozatától vagy éppen váltakozásától, a közös hangok mennyiségétől, a szólamvezetés szabályaitól, s az akkordok színezetétől. A kapott modell-dallamok két csoportot alkotnak a szerint, hogy a modellek periódikus visszatérése oktáv-szakaszokban történik-e, avagy megtörik az oktáv határt.

a) Oktávonként ismétlődő modellek

1—2 modell

a kvintkörön végigfutó diatonikus tercfordulatok mindhárom felső szólamában, ahol (1) kis szekund nagy terces fordulatokban, (2) nagy szekund kis terces fordulatokban (4. kottaábra);

a romantikus kis terces fordulatok oktávnyi sorozatának mindhárom felső szólamában, ahol (1) kromatikus prím, (2) nagy szekund (8. kottaábra).

1—3 modell

a romantikus nagy terces fordulatok oktávnyi sorozatának egyik felső szólamában, ahol (1) kis szekund, (3) kis terc. (10. kottaábra).

1—5 modell

a romantikus kis terces fordulatok oktávnyi sorozatának egyik felső szólamában, ahol (1) kromatikus prím, (5) tiszta kvart (12. kottaábra).

(—1)—5 modell

a romantikus nagy terces tercfordulatok oktávnyi sorozatának egyik felső szólamában, ahol (—1) a basszussal azonos irányú kromatikus prím, (5) tiszta kvart. (10. kottaábra.)

2—4 modell

a romantikus kis terces fordulatok oktávnyi sorozatának egyik felső szolamában, ahol (2) nagy szekund, (4) nagy terc (12. kottaábra).

4—4 modell

a romantikus nagy terces fordulatok oktávnyi sorozatának egyik felső szolamában, ahol (4) nagy terc. (10. kottaábra.)

6—6 modell

a romantikus kis terces fordulatok oktávnyi sorozatának egyik felső szolamában, ahol (6) bő kvart. (12. kottaábra.)

b) Oktávhatárokat megszakító modellek

1—4 modell

a kvintkörön végigfutó romantikus tercfordulatok egy-egy felső szolamában, ahol (1) kromatikus prím, (4) nagy terc kis terces fordulatokban (16. kottaábra), ill. (4) szűk kvart nagy terces fordulatokban (15. kottaábra);

az ultratercrokon fordulatok két felső szolamában, melyekben (1) kromatikus prím kis terces fordulatokban, (4) szűk kvart nagy terces fordulatokban (17. kottaábra).

2—3 modell

a váltakozó romantikus tercfordulatok, valamint az ultratercrokon fordulatok egy-egy felső szolamában, (2) nagy szekund kis terces fordulatokban, (3) kis terc nagy terces fordulatokban (15. és 17. kottaábra).

5—5 modell

a váltakozó romantikus tercfordulatok egy-egy felső szolamában, ahol (5) tiszta kvart kis terces, ill. nagy terces fordulatokban (15. és 16. kottaábra).

(—1)—6 modell

a váltakozó romantikus tercfordulatok egyik felső szolamában, ahol (—1) kromatikus prím nagy terces fordulatokban, (6) bő kvart kis terces fordulatokban. (16. kottaábra.)

A többszólamú zene kezdetei óta melódia és harmónia kölcsönösen hatnak egymásra. Az egyidőben megszólaló dallamok akkordokba olvadtak össze. A tercépítkezésű hármás és négyeshangzatok téma-típusokat teremtettek. A szekund- és kvart-halmazok egyaránt lehetnek melodikus vagy harmonikus fogantatásúak. Tanulmányunkban a zenei romantikára jellemző tercfordulatok, valamint Liszt, Bartók és mások műveiben fellelhető modell-dallamok közti összefüggést kerestük. A modell-dallamok csírái már régebbi zenei stílusokban is ott rejlenek, de megszületésük a romantikus tercfordulatok sorozatos alkalmazásának idejére tehető. Figyelemreméltó, hogy a sokféle kromatikus szolam mellett pentaton dallamfordulatok is feltűnnek. Összefüggés található a romantikus akkordfordulatok és a bartóki harmóniavilág bizonyos típusai között.

- [1] BÁRDOS LAJOS: Liszt Ferenc a jövő zenésze. Bp. 1976. Akadémiai Kiadó (33. laptól)
- [2] LENDVAI ERNŐ: Bartók költői világa. Bp. 1971. Szépirodalmi Könyvkiadó (459. laptól)
- [3] BÁRDOS LAJOS: i. m. 28.
- [4] LENDVAI ERNŐ: i. m. 431.
- [5] BÁRDOS LAJOS: i. m. 32.
- [6] LENDVAI ERNŐ: i. m. 455.

TERZWENDUNGEN DER DUR- UND MOLL-AKKORDE SOWIE DIE MODELLMELODIEN

BÉLA AVASI

Zunächst systematisiert die Studie die Terzwendungen der Akkorde, dann wird es einzeln untersucht, was für Melodiengesetzmässigkeiten entsprechend gestalten sich die Oberstimmen in den diatonischen, romantischen und ultra terzverwandten Wendungen. Während der Untersuchung klärt sich der Zusammenhang der Reihen romantischer Terzwendungen sowie bestimmter Type der Modellmelodien der Kromatik, Pentatonik und Harmoniewelt von Bartók auf.

ТЕРЦОВЫЕ ОБОРОТЫ МАЖОРНЫХ И МИНОРНЫХ АККОРДОВ И МОДЕЛЬНЫЕ МЕЛОДИИ

БЕЛА АВАШИ

В начале работы автор систематизирует терцовые обороты аккордов, а потом в отдельности анализирует, по каким закономерностям мелодии формируются верхние голоса в диатонических, романтических и ультра оборотах, похожих, на терцы. В ходе анализа раскрывается взаимосвязь между рядами романтических терцовых оборотов и определёнными типами модельных мелодий, кроматики, пентатоники и миром гармоний Бартока.

TARTALOM

<i>Galgóczi László</i> : Szitokszóvá vált betegségneveink: <i>Kórság</i>	3
<i>Györke Zoltán</i> : Azonosságok és eltérések az orosz és a magyar szólások és közmondások szemantikájában és kultúrkomponensében	9
<i>Kocsondiné Békési Márta—Balázs József</i> : A jelzős szerkezetek néhány kérdése a szakszövegek-tatás és -fordítás területén	17
<i>Krékits József</i> : Az orosz <i>po-</i> igekötős motiv igék jelentései	27
<i>K. Fábián Ilona</i> : A határozott névelő használata XVI—XVII. századi úriszéki perszövegekben	33
<i>Lengyel Zsolt</i> : A nyelvi és a pragmatikus ismeretek kölcsönviszonya a beszédtevékenységben	45
<i>Nagyné Szabó Klára</i> : A tananyag szerkezetének aktuális problémái a nem orosz szakos hallgatók orosz nyelvi képzésében	55
<i>Rozgonyiné Molnár Emma</i> : A szólások és közmondások nyelvi és nyelvhasználati arculata	63
<i>Szabóné Csillik Éva—Szász Zoltán</i> : Eljárások a szókincs oktatásában	73
<i>Szögi Istvánné</i> : Általános iskolai tanulók orosz szöveg visszamondásakor tapasztalt beszédmagatartásának néhány sajátossága	83
<i>Szücs Judit</i> : Halászat, vadászat, madarászat Szentesen	91
<i>Greza Ferenc</i> : Az „ellenállás-dráma” kifejlődése Németh László pályáján	101
<i>Jávor György</i> : A kirgiz epika folklór elemei és szerepük Cs. Ajmatov Fehér hajó c. kisregényének jelentés-szerkezetében	111
<i>Kovács Kristóf András</i> : A verstárgy értékelése	121
<i>Oltyán Béla</i> : Illúzió és valóság Déry X-városában	129
<i>Avasi Béla</i> : A dūr és moll akkordok tercfordulatai és a modelldallamok	141

INHALT

<i>Galgóczi László</i> : Eins von unseren zu Schimpfwort gewordenen Krankheitsnamen: <i>die Sucht</i> ..	3
<i>Györke, Zoltán</i> : Identität und Divergenz in der Semantik und Kulturkomponente der russischen und ungarischen Redewendungen und Sprichwörter	9
<i>Kocsondi, Békési Márta—Balázs, József</i> : Einige Fragen der prapositionalen Attribute bei Textübersetzung aus dem Russischen ins Ungarische	17
<i>Krékits, József</i> : Die russischen <i>po-</i> Komposita der determinierten Verben	27
<i>Fábián, Ilona</i> : Verwendung des bestimmten Artikels in den Rechtsstreittexten der Patrimonialgerichte in den XVI-XVII. Jahrhunderten	33
<i>Lengyel, Zsolt</i> : Correlation of Linguistic and Pragmatic Knowledge in Speech-Act	45
<i>Nagy-Szabó, Klára</i> : Aktuelle Probleme im Sprachunterricht der nicht Russischstudenten: Struktur des Lehrstoffes und Anforderungen des Sprachunterrichts	55
<i>Rozgonyi-Molnár, Emma</i> : Das Gesicht der Redewendungen und der Sprichwörter in Sprache und Sprachgebrauch	63
<i>Szabó-Csillik, Éva—Szász, Katalin</i> : Verfahren im Vortschatzunterricht	73
<i>Szögi, Olga</i> : Einige Eigenarten des Sprechverhaltens von Schülern in der Grundschule bei Reproduzierung russischer Texte nach Zuhören	83
<i>Szücsi Judit</i> : Fischerei, Jagd und Vogelfang in Szentese	91
<i>Greza, Ferenc</i> : Entfaltung des „Oppositionsdramas” auf Laufbahn von László Németh	101
<i>Jávor, György</i> : Elemente der kirgisischen epischen Folklore und ihre Rolle in der Bedeutungsstruktur des Kleinromans von Tsch. Aitmatow „Das weiße Schiff“	111
<i>Kovács, Kristóf András</i> : Valorisation de l'objet poétique	121
<i>Oltyán, Béla</i> : Illusion und Realität in Dérys Werks „Die Stadt X“	129
<i>Avasi, Béla</i> : Terzwendungen der dur- und moll-Akkorde souvie die Modellemelodien	141

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Галзоци, Ласло</i> : Венгерские названия болезней, превратившиеся в бранные выражения: <i>Kórság</i>	3
<i>Дьёрке, Золтан</i> : Сходства и различия в семантике и культурном компоненте русских и венгерских пословиц и поговорок	9
<i>Кочондинэ Бекеш, Марта</i> : Некоторые проблемы перевода несогласованных определений с русского на венгерский	17
<i>Крекич, Йозеф</i> : Перфективы, образованные от одоннаправленных глаголов префиксом <i>po-</i> <i>Фабиан, Илона</i> : Употребление определённого артиля в урисекских судебных документах XVI-XVIII вв.	27
<i>Лендел, Жолт</i> : Взаимоотношение языковых и прагматических знаний в речевой деятельности	33
<i>Надьнэ, Сабо Клара</i> : Актуальные проблемы структуры учебного материала в процессе обучения русскому языку студентов нефилологов	45
<i>Розгонинэ Молнар, Эмма</i> : Пословицы и поговорки на уровне языка и речи	55
<i>Сабонэ Чиллик, Эва</i> : Способы при обучении терминологии	63
<i>Сеги, Ольга</i> : О некоторых особенностях речевого поведения учащихся общеобразовательной школы-восьмилетки при воспроизведении текста на русском языке	73
<i>Сюч, Юдит</i> : Рыболовство, охота ловля птиц в городе Сентеш	83
<i>Грежа, Ференц</i> : Развитие «драмы сопротивления» в творчестве Ласло Немета	91
<i>Ябор, Дьёрдь</i> : Элементы киргизского эпического фольклора, их роль в структуре значений в повести Ч. Айтматова «Белый пароход»	101
<i>Ковач Криштоф, Андраш</i> : Анализ предмета стихотворения Theophile Gautier: <i>La nue</i> ...	111
<i>Ольтян, Бела</i> : Иллюзия и реальность в романе Тибора Дери «Господин Т. А. в городе X.»	121
<i>Аваши, Бела</i> : Персовые обороты мажорных и минорных аккордов и модельные мелодии ..	129
	141

Felelős kiadó: Dr. Szendrei János
84-2469 Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató
Készült mono szedéssel, íves magasnyomással, 14 A/5 ív terjedelemben,
az MSZ 5601—59 és 5602—55 szabvány szerint.
Példányszám: 225